DEFENDOLOGIJA MNE

TEORIJSKO-STRUČNI ČASOPIS ZA PITANJA ZAŠTITE, BEZBJEDNOSTI, ODBRANE, OBRAZOVANJA, SOCIOLOGIJE, KRIMINALISTIKE I KRIMINOLOGIJE

GODINA IV
BROJ 7-8

NIKŠIĆ
2019.

Izdavač
Centar za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja "Defendologija" – Nikšić, Crna Gora

Za izdavača
mr sci Slavko Milić, predsjednik

Glavni i odgovorni urednik
mr sci Slavko Milić, predsjednik

Urednik
mr sci Slavko Milić

Redakcija časopisa
Prof dr Duško Vejnović, red. prof. Univerziteta RS, predsjednik EDC Banja Luka;
Mr sci Slavko Milić, Fakultet za državne i evropske studije u Podgorici,
Predsjednik Defendologija centra Crne Gore;
doc.dr Aleksandar Ivanović, Univerzitet Crne Gore, Pravni fakultet u Podgorici, Forenzički centar Crne Gore;
dr sci Velibor Lalić, član Upravnog odbora Evropskog defendologija centra u Banjoj Luci;
dr sci Darko Matijašević, član Upravnog odbora Evropskog defendologija centra u Banjoj Luci;
Prof dr Vladimir Stojanović, član redakcije časopisa "Defendologija" u Banjoj Luci;
Prof dr Vaso Bojanić, član redakcije časopisa "Defendologija" u Banjoj Luci;
Prof dr Braco Kovačević, red. prof. Univerziteta Republike Srpske, član Savjeta časopisa "Defendologija" u Banjoj Luci;
Dr sci Dragan Radišić, član Savjeta časopisa "Defendologija" u Banjoj Luci;
Mr sci Predrag Obrenović, član Savjeta časopisa "Defendologija" u Banjoj Luci;
Dr sci Stevan Dakić, član Savjeta časopisa "Defendologija" u Banjoj Luci;
Prof dr Đorđije Blažić, dekan Fakulteta za državne i evropske studije u Podgorici;

Savjet časopisa

Prof dr Duško Vejnović (RS), prof dr Mihajlo Mijanović (Crna Gora), prof dr Veselin Draško-vić (Crna Gora), doc dr Mimo Drašković (Crna Gora), doc dr. Aleksandar Ivanović (Crna Gora), doc dr. Aleksandar R Ivanović (Srbija), mr sci Mirjana Popović (Crna Gora), prof dr Veselin Mićanović (Crna Gora), prof dr Braco Kovačević (RS), prof dr Đorđije Blažić (Crna Gora), dr sci Tatjana Vujović (Crna Gora)

Recenzentski odbor

Prof dr Duško Vejnović (RS), prof.dr Mihajlo Mijanović (Crna Gora), prof. dr. Veselin Draš-ković (Crna Gora), doc dr Mimo Drašković (Crna Gora), doc dr. Aleksandar Ivanović (Crna Gora), doc.dr. Aleksandar R Ivanović (Srbija), mr Mirjana Popović (Crna Gora), prof dr Vese-lin Mićanović (Crna Gora), prof dr Braco Kovačević (RS), prof. dr Đorđije Blažić (Crna Gora), dr sci Tatjana Vujović (Crna Gora), doc dr Nada Šakotić (Crna Gora)

Štampa
Društvo za promet i usluge „RAS PRESS“ – Ozrinići bb

Za štampariju
Milisav Vujković

Uredništvo i administracija
Baja Pivljanina 7a, 81400 Nikšić, Crna Gora
Telefon/faks: +382 (40) 282-888
Web stranica: https://casopisdefendologijamne.wordpress.com
e-mail: casopis.defendologijamne@gmail.com
Žiro račun: 550-13604-11

Grafičko oblikovanje i pripreme
Redakcija
Milojko Pušica

Lektori
Slavica Milić
Nađa Bošković

Korektor
Jelena Milić

Prevod
Aleksandra Radoman

Tiraž
400 primjeraka

Godišnja pretplata za pravna lica 20 eura
za fizička lica 10 eura.

Rješenjem Ministarstva kulture broj 775 od 04. marta 2016. godine, upisan je štampani medij teorijsko-stručni časopis «Defendologija MNE» u Evidenciju medija rješenjem broj 05-1021/2

CIP - Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње

ISSN 2337-0920 = Defendologija MNE
COBISS.CG-ID 30483472
UDK 321.01:351.74

Defend*OLOgija* MNE
Vol. 4, No. 7-8 (2019)

SADRŽAJ

Prof dr Dragan Jovašević
Evropski standardi zaštite životne sredine 9

Prof dr Goran Jovanić, dr Marija Kuzmanović, ma Vera Petrović
Efektivnost specijalizovanog penalnog tretmana seksualnih prestupnika u redukciji rizika recidivizma 23

Prof. dr Nebojša Macanović
Specifične profesionalne kompetencije vaspitača u penalnim ustanovama 43

Dr. Sci Dragutin Šimić
Pojam menadžmenta u oblasti odbrane i sigurnosti (bezbednosti) 57

Doc. dr Nada Šakotić, mr Olivera Leković, mr Ivan Mitrović
Ispitivanje stavova o inkluzivnom obrazovanju primjenom indeksa za inkluziju 71

Doc. dr Nada Šakotić, mr Ivan Mitrović, mr Bojana Šoškić
Smetnje i teškoće u razvoju djece sa mentalnom ometenošću 89

Mr sci Slavko Milić
Apsolutna zastarjelost (abolicija) krivičnog gonjenja za krivično djelo učinjeno na štetu maloljetnog lica u Crnoj Gori 95

Mr. Danijela Goranović, mr Mirko Manojlović
Devijantno ponašanje i socio-patološke pojave kod maloljetnika 103

Mr. Mirko Manojlović, mr Danijela Goranović
Sektor privatne bezbijednosti u Crnoj Gori 113

Ma Ida Kolinović
Djeca i internet uporedna analiza stanja i zakonodavstva Crne Gore i EU 123

Vladimir Miletić
Krivično delo nesavesno pružanje lekarske pomoći u pravu Republike Srbije 129

Uputstvo autorima 145

PREDGOVOR

Defendologija je trend. To je novi pokretač u nauci i osnov za dalju sinergiju mladih naučnika. U Crnoj Gori časopis „Defendologija MNE“ je generator koji pokreće unutrašnje sile u svakom naučniku, u časopisu vide mogućnosti, žele da budu dio revolucionarnog pokreta koji dolazi iz Banjaluke i Nikšića i nezaustavljivo se širi prostorima Zapadnog Balkana i Evrope. Uskoro će i svijet čuti nešto novo a vjekovno, to je nauka koja se zove „Defendologija“. Inače, Savremena defendološka teorija treba doprinijeti provjeri nekih sudova o bezbjednosnim pojavama, pa zato ne smije sadržavati stavove koji su međusobno protivrječni, već mora i treba predstavljati određeni sistem znanja na osnovu kog se validno mogu donositi zaključci koji će se zasnivati na objektivnim činjenicama određenih društvenih pojava. Značaj savremene defendološke teorije u istraživanjima bezbjednosnih pojava u državi je u tome što ona objašnjava činjenice i daje osnovna polazišta u njihovom tumačenju. Njeni postulati pomažu u sticanju novih znanja o drugim relevantnim činjenicama, te se zbog toga smatra metodom koji doprinosi otkrivanju novih činjenica i istina. Njen krajnji smisao je da prethodi, a i da zaživi u praksi. Takođe, nalazimo se u dobu izlaska jedne velike knjige, rekao bih knjige nad knjigama koja se zove „Osnovi Defendologije“ autora prof dr Duška Vejinovića i dr Predraga Obrenovića u izdanju više istorijskih autora i to: Udruženja nastavnika i saradnika Univerziteta u Banjojluci, Evropskog defendologija centra za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja iz Banjaluke, Besjede iz Banjaluke, Centra za strateška istraživanja nacionalne bezbednosti – CESNA B iz Beograda, Ruske akademije prirodnih nauka, Balkanskog naučnog centra Ruske akademije prirodnih nauka iz Beograda, Ukrajinske tehnološke akademije (UTA) iz Kijeva, SaTCIP d.o.o iz Vrnjačke Banje i našeg Centra za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja Crne Gore „Defendologija”.

Pred Vama je dragi čitaoci još jedan novi dvobroj časopisa, koji osvježava i odmara naučna čula. Ovaj broj donosi niz kvalitetnih tekstova koji Vam mogu pomoći da saznate nešto što možda nijeste imali priliku do sada ili da se posjetite onoga što ste do sada znali ali nijeste imali mogućnost da to štivo nađete na drugom mjestu, skoncentrisano u jednoj cjelini.

Zahvaljujemo se svima koji su svojim kritikama i savjetima doprinijeli kvalitetnijem pisanju ovog časopisa.

UREDNIK

mr sci *Slavko Milić*, predsjednik Naučnog Odbora

Defend*OLOgija* MNE
Vol. 4, No. 7-8 (2019), 9-22

Prof.dr Dragan Jovašević[1]
Redovni profesor
Pravni fakultet Univerziteta u Nišu

UDK: 502.14(4)

EVROPSKI STANDARDI ZAŠTITE ŽIVOTNE SREDINE

ENVIRONMENTAL PROTECTION IN EUROPEAN LAW

SAŽETAK

Ekonomski i privredni razvoj poslednjih decenija kao i ubrzana industrijalizacija i tehničko tehnološki napredak uz primenu novih tehnologija i povezivanje svih zemalja u evropske i svetske ekonomske, privredne, saobraćajne i druge tokove zasnovanim, u prvom redu, na dostignućima tehnike i nauke doveo je do određenog stepena i nivoa zagađenosti osnovnih prirodnih resursa živog sveta. To je nametnulo potrebu da sva ova zbivanja i promene moraju biti obuhvaćene i sadržajem određenog sistema pravnih normi kao dela ukupnog društvenog sistema. Taj bi sistem pravnih normi utvrdio uslove, način, postupke i kriterijume za korišćenje novih tehnologija bez čega nema privrednog i društvenog razvoja svake pojedine države, kao i napretka celog čovečanstva, ali koji bi doveo do smanjenja ili ograničenja oblika i vidova zagađenja ili ugrožavanja životne sredine u celini ili pojedinih njenih segmenata, odnosno koji bi doveo do "održivog razvoja". Upravo zbog velikog značaja uređivanja, unapređenja i zaštite životne sredine u celosti ili pojedinih njenih segmenata: vode, vaz-

ABSTRACT

Over last decades the economic and business development as well as the accelerated industrialization and technical and technological progress coupled with the application of the new technologies and integration of all countries in European and global business, economic and traffic flows, based primarily on technological and scientific achievements gave rise to a particular level and degree of contamination of the main natural resources of the living world. Moreover, the need was identified that aforementioned changes and processes should have been regulated through legal provisions as a part of the overall social system. This system of legal norms is supposed to determine the prerequisites, avenues, mechanisms and criteria for the utilization of new technologies, which are deemed necessary for economic and social development of each particular country, as well as for the progress of all mankind, as such. The anticipated legal system should further lead to reduction or limitation of modes of contamination or forms of endangering the environment fully or just partially, or in other words it should provide "sustainable development". Due to the great importance of regulating, improving and protecting the

[1] Autor je redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu, jovas@prafak. ni. ac. rs

duha, zemljišta, flore i faune i međunarodna zajednica je putem više univerzalnih (pod okriljem OUN) ili regionalnih (Savet Evrope i Evropska unija) pravnih akata postavila pravne standarde u ovoj oblasti koje su pojedine države, pa tako i naša država, dužne da inplementiraju u svoje nacionalno zakonodavstvo kao jedan od atributa pravne države. To je osnova za određenje Srbije kao države u kojoj se čvrsto štiti princip održivog razvoja. Upravo o evropskim standardima koje je i naša država inplementirala tokom 2005. god. donošenjem novog "ekološkog" zakonodavstva govori ovaj rad.
Ključne reči: životna sredina, zaštita, uređenje, pravni standardi. Evropsko pravo.

environment, either concerning all its aspects or just some of them (water, air, soil, flora and fauna), the international community through a number of international (Under the auspices of UN) or regional (Council of Europa and European Union) legal acts established the legal standards in the given field, that had to be implemented by certain countries, including the Republic of Serbia, into respective national legislations as an attribute of the rule of law states. It is the foundation for determination of the Republic of Serbia as the state that strongly protects the principle of sustainable development. In this paper the author has analysed application of european standards in new environmental law in the Republic of Serbia from 2005.
Key Words : environment, protection, regulation, legal standards, European law.

Uvodna razmatranja

Ekonomski razvoj poslednjih decenija i ubrzani i tehničko-tehnološki napredak i povezivanje naše zemlje u svetske ekonomske, privredne, saobraćajne i druge tokove zasnovane, u prvom redu, na dostignućima tehnike i nauke doveo je do povećanog nivoa zagađenosti osnovnih prirodnih resursa živog sveta. To je nametnulo potrebu da sva ova zbivanja i promene moraju biti obuhvaćene i sadržajem određenog sistema pravnih normi kao dela ukupnog društvenog sistema[2].

Taj bi sistem pravnih normi[3] utvrdio uslove, način, postupke i kriterijume za korišćenje novih tehnologija bez čega nema privrednog i društvenog razvoja zemlje i napretka stanovništva, ali koji bi doveo do smanjenja ili ograničenja oblika i vidova ugrožavanja životne sredine, odnosno koji bi doveo do ''održivog razvoja'' osnovnih elemenata životne sredine[4]. Suština je ovog zahteva da se iznađu i utemelje takva optimalna rešenja koja će omogućiti, s jedne strane, nesmetani razvoj proizvodnje i korišćenja određenih mašina, uređaja i aparata, opasnih izvora energija i sirovina, a s druge strane, koji obezbeđuje bezbedni sistem zaštite životne sredine u stepenu koji neće štetno uticati na život i zdravlje ljudi, odnosno opstanak živog sveta na zemlji[5].

[2] grupa autora, Ekološko pravo, Beograd 2004. godine, str, 56-72.
[3] G. Petković, "Regulatorna reforma u oblasti zaštite životne sredine", Pravni život, Beograd, broj 9/2008. godine, str, 427-441.
[4] S. Ball, S. Bel, Environmental Law, London, 1991. godine, str. 189-201.
[5] V. Joldžić, Ekološko pravo države u tranziciji, Beograd, 2007. godine, str. 56-82.

To podrazumeva usklađivanje ekonomskog razvoja sa interesima zaštite životne sredine[6], a što se u velikoj meri može postići propisivanjem ekonomsko-ekoloških kriterijuma[7] koji bi bili praćeni određenom zakonskom regulativom, adekvatnim sprovođenjem u život zakonom zajemčenih prava i obaveza, odnosno utvrđivanje efikasnog i kvalitetnog sistema odgovornosti organa i organizacija sa potrebnim sistemom ovlašćenja na svim društvenim nivoima od lokalne samouprave do republičkih organa[8].

Stoga ćemo se i mi baviti jednim segmentom sistema efikasne, kvalitetne i zakonite zaštite i uređivanja životne sredine. To je sistem pravnih propisa koji za objekt regulative ima životnu sredinu u celosti ili pojedine njene segmente : vodu, vazduh, zemljište, floru, faunu i sl. No, u pravnoj teoriji se javlja i shvatanje prema kome se ovde radi o pravnom sistemu koji uređuje jedno i to bitno pravo čoveka, pravo koje ulazi u korpus osnovnih, fundamentalnih, univerzalnih ljudskih prava (Human Rights) – pravo na zdravu životnu sredinu. Ovo pravo je i u našim ustavnim aktima koji su doneti poslednjih godina proklamovano kao osnovno ljudsko pravo čija je zaštita dobila karakter ustavnog postulata[9].

Značaj međunarodnih standarda u zaštiti životne sredine

Budući da rizik akcidentalnog ugrožavanja životne sredine predstavlja ekspanzivnu pojavu koja ne poznaje granice između naroda, država, pa i kontinenata, to je logično da je međunarodna zajednica rano uočila potrebu jedinstvenog sagledavanja načina, postupaka i uslova za sistem sveobuhvatne, efikasne i kvalitetne zaštite, uređivanja i unapređivanja životne sredine u celini ili pojedinih njenih segmenata[10]. S druge strane, ta međunarodna zajednica[11] je pravilno uočila opasnost od različitih oblika i vidova ugrožavanja životne sredine.

Polazeći od toga danas je u međunarodnim okvirima[12] postavljena jedinstvena osnova u pravcu uspostavljanja ''održivog razvoja'' životne sredine u skladu sa ekonomskim i društvenim potrebama[13]. Naime, to je novi društveni odnos prema životnoj sredini, prostoru i prirodnim resursima sa punom svešću postojanja odgovornosti pred budućim generacijama[14]. Time su postavljeni osnovi nove grane prava – međunarodnog prava životne sredine koja utvrđuje sistem relevantnih

[6] O. Vallet, L' administration de l' environement, Paris, 1975. godine, str. 96-114.
[7] K. P. Japp, "Odgovornost za ugrožavanje okoliša i ideja ekološke preventive", Socijalna ekologija, Zagreb, broj 4/1996. godine, str. 477-488.
[8] F. Vančina, Čovjekova okolina, Zagreb, 1982. godine, str. 76-89.
[9] V. Joldzić, Ecology law, General part, Belgrade, 2007. godine, str. 19-28.
[10] M. Ninković, Zaštita životne sredine i ekološke parnice u SAD, Beograd, 2004. godine, str. 112-123.
[11] P. W. Birnie, International Law ad the Environmental, Oxford, 2002. godine, str. 153-168.
[12] International Environmental Law, Hague, 1995. godine, str. 89-121.
[13] M. Crbnobrnja, Čovek, životna sredina i ekonomski razvoj, Beograd, 1984. godine, str. 113-132.
[14] A. Šundalić, "Ekološka svijest mladih između održivog razvoja i tehnocentrizma", Socijalna ekologija, Zagreb, broj 4/2007. godine, str. 279-296.

međunarodnih standarda inaugurisanih u aktima univerzalnih (OUN)[15] i regionalnih (Savet Evrope, Evropska unija i dr.) međunarodnih organizacija koje pojedine države treba da inplementiraju u svoje nacionalno zakonodavstvo.

U oblasti ekološkog prava u značajnoj meri se ističu propisi međunarodnog karaktera. Oni mogu biti univerzalnog karaktera (doneti u okviru i pod okriljem OUN ili njenih organa) ili regionalnog karaktera (doneti od strane regionalnih organizacija kao što su : Savet Evrope, Evropska unija, ASEAN, Afrička unija, Unija južnoameričkih i karibskih zemalja i sl.) i nemaju neposrednu primenjivost u konkretnim slučajevima, već tek kada i ukoliko ih pojedina zemlja prihvati u nacionalnom parlamentu čime takav propis postaje integralni deo nacionalnog zakonodavstva[16].

No, značaj i snaga ovih međunarodnih propisa,[17] čak i kada nisu formalno izvor prava i obaveza iz ove oblasti, je u tome što standarde koje sadrže ovi propisi upravo zbog karaktera akcidentalnog ugrožavanja životne sredine koji često ne poznaje granice između država, one primenjuju i unose u svoj pravni i društveni život često i pre formalnog pristupanja određenim organizacijama, odnosno međunarodno pravnim aktima[18].

Savet Evrope i zaštita životne sredine

Tehničko-tehnološki razvoj poslednjih decenija prošlog veka stvorio je mnoge i raznovrsne izvore opasnosti za životnu sredinu. Takvo ugrožavanje čovekove životne i radne sredine proizvodi veliku štetu ljudima, njihovom životu, telesnom integritetu, zdravlju, imovini ali i drugim vrednostima ugrožavajući istovremeno i osnove opstanka samog ljudskog roda. Zato je međunarodna zajednica utvrdila niz mera, postupaka i sredstava sa ciljem da se otklone, spreče ili umanje izvori ugrožavanja životne sredine[19]. Za našu zemlju koja se nalazi u fazi temeljite reforme, ne samo društvenog, političkog, već i pravnog sistema, od posebnog je značaja pitanje harmonizacije propisa domaćeg zakonodavstva sa međunarodnim propisima, u prvom redu sa evropskim pravnim standardima[20]. U tom smislu sa aspekta zaštite životne sredine i otklanjanja štete koja je izazvana mogućim izvorima njenog ugrožavanja od posebnog su značaja sledeće konvencije Saveta Evrope[21] (čiji je član postala naša država 2002. godine). To su : 1) Konvencija o zaštiti (očuvanju) evropske divljači i prirodnih staništa iz 1979. godine, 2) Konvencija o gra-

[15] M. Seršić, "Ujedinjeni narodi i zaštita okoliša", Zbornik radova: Hrvatska i Europska unija, Zagreb, 1996. godine, str. 321-333.
[16] Documents in European Community Environmental Law, London, 2005. godine, str. 115-132.
[17] J. Ebbesson, Access to justice in environmental matters in the EU, Hague, London, New York, 2002. godine, str. 137-152.
[18] J. Robinson, J. Barton, C. Dodwell, M. Heydon, L. Mitton, Climate change law : emissions trading in the EU, London, 2007. godine, str. 215-232.
[19] M. Hedemann Robinson, Enforcement of European Union Environmental Law, London, New York, 2007. godine, str. 216-231.
[20] D. Todić, V. Vukasović, Ekološka kriza u svetu i odgovor međunarodne zajednice, Beograd, 2002. godine, str. 118-134.
[21] M. Seršić, "Međunarodnopravni aspekti prava okoliša", Pravo okoliša, Zagreb, 1995. g., str. 75-89.

đanskoj odgovornosti za štete nastale usled aktivnosti koje su opasne za životnu sredinu iz 1993. godine, 3) Konvencija o zaštiti životne sredine putem krivičnog prava iz 1998. godine i 4) Evropska konvencija o pejzažu iz 2000. godine.

Još od svog osnivanja 1949. godine, Savet Evrope je kao osnovne ciljeve svog delovanja odredio : 1) zaštitu ljudskih prava, demokratije i vladavine prava, 2) unapređenje svesti i podsticanje razvoja kulturnog identiteta i različitosti evropskih zemalja, 3) traženje rešenja za probleme sa kojima se suočava evropsko društvo (npr.oštećenje životne sredine, kloniranje, itd) i 4) pružanje pomoći u učvršćivanju, odnosno konsolidaciji stabilnosti demokratije kroz implementaciju političkih, zakonodavnih i ustavnih reformi. Iz ovako postavljenih ciljeva, proizilazi da je Savet Evrope kao regionalna politička organizacija ovlašćen da preduzima različite aktivnosti u sledećim oblastima : ljudska prava, pravna saradnja, socijalna kohezija, zdravlje, obrazovanje, kultura, nauka, mediji, sport, omladina, lokalna demokratija, životna sredina i regionalno planiranje[22].

Savet Evrope je svoj ekološki program pokrenuo još daleke 1961. godine[23] u kome je sledio politiku zaštite i obezbeđenja prirodnog nasleđa i životne sredine[24]. Pri tome je životna sredina shvaćena kao zajednička baština čovečanstva koju treba zaštititi od svih oblika narušavanja njenog kvaliteta uz istovremeno obezbeđenje njenog održivog razvoja. Stoga je Savet Evrope doneo veći broj instrumenata[25] u nameri da : a) zaštiti i upravlja prirodnim okruženjem u Evropi, b) sačuva i ojača prirodnu životnu sredinu i staništa, v) uspostavi adekvatne razvojne koncepte i g) razvije regionalno planiranje. Ministri za zaštitu životne sredine evropskih država članica Saveta Evrope su složni da se kroz razvijanje zajedničke Panevropske strategije o biološkoj raznosvrsnosti i raznolikosti pejzaža iz 1995. godine obezbedi : a) značajno smanjenje degradacije evropske biološke raznovrsnosti i različitosti pejzaža, b) da se ojača ekološka koherentnost u Evropi i v) da se javnost u potpunosti obaveže da će čuvati i štititi biološku raznovrsnost i raznolkost zemljišta[26].

Građanskopravna odgovornost

U skladu sa principom 13. Deklaracije o životnoj sredini i razvoju iz Rio de Žaneira (1992. godine), Savet Evrope je, u cilju obezbeđivanja adekvatne kompenzacije za štete[27] koje su prouzrokovane aktivnostima koje su opasne za životnu sredinu, u

[22] Savet Evrope 1949-1996. godine, Beograd, 1996. godine, str. 7-8.
[23] U Turinu je 18. oktobra 1961. godine usvojena Evropska socijalna povelja koja u članu 3. proklamuje pravo na bezbedne i zdrave uslove rada.
[24] J. L. Hargrove, Law institutions and the global environment, Dobbs Ferry, 1972. godine, str. 89-112.
[25] S. W. Wolf, N. Anna Stanley, Principles of Environmental Law, Beograd, 2002. godine, str. 103-108.
[26] J. Morand Deviller, Le droit de l' environnement, Paris, 1987. godine, str. 129-141.
[27] D. Napijalo, "Ekološke štete – pravo na nadoknadu i uvjeti odgovornosti", Odvjetnik, Zagreb, broj 5-6/2006. godine, str. 38-43.

Luganu 21. juna 1993. godine doneo Konvenciju o građanskoj odgovornosti za štete nastale usled aktivnosti koje su opasne za životnu sredinu (Lugano konvencija)[28]. Prema njenim odredbama se kao životna sredina smatraju: životni izvori, kako abiotski, tako i biotski, kao što su vazduh, voda, zemljište, flora, fauna i interakcija među ovim faktorima; svojina koja predstavlja deo kulturnog nasleđa kao i karakteristični aspekti pejzaža.

Osnovni ciljevi koje treba da ostvari Lugano konvencija jesu sledeći[29] : 1. ostvarivanje većeg jedinstva između država članica Saveta Evrope, 2. poboljšanje kvaliteta života ljudi, posebno promovisanje zdrave i ugodne životne sredine, 3. neophodnost da se ustanovi građanska odgovornost i obezbedi odgovarajuća naknada za štete koje su prouzrokovane aktivnostima koje su opasne za životnu sredinu, 4. usvajanje principa "zagađivač plaća" kao osnova za objektivnu odgovornost i 5. potreba da se predvide određena sredstva i mere kojima će se sprečiti aktivnosti koje su opasne za životnu sredinu i koja će obezbediti da se životna sredina vrati u prethodno stanje. Ovako određena životna sredina može biti ugrožena raznim izvorima opasnosti[30]. To su : a) opasna aktivnost, b) opasna supstanca i v) incident.

Kao opasna aktivnost[31] u smislu odredaba ove Konvencije smatra se: 1) proizvodnja, rukovanje, skladištenje, upotreba ili istovar jedne ili većeg broja opasnih supstanci ili svaka delatnost koja je slične vrste u vezi sa ovim supstancama, 2) proizvodnja, uzgajanje, rukovanje, skladištenje, korišćenje, uništavanje, bacanje, oslobađanje ili svaka druga delatnost u vezi sa jednim ili više genetski modifikovanih organizama ili mikroorganizama koji predstavljaju značajan rizik za čoveka, prirodnu sredinu ili imovinu, 3) rad instalacija ili postrojenja za spaljivanje, obradu, rukovanje ili reciklažu otpadaka pod uslovom da predstavljaju značajan rizik za čoveka i prirodnu sredinu i 4) rad postrojenja za stalno odlaganje otpada[32]. Kao opasna supstanca smatra se svaka supstanca ili preparat koji ima osobinu da predstavlja značajan rizik za čoveka, prirodnu sredinu ili imovinu (eksplozivne, oksidativne, zapaljive, toksične, štetne, korozivne, iritirajuće i sl.). Incident predstavlja svako iznenadno događanje ili stalno događanje u seriji koja ima isto poreklo, a koje dovodi do oštećenja ili stvara ozbiljnu i permanentnu opasnost od stvaranja štete.

Usled dejstva opasnih aktivnosti, opasnih supstanci ili preparata kao i incidenta, može doći do oštećenja ili ugrožavanja životne sredine. Ona se ispoljava u vidu određene štete[33]. Ona obuhvata (član 2. stav 7. Konvencije) : 1) gubitak života ili ličnu povredu, odnosno povredu telesnog integriteta ili zdravlja, 2) gubitak ili ošte-

---

[28] *Savet Evrope, Zbirka dokumenata,* Beograd, 1996. godine, str. 169-189.
[29] G. Ilić Popov, Savet Evrope i zaštita životne sredine, Beograd, 2002. godine, str. 27.
[30] *Documents in European Community Environmental Law*, London, 2005. godine, str. 238-242.
[31] L. Kraemer, *EC Environmental Law*, London, 2007. godine, str. 167-173.
[32] B. Gašpar, "Identifikacija i sistematizacija temeljnih čimbenika u ekološkoj degradaciji prirode i ljudskog okoliša", *Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci,* Rijeka, broj 2/2005. godine, str. 707-732.
[33] I. . Gliha, "Građanskopravni aspekti prava okoliša", *Pravo okoliša*, Zagreb, 1996. g., str. 55-69.

ćenje imovine, sem onog koji se odnosi na same instalacije ili imanje koji su pod kontrolom rukovaoca na mestu opasne aktivnosti, 3) gubitak ili štetu nastalu oštećenjem životne sredine i 4) troškove preventivnih mera, kao i svaku štetu nastalu primenom ovih mera. Odgovornost za ovako prouzrokovanu štetu[34] se utvrđuje pod sledećim uslovima : a) ako je ona nastala posle stupanja na snagu Lugano konvencije i b) ako se incident dogodio na teritoriji neke od zemalja ugovornih strana, bez obzira gde se osećaju posledice štete. Ova odgovornost[35] se javlja kao : a) odgovornost u pogledu supstanci, organizama i određenih otpadnih instalacija ili lokacija i b) odgovornost u pogledu lokacija za stalno deponovanje otpada[36].

U prvom slučaju rukovalac koji obavlja opasnu aktivnost odgovoran je za ukupno nastalu štetu usled ove aktivnosti kao rezultat akcidenta u vreme ili u toku perioda kada je on obavljao kontrolu te aktivnosti. Kao rukovalac se smatra lice koje vrši kontrolu opasne aktivnosti. U drugom slučaju odgovoran je rukovalac na lokaciji za stalno deponovanje otpada u vreme kada je šteta prouzrokovana otpadom deponovanim na toj lokaciji[37]. Od navedenih pravila o odgovornosti za štetu, Konvencija predviđa slučajeve u kojima nema odgovornosti rukovaoca[38] : 1) kada je šteta prouzrokovana ratnim zbivanjima, neprijateljstvom, građanskim ratom ili ustankom, 2) prirodnim fenomenom izuzetnog karaktera koji se ne može izbeći, niti mu se može suprotstaviti , 3) delatnošću treće strane, 4) zagađivanjem na prihvatljivim nivoima ili 5) opasnim aktivnostima koje su obavljene u skladu sa zakonom u interesu lica koje je pretrpelo štetu.

Odgovornost za ovako prouzrokovanu štetu zagađenjem životne sredine se praktično svodi na naknadu materijalne i nematerijalne štete u vidu kompenzacije[39]. Tužba za kompenzaciju[40] se pokreće pred nacionalnim sudskim organima : a) prema mestu gde je pretrpljena šteta, b) mestu gde je sprovedena opasna aktivnost ili v) mestu gde je uobičajeno mesto boravka optuženog (alternativna nadležnost). No, ovom je Konvencijom predviđena mogućnost da se u ovakvim slučajevima može, na zahtev organizacija ili organa koji se bave zaštitom, čuvanjem i unapređenjem životne sredine, odrediti[41]: 1) zabrana opasne aktivnosti koja je

---

[34] S. Ball, S. Bel, *Environmental Law*, London, 1991. godine, str. 89-113.
[35] I. Gliha, "Zaštita okoliša sa građanskopravnog stajališta", *Osnovi prava okoliša*, Zagreb, 1997. godine, str. 151-173.
[36] V. Vukasović, "Uloga međunarodnih organizacija u domenu pravnog regulisanja zaštite čovekove sredine s posebnim osvrtom na Evropsku uniju", *Pravo i životna sredina*, Beograd, 1997. godine, str. 193-202.
[37] R. Knez, Odgovornst gospodarskih subjektov za obremenjevanje okolja v materijalen in mednarednem zasebnom pravu, Maribor, 1998. godine, str. 76-91.
[38] S. Vizjak, "Pretpostavke odgvoornosti za naknadu štete od onečišćenja okoliša", Hrvatska pravna revija, Zagreb, broj 2/2007. godine, str. 38-41.
[39] I. Žuvela, "Procjena štete od onečišćenja okoliša", Pomorski zbornik, Rijeka, 1994. godine, str. 135-161.
[40] J. Čiček, "Osvrt na probleme vještačenja štete u okolišu u Republici Hrvatskoj", Vještak, Zagreb, broj 2/1996. godine, str. 88-94.
[41] M. Vukićević, "Uslovi za harmonizaciju prava životne sredine EU sa pravom životne sredine SRJ", Pravo i životna sredina, Beograd, 1997. godine, str. 223-240.

protivzakonita i koja predstavlja ozbiljnu pretnju nanošenju štete životnoj sredini, 2) nalog rukovaocu da preduzme određene mere za sprečavanje incidenata ili nastanka štete u budućnosti, 3) nalog rukovaocu da preduzme mere nakon incidenta da se spreči nastanak buduće štete i 4) nalog rukovaocu da preduzme mere povraćaja u pređašnje stanje[42].

Krivičnopravna odgovornost

U cilju da se još više pooštri odgovornost pojedinaca, pravnih lica, preduzeća, ustanova ili drugih organizacija sa multinacionalnim karakterom, pa čak i samih država i međunarodnih organizacija u oblasti uređivanja, očuvanja, unapređenja i zaštite životne sredine, u međunarodnim okvirima se ubrzo uočilo da nije dovoljna samo mogućnost utvrđivanja građanskopravne odgovornosti za štetu koja je prouzrokovana životnoj sredini[43]. Posle pet godina intezivnih napora mnogih naučnih i stručnih radnika, došlo je do usvajanja nove evropske konvencije koja je postavila osnove i okvire krivične odgovornosti za prouzrokovane štete po životnu sredinu[44] - Konvencije o zaštiti životne sredine putem krivičnog prava. Ovu je Konvenciju Savet Evrope usvojio u Strazburu 4. novembra 1998. godine[45]. Praktično se ovim rešenjima uspostavljaju osnove odgovornosti fizičkih i pravnih lica za krivična i druga kažnjiva dela (upravne prekršaje kako ih naziva Konvencija)[46].

Sve zemlje potpisnice ove Konvencije imaju obavezu da preduzmu određene aktivnosti dvojakog karaktera: a) na nacionalnom planu i b) na međunarodnom planu[47]. Na nacionalnom planu ovom se Konvencijom postavljaju osnove za predviđanje u krivičnim zakonodavstvima određenih ponašanja kao krivičnih dela i propisivanje krivičnih sankcija za njihove učinioce, a na međunarodnom planu ta se obaveza ogleda u preciziranju pravila o međunarodnopravnoj saradnji između država u suprotstavljanju radnjama koje mogu da ugroze životnu sredinu na širim prostorima.

U osnovi Konvencije iz Strasbura nalazi se ostvarenje sledećih proklamovanih ciljeva : 1) potreba vođenja zajedničke kaznene politike u cilju zaštite životne sredine, 2) zahteva da život i zdravlje ljudi, kao i flora i fauna, te drugi prirodni resursi budu zaštićeni svim raspoloživim sredstvima, uključujući i krivičnopravne mere, 3) potreba da se nekontrolisana upotreba tehnologije, kao i prekomerna eksploataci-

---

42 Ovo je rešenje u skladu sa Direktivom Saveta Evropske zajednice (90/313/EEC) o slobodi pristupa informacijama o životnoj sredini od 7. juna 1990. godine.
43 Lj. Dabić, "Harmonizacija nacionalnog i evropskog prava u oblasti životne sredine", Pravo i životna sredina, Beograd, 1997. godine, str. 241-256.
44 M. Serčić, Međunarodnopravna zaštita morskog okoliša, Zagreb, 2003. godine, str. 67-81.
45 M. Vlašić Feketija, "Evropska politika zaštite okoliša", Uvod u evropsku uniju, Zagreb, 2004. godine, str. 245-256.
46 V. Joldžić, "O potrebnim novinama u krivičnopravnoj zaštiti ekoloških vrednosti", Pravo i životna sredina, Beograd, 1997. godine, str. 376-398.
47 V. Vukasović, "Nadležnost Evropske unije u oblasti zaštite životne sredine", Zbornik radova, Zakonodavstvo Evropske unije o životnoj sredini i zemlje u tranziciji, Beograd, 2000. godine, str. 21-44.

ja prirodnih resursa koji dovode do ozbiljnih rizika po životnu sredinu prevaziđu merama koje su koordinirane između zemalja članica Saveta Evrope i ostalih zemalja koje potpišu, odnosno ratifikuju ovu konvenciju, 4) neophodnost da se kršenje principa zaštite životne sredine propiše kao krivično delo koje podleže odgovarajućim sankcijama i 5) krivično gonjenje i kažnjavanje učinilaca krivičnih dela u oblasti zaštite životne sredine i želja da se u tom cilju ojača i međunarodna saradnja.

I Konvencija o zaštiti životne sredine putem krivičnog prava u odredbi člana 2. stav1. tačka b. definiše objekat zaštite. To je životna sredina koja obuhvata: 1) ljude, odnosno određene vrednosti ljudskog života, telesnog integritete ili zdravlja, 2) vazduh, vodu i zemljište, 3) zaštićene spomenike i druge zaštićene objekte, 4) imovinu, 5) biljke (flora) i 6) životinje (fauna). Kao oblici ugrožavanja ovih zaštićenih vrednosti navedene su određene radnje koje Konvencija naziva ‘’izvori ugrožavanja’’. To su različite delatnosti povezane sa određenim supstancama, jonizujućim zračenjem, opasnim otpadom, opasnim aktivnostima, nuklearnim materijalom i drugim opasnim radioaktivnim supstancama kojima se ugrožava životna sredina ili njeni pojedini elementi[48]. Kao radnje izvršenja krivičnih dela povrede ili ugrožavanja životne sredine mogu se javiti : 1) aktivne radnje, činjenje (pozitivne delatnosti) i 2) negativne radnje, nečinjenje (propuštanje određenih radnji uopšte ili na određenom mestu ili u određeno vreme ili sa određenim sredstvom i sl). Ove delatnosti mogu biti učinjene sa umišljajem ili iz nehata (nepažnje).

Kao radnje izvršenja pojedinih krivičnih dela[49] prema slovu Konvencije kojima se povređuje, degradira, ugrožava ili narušava životna sredina određene su sledeće delatnosti: 1) ispuštanje, emisija ili uvođenje neke količine supstanci ili jonizujućeg zračenja u vazduh, vodu ili zemljište, 2) nezakonito odlaganje, tretman, čuvanje, transport, izvoz, uvoz opasnog otpada, 3) nezakonito ispuštanje, emisija ili uvođenje neke količine supstanci ili jonizujućeg zračenja u vazduh, vodu ili zemljište i 4) nezakonit rad postrojenja koja obavljaju opasne aktivnosti. Pored navedenih radnji izvršenja krivičnih dela, kao kažnjive su predviđene i sve druge delatnosti kojima se podstiče ili pomaže (kao oblici saučesništva) u ostvarivanju delatnosti kojima se narušava ili ugrožava životna sredina[50].

Konvencijom Saveta Evrope su takođe precizno određeni pojam, karakteristike i vrste prouzrokovanih posledica krivičnih dela. Tako se posledica može javiti kao : 1) smrt nekog lica, 2) ozbiljna povreda (narušavanje) telesnog integrietta ili zdravlja nekog lica, 3) stvaranje značajnog rizika od izazivanje smrti ili telesne povrede, 4) suštinsko, dakle značajno oštećenje zaštićenih spomenika, drugih zaštićenih objekata, imovine, biljaka i životinja ili stvaranje opasnosti po navedena dobra da

[48] D. Todić, "Opšta legislativa i programi EU u oblasti životne sredine", Zbornik radova, Zakonodavstvo Evropske unije o životnoj sredini i zemlje u tranziciji, Beograd, 2000. godine, str. 61-77.
[49] D. Todić, "Međunarodna saradnja SR Jugoslavije u oblasti životne sredine i EU", Zbornik radova, Zakonodavstvo Evropske unije o životnoj sredini i zemlje u tranziciji, Beograd, 2000. g., str. 278-295.
[50] V. Vukasović, "Međunarodnopravno regulisanje zaštite životne sredine i energetika", Pravo energetike, Beograd, 2005. godine, str. 639-652.

budu oštećena ili povređena i 5) suštinsko oštećenje kvaliteta vazduha, vode, životinja ili biljaka, odnosno stvaranje opasnosti po navedena dobra.

Za kažnjive, zabranjene, protivpravne delatnosti fizičkih i pravnih lica, Konvencijom su predviđene određene krivične sankcije[51] : 1) kazna lišenja slobode, 2) novčana kazna i 3) konfiskacija imovine koja se može javiti u tri vida i to kao : a) oduzimanje sredstava, b) oduzimanje prihoda i v) oduzimanje druge imovine čija vrednost odgovara prihodima. Ovo su osnovne vrste krivičnih sankcija koje države potpisnice Konvencije treba da propišu u svom nacionalnom zakonodavstvu za krivična dela protiv životne sredine (ekološka krivična dela). Pri tome nije unapred određen raspon (minimum i maksimum) kazne zatvora ili novčane kazne koji će biti zaprećen za pojedina krivična dela. To je ostavljeno samim državama da odrede shodno obimu i intenzitetu društvene opasnosti i sistemu kaznene politike koji je institucionalizovan u određenoj državi. Pored kazni predviđena je i obaveza učinioca određenog krivičnog dela da uspostavi narušeno stanje životne sredine (tzv.povraćaj u pređašnje stanje ili restitucija). Ovo nije vrsta krivične sankcije, već predstavlja izraz pravičnosti da se naknadi sve što je prouzrokovano protivpravnim ponašanjem i tako ponovo uspostavi pređašnje stanje[52].

Iako ova konvencija ima za cilj obezbeđenje efikasne i potpune ‘’zaštite životne sredine putem krivičniog prava’’ ona pored krivičnih dela kojima se povređuje ili ugrožava životna sredina u članu 4. predviđa još jednu vrsta kaznenih delikata - upravne prekršaje. To je vrsta protivpravnih delatnosti (činjenje i nečinjenje) preduzeta sa umišljajem ili iz nehata koja se javlja u sledećim oblicima : 1) nezakonito ispuštanje, emisija ili uvođenje nekih količina supstancija ili jonizujuće radijacije u vazduh, vodu ili zemljište, ali bez nastupele posledice, kao što je to slučaj kod krivičnog dela iste vrste, 2) nezakonito izazivanje buke, 3) nezakonito odlaganje, tretman, čuvanje, transport, izvoz ili uvoz otpada, 4) nezakoniti rad pojedinih postrojenja, 5) nezakonita proizvodnja, treman, upotreba, transport, izvoz ili uvoz nuklearnih maetrijala, drugih radioaktivnih supstancija ili opasnih hemikalija, 6) nezakonito izazivanje štetnih promena na prirodnim komponentama nacionalnog parka, prirodnih rezervata, površina za očuvanje vode ili drugih zaštićenih područja i 7) nezakonito posedovanje, ubiranje, ubijanje, oštećenje ili trgovina zaštićenim vrstama divlje flore i faune[53].

Evropska unija i zaštita životne sredine

Pored Saveta Evrope, među regionalnim organizacijama koje su znatan deo svoje aktivnosti usmerile na organizovanje sistema održavanja, razvoja, unapređenja i

[51] S. Benc, "Politika zaštite okoliša Evropske unije i orijentacija Republike Hrvatske", Evropska unija, Zagreb, 1994. godine, str. 115-134.
[52] J. Vlašić, M. Vlašić Feketija, "Važnost zaštite okoliša u Hrvatskoj u procesu pristupanja Evropskoj uniji", Izazovi sudjelovanja, Zagreb, 2006. godine, str. 309-332.
[53] A. Ban, "Zaštita okoliša", Izazovi institucionalnih prilagodbi, Zagreb, 2004. godine, str. 211-234.

zaštite životne sredine spada i Evropska unija (i pre toga Evropska ekonomska zajednica)[54]. Naime, još su 1972. godine postavljeni temelji njenim nastojanjima na zaštiti životne sredine u okviru zemalja Evropske unije[55]. Tada su, na sastanku održanom oktobra 1972. godine, šefovi država ili vlada - članica ove regionalne organizacije, doneli odluku o izradi Akcionog programa zaštite životne sredine[56]. Kao jedan od osnovnih ciljeva kojima Evropska unija teži (navedenih u članu 2. Ugovora o Evropskoj uniji) predviđeno je da će ona "podsticati privredni i društveni razvoj, kao i ostvarenje usklađenog i održivog razvoja"[57]. Godinu dana kasnije usvojen je prvi Program zaštite životne sredine u kome je poseban akcenat stavljen na mere prevencije koje su obavezne da preuzimaju brojni društveni subjekti na raznim nivoima, koji ima za cilj izbegavanje stvaranja zagađenja i drugih štetnih dejstava po životnu sredinu. No, pored ovog opšteg programa (kojih je u međuvremenu bilo više), već tada je jedan deo aktivnosti zemalja u okviru ove evropske regionalne organizacije bio usmeren na izradu specifičnih programa za pojedine oblasti životne sredine (npr. prevoz i skladištenje radioaktivnog otpada, zagađivanje vode i vazduha, reciklaža papira itd.)[58].

Osnovu za izgradnju jedinstvene politike zemalja EEZ u oblasti životne sredine predstavlja donošenje Jedinstvenog evropskog akta iz 1987. godine, koji kao ciljeve ove organizacije navodi u članu 174.[59] : a) očuvanje, zaštitu i poboljšanje kvaliteta životne sredine, b) doprinos zaštiti zdravlja ljudi, v) obezbeđenje mudrog i racionalnog korišćenja prirodnih resursa i g) unapređenje na međunarodnom planu mera za suočavanje sa regionalnim i planetarnim problemima životne sredine[60]. U tom smislu u okviru i pod okriljem Evropske unije (odnosno ranije Evropske ekonomske zajednice) doneto je više desetina preporuka i direktiva[61]. Ove preporuke uređuju sledeće oblasti[62] : 1) radioaktivne kontaminacije namirnica, 2) zaštite od radijacije, 3) hemijske supstance, 4) kontrolu stepena rizičnosti postojećih supstanci, 5) izvoza i uvoza opasnih hemikalija, 6) posledica namernog ispuštanja genetski modifikovanih organizama u životnu sredinu, 7) upravljanja otpadom, 8) emisije buke iz građevinskih fabrika i opreme, 9) zagađenosti vazduha u pogledu sadržaja olova u benzinu i sumpora u nekim tečnim gorivima, 10) zagađenosti vazduha isparljivim organskim jedinjenjima i 11) kontrole supstanci koje uništavaju ozon.

Za našu zemlju ostaje obaveza da u narednom periodu (i to što pre) donese nove zakonske i podzakonske propise iz oblasti uređivanja, unapređenja i zaštite život-

[54] P. Dansereau, Challenge for survival, New York, 1970. godine, str. 89-94.
[55] J. I. Sloan, Environmental and the Law, New York, 1971. godine, str. 64-78.
[56] A. Čavoški, Ekološko pravo, Beograd, 2004. godine, str. 11-29.
[57] S. Bell, D. McGillivray, Environmental Law, Oxford, 2006. godine, str. 64-79.
[58] E. J. Krier, Environmental Law and Policy, Indianopolis, 1971. godine, str. 78-85.
[59] A. Čavoški, Osnovi ekološkog prava Evropske unije, Beograd, 2007. godine, str. 13-14.
[60] D. Vojnić, G. Macesich, "America and Europe globalisation and the changing geostrategic environment", Ekonomski pregled, Beograd, broj 5-6/2005. godine, str. 277-296.
[61] J. Morand Deviller, Le droit de l' environnement, Paris, 1987. godine, str. 142-159.
[62] L. Kramer, EC Environmental Law, London, 2003. godine, str. 89-112.

ne sredine u celosti ili pojedinih njenih delova ili pak da dopuni i izmeni postojeće propise iz 2005. godine u skladu sa relevantnim evropskim pravnim standardima. Ovo tim pre pre što je Republika Srbija već nekoliko godina članica Saveta Evrope, a pri tome teži i da postane punopravna članica Evropske unije, kada će i evropski pravni standardi u ovoj oblasti biti integralni deo unutrašnjg pravnog poretka.

Zaključak

Budući da rizik akcidentalnog ugrožavanja životne sredine predstavlja ekspanzivnu pojavu koja ne poznaje granice između naroda, država, pa i kontinenata, to je logično da je međunarodna zajednica rano uočila potrebu jedinstvenog sagledavanja načina, postupaka i uslova za postavljanje sistema sveobuhvatne, potpune, efikasne i kvalitetne zaštite, uređivanja i unapređivanja životne sredine u celini ili pojedinih njenih segmenata. S druge strane, ona je pravilno uočila i opasnost od različitih oblika i vidova povrede ili ugrožavanja životne sredine. Polazeći od toga danas je u međunarodnim okvirima postavljena jedinstvena osnova u pravcu uspostavljanja ''održivog razvoja'' životne sredine u skladu sa ekonomskim i društvenim potrebama.

Naime, to je novi društveni odnos prema životnoj sredini, prostoru i prirodnim resursima sa punom svešću postojanja odgovornosti pred budućim generacijama. Time su postavljeni osnovi nove grane prava – međunarodnog prava životne sredine koja utvrđuje sistem relevantnih međunarodnih standarda inaugurisanih u aktima univerzalih (OUN) i regionalnih (Savet Evrope, Evropska unija i dr.) međunarodnih organizacija za koje postoji obaveza pojedinih država da ih inplementiraju u svoje nacionalno zakonodavstvo. No, značaj i snaga ovih međunarodnih propisa, čak i kada nisu formalno izvor prava i obaveza iz ove oblasti, je u tome što standarde koje sadrže ovi propise upravo zbog karaktera akcidentalnog ugrožavanja životne sredine koje često ne poznaje granice između zemalja države primenjuju i unose u svoj pravni i društveni život često i pre formalnog pristupanja određenim organizacijama, odnosno međunarodno pravnim aktima.

U tom smislu sa aspekta efikasne i kvalitetne zaštite životne sredine i otklanjanja štetni hpsoledica koje su izazvane različitim izvorima ugrožavanja ove sredine od posebnog su značaja međunarodni standardi sadržani u više dokumenata donetih u okviru i pod okriljem Saveta Evrope i potreba da se ono inkorporišu u domaće zakonodavstvo u što kraćem roku: 1) Konvencija o zaštiti (očuvanju) evropske divljači i prirodnih staništa iz 1979. godine, 2) Konvencija o građanskoj odgovornosti za štete nastale usled aktivnosti koje su opasne za životnu sredinu iz 1993. godine, 3) Konvencija o zaštiti životne sredine putem krivičnog prava iz 1998. godine i 4) Evropska konvencija o pejzažu iz 2000. godine i Evropske unije.

Literatura

Ball, S., Bel, S., Environmental Law, London, 1991.
Ban, A., "Zaštita okoliša", Izazovi institucionalnih prilagodbi, Zagreb, 2004.
Bell, S., McGillivray, D., Environmental Law, Oxford, 2006.

Benc, S., "Politika zaštite okoliša Evropske unije i orijentacija Republike Hrvatske", Evropska unija, Zagreb, 1994.
Birnie, P.W., International Law ad the Environmental, Oxford, 2002.
Crbnobrnja, M., Čovek, životna sredina i ekonomski razvoj, Beograd, 1984.
Čavoški, A., Ekološko pravo, Beograd, 2004.
Čavoški, A., Osnovi ekološkog prava Evropske unije, Beograd, 2007.
Čiček, J., "Osvrt na probleme vještačenja štete u okolišu u Republici Hrvatskoj", Vještak, Zagreb, broj 2/1996.
Dabić, Lj., "Harmonizacija nacionalnog i evropskog prava u oblasti životne sredine", Pravo i životna sredina, Beograd, 1997.
Dansereau, P., Challenge for survival, New York, 1970.
Documents in European Community Environmental Law, London, 2005.
Ebbesson, J., Access to justice in environmental matters in the EU, Hague, London, New York, 2002.
Gašpar, B., "Identifikacija i sistematizacija temeljnih čimbenika u ekološkoj degradaciji prirode i ljudskog okoliša", Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci, Rijeka, broj 2/2005.
Gliha, I., "Građanskopravni aspekti prava okoliša", Pravo okoliša, Zagreb, 1996.
Gliha, I., "Zaštita okoliša sa građanskopravnog stajališta", Osnovi prava okoliša, Zagreb, 1997.
grupa autora, Ekološko pravo, Beograd 2004.
Hedemann Robinson, M., Enforcement of European Union Environmental Law, London, New York, 2007.
Hargrove, J.L., Law institutions and the global environment, Dobbs Ferry, 1972.
Ilić Popov, G., Savet Evrope i zaštita životne sredine, Beograd, 2002.
International Environmental Law, Hague, 1995.
Japp, K.P., "Odgovornost za ugrožavanje okoliša i ideja ekološke preventive", Socijalna ekologija, Zagreb, broj 4/1996.
Joldžić, V., "O potrebnim novinama u krivičnopravnoj zaštiti ekoloških vrednosti", Pravo i životna sredina, Beograd, 1997.
Joldzić, V., Ecology law, General part, Belgrade, 2007.
Joldžić, C., Ekološko pravo države u tranziciji, Beograd, 2007.
Knez, R., Odgovornst gospodarskih subjektov za obremenjevanje okolja v materijalen in mednarednem zasebnom pravu, Maribor, 1998.
Kraemer, L., EC Environmental Law, London, 2007.
Krier, E.J., Environmental Law and Policy, Indianopolis, 1971.
Morand Deviller, J., Le droit de l' environnement, Paris, 1987.
Napijalo, D., "Ekološke štete – pravo na nadoknadu i uvjeti odgovornosti", Odvjetnik, Zagreb, broj 5-6/2006.
Ninković, M., Zaštita životne sredine i ekološke parnice u SAD, Beograd, 2004.
Petković, G., "Regulatorna reforma u oblasti zaštite životne sredine", Pravni život, Beograd, broj 9/2008.
Robinson, J., Barton, J., Dodwell, C., Heydon, M., Mitton, L., Climate change law : emissions trading in the EU, London, 2007.
Savet Evrope 1949-1996. godine, Beograd, 1996.

Seršić, M., "Međunarodnopravni aspekti prava okoliša", Pravo okoliša, Zagreb, 1995.
Seršić, M., "Ujedinjeni narodi i zaštita okoliša", Zbornik radova: Hrvatska i Europska unija, Zagreb, 1996.
Serčić, M., Međunarodnopravna zaštita morskog okoliša, Zagreb, 2003.
Sloan, J.I., Environmental and the Law, New York, 1971.
Šundalić, A., "Ekološka svijest mladih između održivog razvoja i tehnocentrizma", Socijalna ekologija, Zagreb, broj 4/2007.
Vallet, O., L' administration de l' environement, Paris, 1975.
Vančina, F., Čovjekova okolina, Zagreb, 1982.
Vizjak, S., "Pretpostavke odgvoornosti za naknadu štete od onečišćenja okoliša", Hrvatska pravna revija, Zagreb, broj 2/2007.
Vlašić Feketija, M., "Evropska politika zaštite okoliša", Uvod u evropsku uniju, Zagreb, 2004.
Vlašić, J., Vlašić Feketija, M., "Važnost zaštite okoliša u Hrvatskoj u procesu pristupanja Evropskoj uniji", Izazovi sudjelovanja, Zagreb, 2006.
Vojnić, D., Macesich, G., "America and Europe globalisation and the changing geostrategic environment", Ekonomski pregled, Beograd, broj 5-6/2005.
Vukasović, V., "Uloga međunarodnih organizacija u domenu pravnog regulisanja zaštite čovekove sredine s posebnim osvrtom na Evropsku uniju", Pravo i životna sredina, Beograd, 1997.
Vukasović, V., "Nadležnost Evropske unije u oblasti zaštite životne sredine", Zbornik radova, Zakonodavstvo Evropske unije o životnoj sredini i zemlje u tranziciji, Beograd, 2000.
Vukasović, V., "Međunarodnopravno regulisanje zaštite životne sredine i energetika", Pravo energetike, Beograd, 2005.
Vukićević, M., "Uslovi za harmonizaciju prava životne sredine EU sa pravom životne sredine SRJ", Pravo i životna sredina, Beograd, 1997.
Todić, D., "Opšta legislativa i programi EU u oblasti životne sredine", Zbornik radova, Zakonodavstvo Evropske unije o životnoj sredini i zemlje u tranziciji, Beograd, 2000.
Todić, D., "Međunarodna saradnja SR Jugoslavije u oblasti životne sredine i EU", Zbornik radova, Zakonodavstvo Evropske unije o životnoj sredini i zemlje u tranziciji, Beograd, 2000.
Todić, D., Vukasović, V., Ekološka kriza u svetu i odgovor međunarodne zajednice, Beograd, 2002.
Žuvela, I., "Procjena štete od onečišćenja okoliša", Pomorski zbornik, Rijeka, 1994.
Wolf, S.W., Anna Stanley, N., Principles of Environmental Law, Beograd, 2002.

Defend*OLOgija* MNE
Vol. 4, No. 7-8 (2019), 23-41

prof.dr Goran Jovanić,
dr Marija Kuzmanović i MA Vera Petrović

UDK: 343.8:343.22

EFEKTIVNOST SPECIJALIZOVANOG PENALNOG TRETMANA SEKSUALNIH PRESTUPNIKA U REDUKCIJI RIZIKA RECIDIVIZMA

EFFECTIVENESS OF SPECIALIZED PENAL TREATMENT OF SEXUAL OFFENDERS TO REDUCE THE RISK OF RECEDIVISM

SAŽETAK

Predmet rada je primena specijalizovanog penalnog tretmana nad osuđenim muškarcima za krivična dela protiv polnih sloboda, sa ciljem utvrđivanja njegove efektivnosti. Tretman je sproveden u Kazneno-popravnom zavodu u Sremskoj Mitrovici, gde se nalazilo 120 osuđenih za krivična dela protiv polnih sloboda. Pristanak za učešće u istraživanju dalo je 115 osuđenih, a program je završilo 100 osuđenih. U cilju utvrđivanja efekata tretmana, seksualni prestupnici su podeljeni u tri grupe. Prema osuđenima iz eksperimentalne grupe primenjen je specijalizovani penalni tretman „Stvaranje boljeg života“. Prema osuđenima iz prve kontrolne grupe primenjen je tretman upravljanja besom, a prema ispitanicima iz druge kontrolne grupe primenjen je uobičajeni penalni tretman. Pre početka i po okončanju istraživanja, korišćen je Profesionalni vodič za procenu rizika seksualnog nasilja i Upitnik za procenu rizika, kapaciteta i potreba osuđe-

ABSTRACT

The paper deals with the application of specialized penal treatment of the men convicted for crimes against sexual freedom, in order to determine its effectiveness.The treatment is carried out in the Correctional Institution in Sremska Mitrovica, where was convicted of 120 offenses against sexual freedom. Consent for participation in the study gave 115 convicts, a program was completed to 100 convicts. In order to determine the effects of treatment, sex offenders are divided into three groups. According condemned in the experimental groups the penal specialized treatment, "Building a better life." According condemned in the first control group were observed in anger management, according to the other subjects of the control group was applied a conventional penal treatment. Before starting and after completing the investigation, Professional guide was used to assess the risk of sexual violence and risk assessment questionnaire, capacities and needs of the convicted person. The effectiveness of the application of the specialized treatment of penalty is viewed through the change in score during the execution of the risk of recidivism sentences. The results showed that there was an improvement in the condition of individual items of a professional guide for the assessment of the risks of sexual violence. Was significantly reduced and the total score of risks of recidivism in the experimental group, as meas-

nog. Efektivnost primene specijalizovanog penalnog tretmana sagledana je kroz promenu skora rizika recidivizma tokom izvršenja zatvorske kazne. Rezultati su pokazali da je došlo do poboljšanja stanja na pojedinim ajtemima Profesionalnog vodiča za procenu rizika seksualnog nasilja. Statistički značajno je redukovan i ukupan skor rizika recidivizma kod eksperimentalne grupe, meren Upitnikom za procenu rizika, kapaciteta i potreba osuđenog.

Ključne reči: seksualni prestupnici, zatvor, tretman, recidivizam.

ured by the questionnaire for the assessment of risk, a capacity and needs the prisoner. The results showed that there was an improvement in the condition of individual items of a professional guide for the assessment of the risks of sexual violence. Was significantly reduced and the total score of risks of recidivism in the experimental group, as measured by the questionnaire for the assessment of risk, a capacity and needs the prisoner. The results showed that there was an improvement in the condition of individual items of a professional guide for the assessment of the risks of sexual violence. Was significantly reduced and the total score of risks of recidivism in the experimental group, as measured by the questionnaire for the assessment of risk, a capacity and needs the prisoner.

Key words: sex offenders, prison, treatment, recidivism.

Uvodna razmatranja

Istraživanjima je dokazano da adekvatan tretman efektivno utiče na smanjenje rizika recidivizma kod skoro svih kategorija prestupnika. Međutim, da bi proizveo željene efekte mora se primarno utvrditi koji tretman je najbolji za primenu kod različitih kategorija osuđenih (Marshall, 2012). Prisutne su kontroverze po pitanju efektivnosti primene specijalizovanih tretmana prema seksualnim prestupnicima. Stoga se u radu sa njima postavljaju sledeća pitanja: koliko dugo treba da traje zatvorska kazna zbog seksualne viktimizacije, da li primena psihološkog tretmana u zatvoru utiče na redukciju rizika recidivizma i kako sudovi da izbalansiraju presudu između potrebe za rehabilitacijom i potrebe društva da zaštiti građane (Kersting, 2003).

Cilj programa tretmana seksualnih prestupnika je smanjenje rizika recidivizma (Gelb & Council, 2007). Neretko se dešava da se svi seksualni prestupnici tretiraju na isti način, uprkos činjenici da imaju dijametralno različite potrebe u tretmanu. Endruz i Bonta (Andrews & Bonta, 2010) su izdvojili tri principa efektivnih intervencija: princip rizika, potreba i responzivnosti. Ovi principi su uočeni i u intervencijama koje se primenjuju prema seksualnim prestupnicima u zatvorima (Andrews & Bonta, 2010; Yates, 2013). Navodi se (Lobanov-Rostovsky, 2015) da odgovarajuće intervencije, usklađene sa nivoom rizika i kriminogenih potreba seksualnih prestupnika, mogu da pomognu u povećanju efektivnosti tretmana i vraćanju uloženih sredstava. Najviše koristi od tretmana imaju seksualni prestupnici sa visokim i umerenim stepenom rizika.
Prema principu rizika (Marshall, 2012; Yates, 2013), tretman je najefektivniji kada intenzitet tretmana odgovara stepenu rizika recidivizma. Drugi princip je povezan

sa potrebama, odnosno intervencije treba da ciljaju kriminogene potrebe prestupnika. Smisao ovog principa je da se izvrši uticaj na dinamičke faktore, odnosno prediktore budućeg kriminalnog ponašanja. Treći, princip responzivnosti, odnosi se na interakciju između pojedinca i stručnjaka, tako da se tretmanski postupci prilagođavaju reakcijama osuđenog (Marshall, 2012; Yates, 2013).

Razni modeli lečenja seksualnih prestupnika uključuju psihoterapiju, neurohirurgiju, fizičku kastraciju, farmakološke intervencije ili prevenciju recidiva-relaps. Trenutno najbolja praksa podrazumeva primenu kognitivno-bihejvioralnog tretmana, koji je usmeren u pravcu smanjenja rizika i poštovanja principa efektivnih intervencija (Andrews & Bonta, 2010; Hanson, Bourgon, Helmus & Hodgson, 2009; Jovanić & Žunić-Pavlović, 2017; Yates, 2013). Takođe, navodi se (Duggan, 2014) da nema dovoljno dokaza o efektivnosti farmakoloških intervencija za seksualne prestupnike, a da se efektivnost psiholoških tretmana može oceniti kao umerena kod zlostavljača dece (Grønnerød, Grønnerød & Grøndahl, 2015). Ispitujući efektivnost tretmana u zajednici nasuprot institucionalnih tretmana, pojedini autori (Kim, Benekos & Merlo, 2016) ističu da tretmani u zajednici imaju veći uticaj na redukciju recidivizma u odnosu na zatvorske tretmane. Time se zalažu za zakonodavne reforme, koje bi omogućile češći tretman seksualnih prestupnika u zajednici umesto institucionalnog tretmana (Kim et al., 2016).

Kada je u pitanju evaluacija tretmana seksualnih prestupnika, postoje dva različita stanovišta. Neki istraživači smatraju da tretman u izvesnoj meri smanjuje rizik recidivizma (Abracen, Looman, Ferguson, Harkins & Mailloux, 2011; Gelb & Council, 2007; Hanson et al., 2009; Kongstad, 2006; Lösel & Schmucker, 2005; Macgregor, 2008; Reitzel & Carbonell, 2006). Drugi istraživači su mišljenja da nema dovoljno kvalitetnih istraživanja za donošenje adekvatnog zaključka (Ashman & Duggan, 2008; Bilby, Brooks-Gordon & Wells, 2006; Doren & Yates, 2008; Fortune & Ward 2017; Grønnerød et al., 2015; Rice & Harris, 2013).

Utvrđeno je (Brampton, 2011) da penalni recidivisti, seksualni prestupnici, koji su bili obuhvaćeni specijalizovanim zatvorskim tretmanom, izvrše manji broj seksualnih prestupa u odnosu na netretirane osuđene, ali je i pored toga rasprostranjeno uverenje da oni neminovno recidiviraju. Javlja se strah građana od ove kategorije prestupnika i njihovog otpuštanja iz zatvora, nasuprot rezultatima istraživanja koja ukazuju da je recidivizam netretiranih oko 17% (Cohen & Jeglic, 2007). Haris i Hanson (Harris & Hanson, 2004), koristeći podatke iz deset studija, navode da većina seksualnih prestupnika nikada ne recidivira. Posle 15 godina praćenja, 73% seksualnih prestupnika nije optuženo ili osuđeno za seksualno, odnosno drugo krivično delo. Podaci o recidivizmu seksualnih prestupnika, iz kanadskih zatvora, ukazuju da recidivizam tretiranih iznosi 11%, a netretiranih 35% (Davidson, 1984). U drugoj studiji, došlo se do podataka da je kod učesnika Vermont tretmana, recidivizam 13,2% u poređenju sa 34,5%, koliko je iznosio kod netretiranih prestupnika (Brampton, 2011). U američkoj studiji, na uzorku od 9.691 seksualnog prestupnika, stopa seksualnog povrata nakon tri godine praćenja, iznosila je 5,3% (Langan, Schmitt & Durose, 2003). Rezultati studije sprovedene u Ontariju

(1975-1985) na uzorku od 68 zlostavljača dece, koji su dovršili učestvovanje u kognitivno-bihejvioralnom tretmanu, pokazuju da je recidivizam tretiranih bio 13%, a 35% kod netretiranih zlostavljača (Marshall & Barbaree, 1988). Recidivizam je bio niži kod osuđenih za incest (8% za tretirane i 22% za netretirane) u odnosu na vanporodične (18% za tretirane i 43% za netretirane) zlostavljače dece (Marshall & Barbaree, 1988). Analizom efektivnosti psihosocijalnih programa (većinom kognitivno-bihejvioralni ili multisistemski) autori (Schmucker & Lösel, 2015) dolaze do zaključka da ovi programi ostvaruju signifikantne efekte kod tretiranih seksualnih prestupnika. Na uzorku od 4.939 tretiranih i 5.448 netretiranih seksualnih prestupnika, uočili su smanjnje recidivizma za 26,3% kod tretiranih u odnosu na netretirane. Zapazili su da tretmani organskog karaktera nisu dali nikakve značajne rezultate u pogledu redukcije recidivizma. Uočena je bolja efektivnost tretmana u zajednici u poređenju sa institucionalnim tretmanom (Schmucker & Lösel, 2015). S druge strane, Jovanić (2017) upozorava da je potrebno biti oprezan u sagledavanju podataka o recidivizmu seksualnih prestupnika, jer, prema izveštaju američkog Federalnog istražnog bioroa (FBI), kada je u pitanju seksualno nasilje koje se prijavi policiji, prijavi se samo jedan od deset izvršenih prestupa (Jovanić, 2017).

Primena specijalizovanog zatvotskog tretmana na području jugoistočne Evrope

U pogledu primene tretmana seksualnih prestupnika na području jugoistočne Evrope, treba istaći da se u Srbiji sistemski ne sprovodi nijedan od specijalizovanih zatvorskih tretmana prema ovoj kategoriji osuđenih. Stoga navodimo jedan od modela tretmana koji se sprovodi u susednoj državi, u Hrvatskoj. Hrvatski zatvorski sistem pokrenuo je 2005. godine pilot projekat tretmana seksualnih prestupnika pod imenom *Prevencija recidiva i kontrola impulsivnog ponašanja* - PRIKIP. Ujedno je razvijen program koji obuhvata mogućnost nastavka tretmana i praćenja nakon otpusta. Program se sprovodi u dva veća zatvora, a zasniva se na primeni kognitivno-bihejvioralne terapije. Cilj tretmana je postizanje kontrole nad neprihvatljivim seksualnim ponašanjem, kontrola impulsivnosti i nagona. Kao krajnji ishod ovaj program bi trebalo da doprinese smanjenju recidivizma seksualnih prestupnika (Mužinić & Vukota, 2010). Rad sa osuđenim se završava ponovnom procenom stepena rizika i davanjem zaključnog mišljenja (Mužinić & Vukota, 2010). S obzirom da se u zatvoru u Lepoglavi na izvršenju nalaze osuđeni na duževremene kazne, jedan broj osuđenih, pred istek kazne, ponovo se uključuje u program, u cilju „osvežavanja“ prethono naučenog ponašanja. Da bi tretman bio uspešan, akcenat se, za razliku od tradicionalnih modela, stavlja na izvršioca krivičnog dela. Uzimaju se u obzir ciljevi izvršioca i njegov lični život. Autori (Mužinić & Vukota, 2010) ističu da ova vrsta tretmana može uticati na smanjenje recidivizma. Tokom 2014. godine Odeljenje za statističku analizu i evaluaciju programa tretmana je sagledavalo efektivnost PRIKIP programa. Rezultati evaluacije ukazuju na visoku efektivnost i pozitivne efekte koje program ima na osuđene (Uprava za zatvorski sustav, 2015).

Cilj istraživanja

Naše istraživanje je imalo za cilj da utvrdi efektivnost specijalizovanog zatvorskog tretmana u redukciji rizika recidivizma kod seksualnih prestupnika. Značajno je napomenuti da je našim istraživanjem učinjen pionirski korak u tretmanu seksualnih prestupnika u zatvorskim uslovima u Srbiji, gde još uvek ne postoji sistemski ustanovljena primena specijalizovanih penalnih tretmana kako prema seksualnim prestupnicima, tako ni prema većini drugih kategorija osuđenih u zatvoru, osim za zavisne od alkohola i droga.

Metod rada

Uzorak istraživanja

Uzorak istraživanja su činili muškarci koji izvršavaju kaznu zatvora u Kaznenopopravnom zavodu (KPZ) Sremska Mitrovica, a koji su osuđeni za krivična dela protiv polne slobode. Etički standardi su ispoštovani prethodnim ustanovljavanjem da osuđeni dobrovoljno učestvuju u istraživanju. Pre početka realizacije istraživanja, obavljen je intervju sa ciljem sagledavanja motivisanosti za učešće u realizaciji programa. Drugi važan faktor bio je lična bezbednost učesnika. Svesnost i komunikativnost su takođe bili od uticaja, jer osuđeni treba da prate rad terapeuta, a imali su zadatak i da aktivno učestvuju u realizaciji programa. U program nisu uključena lica koja se nalaze u ambulantnom stacionaru, osuđeni koji su akutno psihotični, kao i intelektualno insuficijentna lica koja bi mogla destabilizovati grupu, provocirati i negativno uticati na atmosferu u grupi. Ispitanici su mogli napustiti istraživanje kada su smatrali da rad u grupi ne odgovara njihovim potrebama, ali se nisu mogli ponovo uključiti u rad grupe. U trenutku realizovanja istraživanja, bilo je 120 osuđenih koji su ispunjavali postavljene kriterijume. Njih 115 su pristali da učestvuju u istraživanju. Nakon osipanja uzorka, konačan broj ispitanika je bio 100.

Ispitanici su podeljeni u tri grupe, jednu eksperimentalnu i dve kontrolne. Za učešće u eksperimentalnoj grupi (EG) dobrovoljno se prijavilo 38 osuđenih. Prema njima je primenjen specijalizovani penalni tretman, „Stvaranje boljeg života“ (Good Lives Model - GLM), namenjen redukciji rizika recidivizma kod seksualnih prestupnika. Program je završilo 30 osuđenih.

Za učešće u prvoj kontrolnoj grupi (CG1), uslov je bio da su osuđeni u izvršenju krivičnog dela, sem seksualnog, upotrebili i druge oblike nasilja, naročito fizičko. Za učešće u prvoj kontrolonoj grupi (CG1) dobrovoljno se prijavilo 29 osuđenih. Sa njima je primenjen tretman upravljanja agresijom, kognitivno-bihejvioralni program baziran na Programu kontrole besa za zavisnike i osobe sa mentalnim problemima (Anger Management for Substance Abuse and Mental Health Clients – A Cognitive Behavioral Therapy – u daljem tekstu -AM). Program je završilo 22 osuđena.

Druga kontrolna grupa (CG2) je brojala 48 osuđenih. Sa ovom grupom je primenjen uobičajeni penalni tretman, koji se praktikuje prema svim osuđenim, bez

obzira na vrstu krivičnog dela. Svih 48 osuđenih iz druge kontrolne grupe (CG2) je završilo započeti tretman.

Osnovni podaci o uzorku istraživanja su prikazani u odnosu na socio-demografske i kriminološke karakteristike. Ni po jednoj od karakteristika ispitivani uzorak se nije statistički značajno razlikovao u odnosu na pripradnost grupi. Prosečna starost ispitanika bila je 45,20 godina (SD=12,97). Minimalna izrečena zatvorska kazna je iznosila 12 meseci, dok je maksimalna kazna iznosila 204 meseca. Prosečna dužina izrečene kazne zatvora iznosila je 82,98 meseci (SD=39,98). U Tabeli 1 su prikazane osnovne socio-demografske karakteristike ispitivanog uzorka

Tabela 1 - Osnovne socio-demografske karakteristike ispitanika

	Grupa						
	CG1		CG2		EG		Ukupno
	br	%	br	%	br	%	br/%
Bračni status							
Neoženjen	8	36,4	14	29,2	10	33,3	32
Udovac	1	4,5	2	4,2	-	-	3
Razveden	3	13,6	15	31,3	12	40,0	30
Oženjen	7	31,8	5	10,4	4	13,3	16
Vanbračna zajednica	3	13,6	12	25,0	4	13,3	19
Svega	22	100	48	100	30	100	100
Obrazovanje							
Bez škole	6	27,3	12	25,0	3	10,0	21
Osnovna škola	8	35,4	18	37,5	11	36,6	37
Zanat	3	12,3	5	10,4	4	13,3	12
Srednja škola	5	25,0	12	25,0	11	36,7	28
Viša škola/fakultet	-	-	1	2,1	1	3,3	2
Svega	22	100	48	100	30	100	100
Radni status							
Nezaposlen	14	63,6	32	66,7	15	50,0	61
Zaposlen	8	36,4	15	31,3	15	50,0	38
Penzija	-	-	1	2,1	-	-	1
Svega	22	100	48	100	30	100	100

Bračni status ispitanika pokazuje da su neoženjeni (32%) i razvedeni (30%) dominantne kategorije kod osuđenih seksualnih prestupnika. Slede osuđeni koji su u vanbračnoj zajednici (19%) i oženjeni (16%). Udovci čine 3% ispitivanog uzorka. Ovi nalazi su u skladu sa zapažanjima koja iznose Vereš i Mihić (2015) o uticaju kriminalnog načina života na nezasnivanje bračne zajednice.

Obrazovna struktura osuđenih iz uzorka ukazuje na dominaciju niskoobrazovanih sa elementarnim nivoom obrazovanja (37%), zatim po učestalosti slede osuđeni sa srednjom školom (28%) i završenim zanatskim školama (12%). Visoko obrazovanje je najmanje zastupljeno sa 2% učešća. Nalazi dobijeni u ovom istraživanju

potvrđuju konstatacije koje iznose Jovanić i Petrović (2017) o nižem obrazovnom nivou osuđenih u odnosu na normativnu populaciju, većim obrazovnim potrebama i neuspehu tokom procesa obrazovanja.

Nezaposlenost, kao jedan u setu često prisutnih problema osuđeničke populacije, pokazala se i u ovom istraživanju kao značajan problem. Ispitanici su najčešće bili nezaposleni pre dolaska u zatvor (61%), dok je 38% bilo zaposleno. Ekvivalentna zapažanja iznosi i Jovanić (2017a), koji uočava dominantnu nezaposlenost osuđenih pre, ali i nakon izlaska iz zatvora, u većini država u svetu. U narednoj tabeli je prikazana struktura ispitivanog uzorka u odnosu na prethodnu osuđivanost.

Tabela 2 – Recidivizam ispitanika

	Grupa						
	CG1		CG2		EG		Ukupno
	br	%	br	%	br	%	br/%
Prethodno osuđivan							
Ne	17	77,3	26	54,2	19	63,3	62
Da	5	22,7	22	45,8	11	36,7	38
Svega	22	100	48	100	30	100	100
Prethodne osude za seksualne prestupe							
Prva osuda	20	90,9	41	85,4	25	83,3	86
Jedna pre	2	9,1	3	6,3	3	10,0	8
Dve pre	-	-	2	4,2	-	-	2
Tri i više pre	-	-	2	4,2	2	6,7	4
Svega	22	100	48	100	30	100	100
Prethodne osude za neseksualne prestupe							
Prva osuda	16	72,7	32	66,7	22	73,3	70
Jedna pre	4	18,2	6	12,5	5	16,7	15
Dve pre	1	4,5	6	12,5	1	3,3	8
Tri i više pre	1	4,5	4	8,4	2	6,6	7
Svega	22	100	48	100	30	100	100

Recidivizam, kao tema od primarnog značaja za ovu vrstu istraživanja, sagledan kao ranije osuđivanje za krivična dela, pokazao je nešto niže prisustvo u odnosu na kretanja u Srbiji. U našem istraživanju, zapaženo je 38% ispitanika koji su ranije bili osuđeni za vršenje krivičnih dela. Ovo učešće je niže u odnosu na podatke koje iznosi Jovanić (2010) koji ističe da recidivizam u sveukupnoj osuđeničkoj populaciji iznosi 53%.

Podaci o ranijoj osuđivanosti za seksualne prestupe govore u prilog činjenici da ova vrsta prestupnika ne vrši samo krivična dela seksualne prirode, već vrše i druga krivična dela (Jovanić, 2017). U ispitivanom uzorku je svega 14 osuđenih od 38 recidivista imalo prethodne osude za seksualne napade. To znači da je preostalih 24 ispitanika bilo osuđeno za drugu vrstu krivičnog dela. Istraživanje vršeno na

uzorku od 5.000 seksualnih prestupnika, ukazuje da je 24% ranije izvršilo neseksualni delikt (Maletzky, 1991). Ove činjenice govore u prilog potrebi planiranja i realizacije specijalizovanog penalnog tretmana, kako za seksualne prestupnike, tako i za recidiviste uopšte, jer je prethodno kažnjavanje bilo neuspešno u pravcu odvraćanja od činjenja novih krivičnih dela.

Instrumenti

U istraživanju su primenjena dva istrumenta. Prvi od njih je Profesionalni vodič za procenu rizika seksualnog nasilja (Sexual Violence Risk - SVR-20), koji se sastoji od 20 stavki podeljenih u pet delova (Boer, 1997). Faktori rizika u SVR-20 su povezani sa rizikom od budućeg nasilja među pojedincima koji su već počinili seksualni prestup (Boer, 1997; Mužinić & Vukota, 2010). Kodiranje SVR-20 zahteva od korisnika da donesu dve vrste zaključaka. Prvo, na nivou ajtema, korisnici moraju da odrede prisutnost nasuprot odsustva svakog od 20 pojedinačnih faktora rizika, kao i svakog drugog faktora rizika, specifičnog za dati slučaj (Boer, 1997). Ukoliko je neki faktor prisutan, ukazuje se da li je ostao nepromenjen ili je došlo do promena u pogledu statusa tog faktora rizika, odnosno, da li je postao više ili manje prisutan (Boer, 1997). Drugo, korisnici moraju integrisati informacije dobijene na nivou ajtema kako bi napravili rezime ili konačnu procenu o riziku (Boer, 1997).

Veći broj studija pruža podatke o pouzdanosti SVR-20, merene preko interne reliabilnosti (Boer, 1997; Hanson & Morton-Bourgon, 2009; Rettenberger, Boer & Eher, 2011). Koristeći se prospektivnom longitudinalnom studijom na uzorku od 493 seksualna delinkventa koji su otpušteni iz austrijskog zatvora, autori (Rettenberger et al., 2011) su procenjivali prediktivnost SVR-20, njegovih subskala i pojedinačnih ajtema. Rezultati ukazuju na dobru prediktivnost dobijenu ROC analizom, koja služi kao metod procene prediktivne validnosti (Reciver operating Characteristic Curve Analyses) pri vrednosti AUC (Area Under the Curve) 0,72 u predviđanju seksualnog recidivizma (Rettenberger et al., 2011). Vrednost AUC može biti između 0 i 1, pri čemu vrednost od 0,5 označava nepostojanje razlike skora rizika recidivista i nerecidivista. AUC vrednost viša od 0,5 koja se kreće ka 1 označava da viši skor rizika predstavlja veću šansu za recidiv, izvesniju što je vrednost bliža 1. Pouzdanost SVR-20 u predikciji recidivizma za grupu silovatelja iznosi 0,71 i za grupu zlostavljača dece iznosi 0,77. Autori su rezultat predikcije SVR-20 interpretirali kao dobar (Rettenberger et al., 2011).

Ispitujući pouzdanost i prediktivnost različitih instrumenata u radu sa osuđenima za seksualne delikte, grupa autora (Yoon et al., 2018) je paralelno primenjivala više instrumenata. Uz nemačku verziju instrumenta procene protektivnih faktora rizika nasilja - SAPROF (German version of the Structured Assessment of PROtective Factors) na reprezentativnom uzorku austrijskih odraslih muških osuđenika, primenili su i SVR-20 instrument. Prediktivnost SAPROF instrumenta kretala se od male do umerene za različite vrste recidivizma, a faktori rizika utvrđeni ovim instrumentom kretali su se u okviru istih faktora koje je utvrdio i SVR-20.

Ispitujući kvalitet instrumenata procene rizika kod seksualnih prestupnika (Static-99R i SVR-20), autori (Holoyda & Newman, 2016) su posebno istakli potrebu da se u radu sa ovom kategorijom osuđenih moraju upotrebljavati instrumenti koji će precizno upoređivati rizik recidivizma. Ističu da su pomenuta dva instrumenta veoma pogodna u tom smislu, jer uspešno procenjuju subjektov odgovor na seksualni stimulus, seksualno uzbuđenje i seksualna interesovanja. Isti autori (Holoyda & Newman, 2016) takođe preporučuju paralelnu upotrebu aktuarskih instrumenata i alata zasnovanih na strukturisanim profesionalnim procenama, kako bi se poboljšala procena i povećala efektivnost upravljanja rizikom kroz penalni tretman seksualnih prestupnika.
Drugi instrument primenjen u istraživanju je Upitnik za procenu rizika, kapaciteta i potreba osuđenog (u daljem tekstu Upitnik), koji predstavlja prilagođenu verziju OASys instrumenta (Home Office, 2002). Ovaj instrument je na osnovu Direktive ministarstva pravde i državne uprave (2013) u službenoj upotrebi u zatvorima u Republici Srbiji. Upitnik predstavlja osnov za rad službenika tretmana i osnov svih daljih aktivnosti prema osuđenom. Omogućava analizu psihološkog, pedagoškog, kriminološkog i socijalnog funkcionisanja osuđenog. Upitnikom se procenjuje 14 oblasti funkcionisanja osuđenog i dobija se ukupan skor rizika recidivizma, koji se razvrstava u četiri kategorije/nivoa rizika (nizak, srednji, visok i izutetno visok). Novija istraživanja u zatvorima Srbije (Jovanić, Petrović & Savić, 2017) ukazala su da je nivo reliabilnosti Upitnika na prihvatljivom nivou (Cronbach's α=0,71).

Procedura

Istraživanje je sprovedeno nakon dobijanja saglasnosti Ministarstva pravde Republike Srbije – Uprave za izvršenje krivičnih sankcija. Pre realizacije istraživanja, dobijena je saglasnost za korišćenje intrumenta procene SVR-20 od strane autora instrumenta.
Kod sve tri grupe osuđenih, pre početka i po okončanju tretmana, primenjeni su SVR-20 i Upitnik za procenu rizika, kapaciteta i potreba osuđenih. Na ovaj način su merene promene u skoru rizika opšteg kriminalnog recidivizma i rizika recidivizma za seksualna krivična dela.

Uobičajeni penalni tretman, koji je primenjivan sa drugom kontrolnom grupom, sastojao se od uključivanja u radni ili obrazovni proces, u organizovane, slobodnovremenske aktivnosti i od realizacije individualno predviđenog programa postupanja, koji se inače primenjuje u zatvorima u Republici Srbiji sa svim osuđenim osobama.
Sa eksperimentalnom grupom je relizovan program „Stvaranje boljeg života“ (GLM). Program je obuhvatao predavanja, zadatke i vežbe. Realizacija programa odvijala se u objektu zatvorske škole, po principu zatvorenih grupa. GLM je realizovan u periodu od juna do decembra 2015. godine, kroz grupni rad, tri puta nedeljno po 60 minuta. Obuhvatao je dvanaest tematskih celina koje su se sprovodile u 60 sesija. Po potrebi, sesije su produžavane i do 90 minuta, kada su učesnici programa imali probleme za koje je bilo potrebno pronaći adekvatno rešenje.

U realizaciji GLM, učešće su imali psiholog i specijalni pedagog, muški i ženski voditelj programa. Početak realizacije GLM programa je podrazumevao kratko upoznavanje i predstavljanje voditelja osuđenima, u cilju stvaranja pozitivne atmosfere. Potom su osuđeni imali zadatak da, po slobodnom izboru, prezentuju informacije o sebi. Pre početka realizacije GLM, objašnjeno je da sve što se dešava na grupi mora da ostane unutar grupe.

Prva tematska celina GLM počela je motivacijom, sagledavanjem spremnosti osuđenog da se suoči sa izazovom i da otpočne sa malom ili velikom promenom u životu, da razmišlja šta znači promena za njega i za nekog drugog, kroz osam vežbi. Osuđeni su podeljeni u pet podgrupa. U toku prve dve nedelje realizacije, osam osuđenih je napustilo program. Razlozi odustajanja bili su nesposobnost suočavanja sa problemima u zatvoru koji su se prenosili na grupu i nerealna očekivanja osuđenih od rada u grupi.

Realizacija se nastavila radom na Razumevanju - prihvatanju dobrih životnih planova i ciljeva. U ovom segmentu programa, osuđeni treba da razumeju šta im je važno, šta žele, a šta imaju u životu. Na taj način stvaraju „dobar životni plan“, što bi trebalo da doprinese zdravom i balansiranom životu.

Sledeća tematska celina, Samoregulacija se odnosila na to kako ljudi upravljaju sobom i kako se vladaju u određenim situacijama, a to pre svega uključuje ponašanje, uverenja, misli, emocije, reakcije i opažanje. Davanjem konkretnih primera, pružena su detaljna objašnjenja značenja kognitivnih distorzija, kognitivnih shema, tipova i efekata shema.

Po završetku rada na samoregulaciji pristupilo se razgovoru o Faktorima rizika koji su doveli osuđenog u situaciju da izvrši krivično delo. Fokus je bio na faktorima rizika koji utiču na sve vrste kriminala. Nakon izučavanja faktora rizika, tretman je nastavljen razmatranjem Lične istorije osuđenog. Osuđeni su imali zadatak da se osvrnu na životnu istoriju koja je dovela do izvršenja krivičnog dela, te da analiziraju događaj koji je prethodio vršenju seksualnog prestupa. Na ovaj način osuđeni može da razume šta se dešavalo, kako bi se sprečio recidivizam. Najvažniji deo u ovom poglavlju je savladavanje koraka u Lancu prestupa kroz deset uobičajenih životnih ciljeva.

Program je nastavljen utvrđivanjem Staze vršenja prestupa, koja osuđenom omogućava da se osvrne na svoje ciljeve tokom drugog koraka u lancu prestupa, ciljeve izbegavanja i ciljeve približavanja. Naredni deo rada sa osuđenima odnosio se na razumevanje osuđenih Ko su i ko su mogli da budu. Takođe, zadatak je bio i pomoć u razumevanju na koji način treba da se upravlja procesima, kao što su motivacija osuđenog i faktori rizika.

Sledeći deo u programu odnosio se na spajanje svega što se naučilo, kako bi osuđeni bili pripremljeni da razviju Plan za upravljanje rizikom i nauče da razviju dobar životni plan u budućnosti. Program je nastavljen sačinjavanjem dobrog životnog

plana, uz rekapitulaciju svega što je urađeno. Kako se približavao kraj realizacije programa, bližilo se i vreme da osuđeni sastave lični Dobar životni plan. Planovi su uključivali ciljeve koji su bili važni u prošlosti, od kojih su osuđeni iz različitih razloga odustali i strategije za implementaciju dobrog životnog plana. Na kraju, najteži deo u sprovođenju GLM odnosio se na analizu povratka osuđenog u zajednicu. Sagledavano je kako osuđeni vide svoj povratak u zajednicu.

Prema osuđenim iz prve kontrolne grupu primenjen je Tretman kontrole besa (AM), koji se realizovao u zatvorskim paviljonima u kojima su ispitanici bili teretmanski razmešteni. Tretman su vodila dva psihologa, zaposlena u KPZ Sremska Mitrovica. AM se sastojao od dvanaest sesija po 90 minuta, jednom nedeljno. Program je trajao od jula 2015. do januara 2016. godine. U prvom delu, voditelj grupe je saopštavao informacije koje će biti prezentovane i objašnjavao ključne konceptualne komponente. U drugom delu se evaluirao napredak u obavljanju domaćih zadataka. Treći deo je obuhvatao predavanja i edukativne materijale. U četvrtom delu se zadavao domaći zadatak za sledeću sesiju.

U radu sa ovom grupom primenjena su četiri tipa kognitivno-bihejvioralnih intervencija (KBT) koje se najčešće koriste prilikom tretmana vezanih za ispoljavanje besa: Relaksacija (cilj je emocionalna i psihološka komponenta besa); Kognitivne intervencije (cilj su kognitivni procesi poput neprijateljskih (pr)ocena i pripisivanja, iracionalna uverenja i „zapaljivo“ mišljenje); Učenje komunikativnih veština (cilj su deficiti u asertivnosti i veštini rešavanja konflikata) i Kombinovane intervencije koje integrišu dve ili više KBT intervencija.

Prva sesija je obuhvatala deo koji sadrži opšte informacije o tretmanu kao i pravila rada u grupi. U drugoj sesiji članovi grupe su učili kako da analiziraju jednu epizodu besa i da identifikuju događaje i signale koji ukazuju na eskalaciju. U trećoj sesiji članovi grupe su učili kognitivno-bihejvioralne strategije za kontrolisanje besa. Cilj ovih strategija je da se pomogne članovima grupe da individualizuju lični plan kontrole besa i da im se pomogne da razviju strategije koje će im najviše odgovarati i koje će rado koristiti. Vežbe u četvrtoj sesiji su bile usmerene na relaksaciju mišića. U petoj sesiji se predstavljao Model kognitivnog restrukturisanja (Ellis, 1979; Ellis & Harper, 1975) i tehnika zaustavljanja misli. U šestoj sesiji ponavljani i sumirani osnovni koncepti upravljanja besom. Sedma i osma sesija su bile spojene, kako bi se osuđeni adekvatno uputili u asertivnost, agresiju, pasivnost i model rešavanja konflikata. Cilj ove dve sesije je bio da članovi grupe nauče kako da koriste Model rešavanja konflikata u cilju razvijanja asertivnih, nasuprot agresivnih i pasivnih reakcija. Sesije devet i deset su pomagale osuđenima da bolje razumeju sopstveni bes iz ugla interakcije koju su imali sa svojim roditeljima i članovima porodice u kojoj su odrasli. Pomažu im da uvide kako su ove ranije interakcije uticale na njihovo sadašnje ponašanje, mišljenje, osećanja i stavove i na način na koji se sada, kao odrasli, odnose prema drugima. U jedanaestoj sesiji se ponavljao i sumirao osnovni koncept upravljanja besom. Na kraju, u poslednjoj, dvanaestoj sesiji članovi grupe su predstavljali planove za kontrolu besa i ocenjivali delove tretmana s obzirom na njihovu korisnost i pristupačnost.

Statistička obrada podataka

Podaci su obrađeni u programskom paketu SPSS ver. 22 for Windows. Korišćene su mere deskriptivne statistike i mere za proveru značajnosti razlika među grupama ispitanika (bivarijantni hi-kvadtat test i t-test za zavisne uzorke).

Rezultati istraživanja

Razlike između grupa na ajtemima SVR-20

Da bi se došlo do podataka da li specijalizovani penalni tretman utiče na smanjenje stepena rizika recidivizma kod seksualnih prestupnika, posmatrana su poboljšanja stanja na ajtemima instrumenta SVR-20 nakon primene tretmana u odnosu na početni nivo problema, posebno za svaku grupu osuđenih. Zavisne varijable su bile promene na pojedinačnim ajtemima. Primarno merenje SVR-20 instrumentom izvršeno je nakon formiranja eksperimentalne i obe kontrolne grupe, dok je sekundarno merenje izvršeno nakon završetka tretmana. Merenjem su u oba slučaja obuhvaćene sve tri grupe ispitanika. Merenje su vršili terapeuti koji su sprovodili programe.

Utvrđivano je da li je kod osuđenih iz eksperimentalne i obe kontrolne grupe došlo do stagnacije ili pogoršanja, odnosno do poboljšanja nakon sprovedenih programa tretmana. Analiza ukupnih promena nakon preduzetih tretmana, posmatranih kroz pogoršanje, stagnaciju, ublažavanje ili odsustvo rizičnih faktora na SVR-20 instrumentu, može se sagledati u odnosu na konačnu procenu, koja označava da li je i do kakvih je promena došlo kod ispitanika. U Tabeli 3 je prikazan kvalitet i frekventnost promena završnog u odnosu na početno merenje SVR-20 instrumentom u odnosu na sve tri ispitivane grupe.

Tabela 3 - Efekat tretmana

Efekat tretmana	Grupa						
	CG1		CG2		EG		Ukupno
	br	%	br	%	br	%	br/%
Stagnacija ili pogoršanje	19	86,4	36	75,0	17	56,7	72
Poboljšanje	3	13,6	12	25,0	13	43,3	28
Svega	22	100	48	100	30	100	100

Može se zapaziti da je efekat poboljšanja prisutan kod sve tri grupe, bez obzira na vrstu primenjenog zatvorskog tretmana, ali je učestalost promene različita. Najučestalije promene u vidu poboljšanja stanja nastale su kod eksperimentalne grupe, nakon primene GLM tretmana, potom u CG2 grupi (uz uobičajeni zatvorski tretman), dok je kod CG1 grupe, nakon primenjenog AM tretmana, pozitvna promena uočena u samo tri slučaja.

Primenom bivarijantnog χ^2 testa urađena je analiza poboljšanja stanja na ajtemima SVR-20 instrumenta u odnosu na posmatrane grupe. Uočena su statistički značajna poboljšanja stanja kod EG, u odnosu na druge dve grupe u oblasti Plano-

vi za budućnost. Napredak je uočen kod ajtema broj 19 - *Nedostatak realističnih planova* (χ^2=17,740; df=2, p<0,001) i ajtema broj 20 - *Negativan stav prema intervenciji* (χ^2=8,045; df=2, p<0,05).

Razlike između grupa u skoru rizika recidivizma

Drugi nivo provere efektivnosti specijalizovanih tretmana bio je na nivou ustanovljavanja razlike u visini skora na početnom i završnom merenju upotrebom Upitnika za procenu rizika, kapaciteta i potreba osuđenih. Utvrđivano je postojanje statistički značajnih razlika skora rizika recidivizma za svaku grupu osuđenih u odnosu na početno merenje i ponovljeno merenje nakon šest meseci, odnosno nakon sprovedenih programa tretmana. U Tabeli 4 su prikazani rezultati t-testa za zavisne uzorke.

Tabela 4 - Razlike skorova rizika recidivizma prvog i drugog merenja

Efekat tretmana	Prosek	Broj	Standardna devijacija	t	df	p
EG (GLM)						
Prvo merenje	80,97	30	32,36	2,690	29	0,012
Drugo merenje	76,90	30	31,11			
CG1 (AM)						
Prvo merenje	81,10	20	27,45	-1,023	19	0,319
Drugo merenje	81,70	20	26,86			
CG2 (uobičajeni tretman)						
Prvo merenje	76,86	44	27,68	0,260	43	0,796
Drugo merenje	76,61	44	28,06			

t – vrednost t statistika; df – broj stepeni slobode; p – statistička značajnost

Ukoliko bismo tragali za odgovorom o efektivnosti primenjenog GLM tretmana, podaci u Tabeli 4 potvrđuju da je primena tog postupka u radu sa seksualnim prestupnicima opravdana, jer se statistički značajno smanjio skor kod EG meren Upitnikom (t=2,690; df=29; p<0,05). Na osnovu prikazanih rezultata, zapaža se da je u drugoj kontrolnoj grupi takođe došlo do smanjenja skora rizika recidivizma, ali ta razlika nije bila statistički značajna. S druge strane, kod prve kontrolne grupe sa kojom je primenjivan tretman upravljanja besom, došlo je do povećanja skora rizika recidivizma na drugom merenju, ali i ta razlika u skorovima rizika nije bila statistički značajna.

Diskusija

Vremenom su implementirani različiti modeli tretmana seksualnih prestupnika, uključujući psihoterapiju, neurohirurgiju, fizičku kastraciju, farmakološke intervencije, kao i kognitivno-bihejvioralne intervencije. Kada je u pitanju evaluacija efekata tretmana seksualnih prestupnika, istraživanja daju nekonzistentne rezultate. Pojedini autori smatraju da tretman u izvesnoj meri smanjuje rizik recidivizma (Abracen et al., 2011; Reitzel & Carbonell, 2006). Drugi su mišljenja da nema dovoljno kvalitetnih istraživanja za donošenje adekvatnog zaključka (Ashman &

Duggan, 2008; Bilby et al., 2006). Rezultati evaluacija se razlikuju i u odnosu na primenjene modele tretmana. Trenutno najbolja praksa podrazumeva primenu kognitivno-bihejvioralnog tretmana (Jovanić & Žunić-Pavlović, 2018).

U ovom istraživanju proveravana je efektivnost specijalizovanog zatvorskog tretmana u redukciji rizika recidivizma kod seksualnih prestupnika. Takođe, želeli smo da uporedimo efekte različitih vrsta tretmana koji se primenjuju sa istim tipom prestupnika, koji su za potrebe istraživanja podeljeni u tri grupe, prema kojima je primenjenivan različit model penalnog tretmana. Na osnovu rezultata istraživanja, zapaženo je da je efekat poboljšanja, meren SVR-20 instrumentom, prisutan kod sve tri grupe, bez obzira na vrstu primenjenog zatvorskog tretmana, ali je učestalost promene različita. Najučestalije promene, u vidu poboljšanja stanja, nastale su kod eksperimentalne grupe, nakon primene GLM tretmana, potom u CG2 grupi (uz uobičajeni zatvorski tretman), dok je kod CG1 grupe, nakon primenjenog AM tretmana, pozitivna promena uočena u najmanjem broju slučajeva.

Kada smo merili promene kod sve tri grupe, upoređujući skor rizika recidivizma dobijen na početnom i završnom merenju Upitnikom za procenu rizika, kapaciteta i potreba osuđenih, došli smo do rezultata da je jedino kod eksperimentale grupe (EG) došlo do statistički značajnog smanjenja skora rizika recidivizma, nakon primenjenog specijalizovaog penalnog tretmana (GLM).

Pojedini autori (Looman & Abracen, 2013), bili su oprezni u oceni efektivnosti GLM modela tretmana osuđenih, smatrajući da još uvek nema dovoljno kvalitetnih istraživanja, kao što ih ima u odnosu na Rizik-potrebe-responzivnost (Risk Need Responsivity – RNR) pristup. Ističu da ni RNR pristup nije savršen, da ga je moguće integrisati i poboljšati elementima GLM pristupa i na taj način učiniti poboljšanja u tretmanu seksualnih prestupnika.

Prednosti GLM modela tretmana uočene su kasnije od strane drugih autora (Ryan, McCauley & Walsh, 2018), koji stoga ukazuju na potrebu promene prakse dugoročne segregacije osuđenih za seksualne delikte, u pravcu primene specijalizovanih zatvorskih tretmana. Posebno se naglašava fokusiranje na dinamičke faktore rizika, koji se GLM modelom mogu precizno odrediti i efektivno menjati.

O kvalitetu primene GLM programa govori i meta-analiza 25 studija, od kojih je 13 bilo iz SAD, sedam iz Velike Britanije, dve iz Australije i po jedna iz Irske, Švajcarske i Izraela, kojom su istraživači (Di Lorito, Voellm & Dening, 2018) potvrdili prednosti GLM modela tretmana, ne samo u smanjenju rizika recidivizma, već i kod prilagođavanja osuđenih zatvorskim uslovima života, kao i pri utvrđivanju potreba socijalne i zdravstvene zaštite, u pravcu pripreme osuđenih za postpenalni prihvat. Time je još jednom naglašena neophodnost sagledavanja i menjanja dinamičkih faktora recidivizma, u čemu se ovaj pristup pokazao efektivnim.

Upotrebu GLM modela tretmana podržavaju i autori (De Smet et al., 2017) koji su uočili prednosti ovog pristupa u radu sa osuđenima starije životne dobi, nezavisno

od vrste učinjenog krivičnog dela. Ukazuju da se GLM modelom omogućava starijim osuđenicima da otkriju svoje interese, iskustva i osećanja, što je značajno sa aspekta planiranja i realizacije penalnog tretmana. Autori (2017) takođe naglašavaju da je primena GLM modela efektivna sa aspekta uočavanja promena koje nastaju starenjem ili usled psihijatrijskih oboljenja, a koje se teško uočavaju od strane zatvorskog osoblja.

Zaključak

Primena specijalizovanog penalnog tretmana prema seksualnim prestupnicima na teritoriji Republike Srbije do sada nije postojala. Uglavnom su se koristile uobičajene procedure u radu sa seksualnim prestupnicima, koje se primenjuju i prema drugim osuđenim, kao što je utvrđivanje stepena rizika recidivizma primenom Upitnika za procenu rizika, kapaciteta i potreba osuđenih, razvrstavnje u odgovarajuće zatvorske grupe prema stepenu rizika (A, B, V), radni angažman u zatvoru, završetak i/ili započinjanje obrazovanja, uključivanje u pojedine slobodne aktivnosti, a povremeno i uključivanje osuđenih u specijalizovane programe socioterapijskog i psihoterapijskog rada sa zavisnicima od psihoaktivnih supstanci.

Rezultati dobijeni ovim istraživanjem, o redukciji rizika recidivizma primenom GLM tretmana kod seksualnih prestupnika, ukazuju da ima osnova za sistemsku implementaciju ovog načina rada u zatvorskim uslovima. Dodatno se otvara pitanje iznalaženja adekvatnijeg pristupa u tretmanu seksualnih prestupnika kod kojih je problem usložnjen agresivnim istupima, jer se tretmanom baziranim na AM pristupu nisu postigle očekivane promene. Treći nalaz dobijen istraživanjem ukazuje da se i uobičajenim penalnim tretmanom može redukovati skor rizika recidivizma, ali ne u onoj meri kao što se to postiglo primenom GLM modela tretmana.

Međutim, sprovedeno istraživanje ima i izvesna ograničenja, koja treba uzeti u obzir prilikom generalizacije zaključaka. Ta ograničenja se prevashodno odnose na način odabira uzorka. Treba napomenuti da dobrovoljno učešće u istraživanju neminovno stvara problem „dobrovoljačke greške" (Fajgelj, 2014). Takođe, treba imati u vidu da je 15 osuđenih napustilo učešće tokom sprovođenja tretmana (osam u EG i sedam u CG1 grupi), što je moglo uticati na pomeranje aritmetičke sredine skorova. Time se naglašava potreba za intenziviranjem stručnih radnika zatvora u radu na motivisanju osuđenih u pravcu učešća u penalnom tretmanu na principu svesti o sopstvenom problemu i ličnoj aktivnosti u pravcu samopromene.

Iako se navodi (Žunić-Pavlović, 2004) da je za očuvanje integriteta programa značajno učestvovanje istraživača u svim fazama programa (dizajniranje, primena, evaluacija), postoje i stanovišta da ovakva situacija dovodi do pristrasnosti realizatora, koja se manifestuje prilikom merenja efektivnosti programa (Žunić-Pavlović, 2004). Stoga se kao jedan od nedostataka može navesti i činjenica da su u našem istraživanju realizatori programa merili nastale promene. Ovaj nedostatak

bi se mogao prevazići angažovanjem nezavisnih stručnjaka koji bi učestvovali u merenju efekata programa, a koji nisu angažovani kao realizatori programa.

Pored toga, treba imati u vidu da je za donošenje i generalizaciju zaključaka, istraživanje potrebno sprovesti na većem uzorku osuđenih za seksualna krivična dela, eventualno uključivanjem osuđenih iz drugih zatvora. Ipak, ovakvi kakvi jesu, dobijeni rezultati u ovom, prvi put preduzetom naporu da se tretmanu seksualnih prestupnika pristupi na način koji uvažava njihove specifičnosti u odnosu na ostale osuđene prestupnike, ukazuje da uobičajeni penalni tretman može biti usavršavan, obogaćen i efektivniji, uz dalja istraživanja, implementaciju postojećih i novih naučnih saznanja o etiologiji i tretmanu ove kategorije osuđenih.

Literatura

Abracen, J., Looman, J., Ferguson, M., Harkins, L., & Mailloux, D. (2011). Recidivism among treated sexual offenders and comparison subjects: Recent outcome data from the Regional Treatment Centre (Ontario) high-intensity Sex Offender Treatment Programme. Journal of Sexual Aggression, 17(2), 142-152. doi: 10.1080/13552600903511980.

Andrews, D. A., & Bonta, J. (2010). The Psychology of Criminal Conduct (Fifth Edition). Cincinnati, OH: Anderson Publishing.

Ashman, L. L., & Duggan, L. (2008). Interventions for learning disabled sex offenders. Cochrane Database of Systematic Reviews, 1, 1-17. doi: 10.1002/14651858.CD003682.pub2.

Bilby, C., Brooks-Gordon, B., & Wells, H. (2006). A systematic review of psychological interventions for sexual offenders II: Quasi-experimental and qualitative data. The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology, 17(3), 467-484.

Boer, D. P. (1997). Manual for the Sexual Violence Risk-20: Professional guidelines for assessing risk of sexual violence. Vancouver, B.C.: The Mental Health, Law, and Policy Institute.

Brampton, L. L. (2011). Working with sexual offenders: the training and support needs SOTP facilities. Unpublish Doctoral dissertation. University of Birmingham. Available from: https://etheses.bham.ac.uk/id/eprint/1394/1/Brampton_11_PhD.pdf

Cohen, M., & Jeglic, E. L. (2007). Sex offender legislation in the United States: What do we know?. International journal of offender therapy and comparative criminology, 51(4), 369-383. doi: 10.1177/0306624X06296235.

Davidson, P. (1984). Outcome data for a penitentiary-based treatment program for sex offenders. In Conference on the Assessment and Treatment of the Sex Offenders. Kingston, Ontario.

De Smet, S., De Donder, L., Ryan, D., Van Regenmortel, S., Brosens, D., & Van develde, S. (2017). Factors related to the quality of life of older prisoners. Quality of Life Research, 26(6), 1571-1585. doi: 10.1007/s11136-017-1506-8.

Di Lorito, C., Voellm, B., & Dening, T. (2018). The individual experience of ageing prisoners: systematic review and meta□synthesis through a Good Lives Model framework. International journal of geriatric psychiatry, 33(2), 252-262.
Direktiva Ministarstva pravde i državne uprave Republike Srbije. (2013). Direktiva o načinu rada službenika tretmana u Zavodima, procedurama u radu i izgledu i sadržaju dokumenata tokom utvrđivanja, sprovođenja i izmene programa postupanja sa licima osuđenim za krivična dela i prekršaj i načinu primene Pravilnika o tretmanu, razvrstavanju i naknadnom razvrstavanju osuđenih lica. (Br. 110-00-1/13-03). Ministarstvo pravde i državne uprave, Uprava za izvršenje krivičnih sankcija. Preuzeto sa www.uiks.gov.ra/images/Direktiva_24.02. 2013.pdf.
Doren, D. M., & Yates, P. M. (2008). Effectiveness of sex offender treatment for psychopathic sexual offenders. International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology, 52(2), 234-245.
Duggan, C. (2014). The empirical basis of sex offender treatment effectiveness. Sexual Offender Treatment, 9(2), 1-13.
Ellis, A. (1979). Rational-emotive therapy. In R. Corsini (Ed.), Current Psychotherapies (pp. 185-229). Itasca, Il: Peacock Publishers.
Ellis, A., & Harper, R. A. (1975). A New Guide to Rational Living. N. Hollywood. CA: Wilshire Books.
Fajgelj, S. (2014). Metode istraživanja ponašanja. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
Fortune, C. A., & Ward, T. (2017). Problems in protective factor research and practice. Aggression and violent behavior, 32, 1-3. doi: 10.1016/j.avb.2016.12.008.
Gelb, K., & Council, S. A. (2007). Recidivism of sex offenders research paper. Melbourne: Sentencing Advisory Council.
Grønnerød, C., Grønnerød, J. S., & Grøndahl, P. (2015). Psychological treatment of sexual offenders against children: A meta-analytic review of treatment outcome studies. Trauma, Violence, & Abuse, 16(3), 280-290. doi: 10.1177/1524838014526043.
Hanson, R. K., & Morton-Bourgon, K. E. (2009). The accuracy of recidivism risk assessments for sexual offenders: a meta-analysis of 118 prediction studies. Psychological assessment, 21(1), 1-21. doi: 10.1037/a0014421.
Hanson, R. K., Bourgon, G., Helmus, L., & Hodgson, S. (2009). The principles of effective correctional treatment also apply to sexual offenders: A meta-analysis. Criminal Justice and behavior, 36(9), 865-891. doi: 10.1177/0093854809338545.
Harris, A. J. R., & Hanson, R. K. (2004). Sex offender recidivism: A simple question. Ottawa, Ontario: Public Safety and Emergency Preparedness Canada.
Holoyda, B. J., & Newman, W. J. (2016). Recidivism risk assessment for adult sexual offenders. Current psychiatry reports, 18(2), 17. doi: 10.1007/s11920-015-0650-5.
Home Office-Briefing (2002). National Probation Service for England and Wales, Enforcement, Rehabilitation and Public Protection, March, 2002.
Jovanić, G. (2010). Krivično-pravni i penološki recidivizam osuđenih lica. Specijalna edukacija i rehabilitacija, 9(2), 271-281.

Jovanić, G. (2017). Mogućnosti primene specijalizovanih penalnih tretmana prema seksualnim prestupnicima. U J. Petrović i G. Jovanić (ur.), Zbornik radova „Društvene devijacije, anomija društva i posljedice“, Banja Luka, 13 – 14.10.2017. (str. 21-30), Banja Luka: Centar modernih znanja. doi: 10.7251/DDADP170 2021J.

Jovanić, G. (2017a). Kazni, zatvori, zaposli. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.

Jovanić, G., & Žunić-Pavlović, V. (2018). Primena principa rizika, potreba i responzivnosti u penalnom tretmanu seksualnih prestupnika. U: O. Vujović (ur.), Zbornik radova naučnog skupa sa međunarodnim učešćem „Univerzalno i osobeno u pravu " Tom II, Kosovska Mitrovica, 18.05.2018. (str. 115-138) Kosovska Mitrovica: Pravni fakultet Univerziteta u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici.

Jovanić, G., & Žunić Pavlović, V. (2017). Tretman seksualnih osuđenika u zatvoru. U S. Ranković (ur.), Zbornik rezimea Stručno-naučne konferencije sa međunarodnim učešćem „Dani defektologa Srbije”. Novi Sad, 09 – 12.2.2017. (str. 37).

Jovanić, G., & Petrović, V. (2017). Potrebe, praksa i efektivnost obrazovanja i profesionalnog osposobljavanja osuđenih. Specijalna edukacija i rehabilitacija, 16(2), 199-221. doi: 10.5937/specedreh16-14012.

Jovanić, G., Petrović, V., & Savić, A. (2017). Karakteristike osuđenih na kratke i duge kazne. Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, 36(3), 39-59.

Kersting, K. (2003). New hope for sex offender treatment. Research suggests psychological treatment helps reduce recidivism among convicted sex offenders. American Psychological Association, 34(7), 52-53.

Kim, B., Benekos, P. J., & Merlo, A. V. (2016). Sex offender recidivism revisited: Review of recent meta-analyses on the effects of sex offender treatment. Trauma, Violence, & Abuse, 17(1), 105-117. doi: 10.1177/1524838014566719.

Kongstad, A. (2006). Effekten af behandling for seksualkriminelle – et litteraturstudie. København, Danmark: Forskningsafdeling III Det Juridiske Fakultet. Københavns Universitet.

Langan, P. A., Smith, E. L., & Durose, M. R. (2003). Recidivism of sex offenders released from prison in 1994. Washington, DC: US Department of Justice, Office of Justice Programs, Bureau of Justice Statistics.

Lobanov-Rostovsky, C. (2015). Recidivism of juveniles who commit sexual offenses. Sex Offender Management Assessment and Planning Initiative. Research Brief.

Looman, J., & Abracen, J. (2013). The risk need responsivity model of offender rehabilitation: Is there really a need for a paradigm shift?. International Journal of Behavioral Consultation and Therapy, 8(3-4), 30-36.

Lösel, F., & Schmucker, M. (2005). The effectiveness of treatment for sexual offenders: A comprehensive meta-analysis. Journal of Experimental Criminology, 1(1), 117-146. doi: 10.1007/s11292-004-6466-7.

Macgregor, S. (2008). Sex offender treatment programs: effectiveness of prison and community based programs in Australia and New Zealand. Canberra, Australia: Indigenous Justice Clearinghouse.

Maletzky, B. M. (1991). Treating the sexual offender. Newbury Park, California: Sage Publications.
Marshall, W. L. (2012). Treatment of sexual offenders and its effects. Ontario, Canada: Rockwood Psychological Services.
Marshall, W. L., & Barbaree, H. E. (1988). The long-term evaluation of a behavioral treatment program for child molesters. Behaviour Research and Therapy, 26(6), 499-511. doi: 10.1016/0005-7967(88)90146-5.
Mužinić, L., & Vukota, Lj. (2010). Tretman seksualnih delinkvenata i zaštita zajednice. Zagreb: Medicinska Naklada.
Reitzel, L. R., & Carbonell, J. L. (2006). The effectiveness of sexual offender treatment for juveniles as measured by recidivism: A meta-analysis. Sexual Abuse, 18(4), 401-421. doi:10.1177/107906320601800407.
Rettenberger, M., Boer, D. P., & Eher, R. (2011). The predictive accuracy of risk factors in the Sexual Violence Risk–20 (SVR-20). Criminal Justice and Behavior, 38(10), 1009-1027.
Rice, M. E., & Harris, G. T. (2013). Treatment for adult sex offenders: May we reject the null hypothesis? In K. Harrison & B. Rainey (Eds.), Handbook of Legal & Ethical Aspects of Sex Offender Treatment & Management (pp. 217-235), London:Wiley-Blackwell.
Ryan, M., McCauley, M., & Walsh, D. (2018). The virtuous circle: a grounded theory exploration of the Good Lives Model. Sexual Abuse, 1-22. doi: 10.1177/1079063218780730.
Schmucker, M., & Lösel, F. (2015). The effects of sexual offender treatment on recidivism: An international meta-analysis of sound quality evaluations. Journal of Experimental Criminology, 11(4), 597-630. doi:10.1007/s11292-015-9241-z.
Uprava za zatvorski sustav Republike Hrvatske. (2015). Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2014. godinu. Zagreb. Dostupno na: https://pravosudje.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Strategije,%20planovi,%20izvje%C5%A1%C4%87a/Zatvorski%20sustav/Izvjesce%20o%20stanju%20i%20radu%20kaznionica%20zatvora%20i%20odgojnih%20zavoda%20za%202014%20godinu.pdf.
Vereš, K., & Mihić, I. (2015). Afektivna vezanost i penološki povrat. U Z. Kuburić, M. Zotović, M. Škorić. & A. Kišjuhas (ur.), Istraživanja u oblasti socijalnog rada, socijalne zaštite i socijalne politike (str. 239-262). Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu i Filozofski fakultet.
Yates, P. M. (2013). Treatment of sexual offenders: Research, best practices, and emerging models. International Journal of behavioral consultation and therapy, 8(3-4), 89-95. doi: 10.1037/h0100989.
Yoon, D., Turner, D., Klein, V., Rettenberger, M., Eher, R., & Briken, P. (2018). Factors predicting desistance from reoffending: a validation study of the SAPROF in sexual offenders. International journal of offender therapy and comparative criminology, 62(3), 697-716. doi: 10.1177/0306624X16664379
Žunić-Pavlović, V. (2004). Evaluacija u resocijalizaciji. Beograd: Partenon.

DefendOLOgija MNE
Vol. 4, No. 7-8 (2019), 43-55

Проф.др Небојша Мацановић[1]
Универзитет у Бањој Луци
Факултет политичких наука
Студијски програм Социјални рад

UDK: 343.8:37.011.3-051

СПЕЦИФИЧНЕ ПРОФЕСИОНАЛНЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ ВАСПИТАЧА У ПЕНАЛНИМ УСТАНОВАМА

SPECIFIC PROFESSIONAL COMPETENCIES OF EDUCATORS IN PENAL INSTITUTIONS

САЖЕТАК

Ресоцијализација осуђених лица зависи од бројних егзогених и ендогених фактора, али један од кључних фактора успјешне ресоцијализације осуђених лица су васпитачи који свакодневно раде на спровођењу преваспитног третмана. То је захтјеван процес и од васпитача се очекује истрајност у раду и висока компетентност, што подразумијева добро по-знавање струке и континуирано усавршавање, које је постало индивидуална и друштвена потреба, с обзиром на улогу, мјесто и задатке васпитача у процесу ресоцијализације. Управо и циљ овога рад јесте да укажемо на специфичне професионалне компетенције васпитача које су веома важне код ове помажуће професије. Поред општих компетенција важно је указати и на компетенције које се директно односе на струку, те из тог разлога желимо приказати колико су заправо специфичне професионалне компетенције важне у раду васпитача који су запослени у некој од пеналних установа.

Кључне ријечи: компетенције, знање пе-

ABSTRACT

Resocialization of convicted persons de-pends on numerous exogenous and endogenous factors, but one of the key factors of successful re-socialization of convicted persons are educators who work on the educational treatment process on a daily basis. This is a demanding process, and educators are expected to have perseverance in work and high competence, which implies a good knowledge of the profession and continuous improvement, which has become an individual and social need, given the role, place and tasks of the educators in the process of resocialization. It is precisely the goal of this paper to point out the specific professional competencies of educators that are very important in this profession. In addition to general competencies, it is also important to point out competences that directly relate to the profession, and for this reason we want to show how much specific professional competences are important in the work of tea-

[1] nebojsa.macanovic@fpn.unibl.org

налне установе, васпитачи преваспитни третман, ресоцијализација.

chers who are employed in one of the penal institutions.
Key words: competencies, knowledge, penal institutions, educators, educational treatment, resocialization

Увод

Иако је васпитач главна и често кључна карика у ресоцијализацији осуђених лица њима се у довољној мјери не поклања адекватна пажња, често ни од менаџмента пеналне установе. У већини пеналних установа у Босни и Херцеговини осуђена лица имају боље услове за издржавање затворске казне него васпитачи за услове за рад с њима. Њихова материјална примања нису усклађена са тежином посла које обављају, свакодневно су изложени сагоријевању на послу, а често и пријетњама од стране осуђених лица. Ипак, чињеница да су васпитачи када је у питању извршење кривичних санкција увијек у „сјенци“ у односу на осуђена лица, њихову ресоцијализацију, услове издржавања казне, права, нормативна акта, важно је истаћи да казна без третмана нема своју сврху, а кључни носиоци третмана су управо васпитачи и сви други (здравствена служба, радни инструктори, затворски полицајци, референти) који индиректно учествују у ресоцијализацији осуђених лица (Мацановић, Дукић, 2018).

Дакле, васпитачи (социјални педагози, психолози, социјални радници, специјални педагози, наставници и др.), морају имати одговарајуће особине личности, а затим и адекватне компетенције. Основна им је функција дијагноза, одабир и провођење третмана, који подразумијева рад на васпитању, преваспитању, образовању или само пружању здравствене, психо-социо-педагошке помоћи осуђеницима, а проводе се у оквиру службе третмана и других служби. Дакле, васпитач је истовремено предавач, програмер, дијагностичар, организатор, мотиватор, евалуатор, терапеут, иноватор, истраживач, креатор и стваралац. Према Крстићу „васпитач (социолог) у једмом затвору треба да буде главни покретач свих акција и пројеката који воде уравнотежењу система, односно елиминисању свега што штрчи као екстрем у једном наетом систему“ (Krstić, 2013, str.36).

Комплексност и мултидисциплинарност пенолошког третмана и процеса ресоцијализације осуђених особа, детерминишу компетенције васпитача у пеналним установама. Иако постоје разне подјеле ми ћемо се бавити анализом специфичних професионалних компетенцијама за које сматрамо да су изузетно битне за васпитаче у пеналним установама. Такође, чињеница да нема валидних истраживања ових компетенција указује на потребу да се овом темом требају позабавити више пенолошки стручњаци.

Специфичне професионалне компетенције васпитача

Компетенције су последњих година у фокусу интересовања већег броја научних дисциплина које се баве човјеком. Разлог актуелности између осталог, је сложеност дефинисања самог појма, али и све више схватања компетенција као операционализације исхода учења. „Компетентност / компетенција (лат. competete - надлежност, тежити за) указује на постојање диспозиције за успјешно обављање неке дјелатности. Настаје као резултат узајамног дјеловања насљеђа, фактора средине и властите дјелатности. Употребљава се и у позитивној конотацији и тада означава изражену натпросјечну способност за неку дјелатност“ (Педагошки лексикон, 1996: 242). Многи домаћи и страни аутори (Сузић 2003, Moore 2010, Бранковић 2011, Микановић 2012 су се бавили компетенцијама указујући на њихову улогу у друштву знања.

Сузић наводи да се појам компетенције у теорији најчешће везују за име Роберта Вајта (Robet White). „Он полази од поставке да је основ мотивације човјека тежња организма да ступи у интеракцију са околином. Човјек има потребу да истражује своју околину, да ефикасно дјелује, да овлада околином, да би произвео промјене аналогне својим потребама. За разлику од биолошких мотива, мотив компетенције није тако снажан и може лако бити прекривен биолошким мотивима. У основи компетенције је тежња ка дјелотворности. Сузић, такође наводи, да мотив компетенције има три основна обиљежја: правац, селективност и трајање и да може да слаби и јача“ (Suzić, 2001:299).

Да би смо разумјели улогу и значај компетенције неопходно је дефинисати и указати на разлику између генеричких и професионалних компетенција. Генеричке (кључне) компетенције представљају трансферабилни, мултифункционални пакет знања, вјештина и ставова, које су неопходне за лично остварење и развој, инклузију и запослење. Оне треба да се развију до краја обавезног образовања или обуке и треба да представљају основу за даље учење као дио дугорочног учења (http//www.europa.eu.int/comm/education).

Професионалне компетенције су системи знања, вјештина, способности и мотивационих диспозиција који обезбјеђују успјешну реализацију професионалних активности. Компетенције су важан сегмент свих професија, посебно оних за које кажемо да су помажуће. „Професионалне компетенције наставника, па и васпитача одређене су дјелатношћу и социјално-интерактивним процесом који води“ (Бјекић, Златић, 2006: 472). На општем нивоу, термин компетенција има значење „надлежност, меродавност, способност“ (Вујаклија, 2004).

Поред општих, сваки васпитач посједује и специфичне професионалне компетенције, које представљају основна знања, вјештине и способности везано за његову струку или подручје рада. Најважније специфичне компетенције су: компетенције за препознавање и разумијевање етиологије и појавних облика поремећаја у понашању и вршења кривичних дјела, компетенције за креира-

ње и провођење програма третмана, компетенције за процјену стања и потреба осуђених особа, компетенције за професионални развој и комуникацијске компетенције.

Компетенције за препознавање и разумијевање етиологије и појавних облика поремећаја у понашању и вршења кривичних дјела обухватају: разумијевање узрока поремећаја у понашању и вршења кривичних дјела; способност препознавања различитих појавних облика поремећаја у понашању и кривичних дјела у различитим фазама развоја; оспособљеност за „препознавање“ и комуникацију са осуђеним особама-овисницима у рјешавању питања и проблема њихове болести овисности; способност разумијевања криминалитета као индивидуалне и друштвене појаве; способност препознавања психичких поремећаја, ментално ретардираних починиоца кривичних дјела.

Кад је у питању разумијевање узрока поремећаја у понашању и вршења кривичних дјела, васпитач треба да има основна знања, вјештине и способности везано за социјалну патологију. Под тим се подразумијева савремени концепт разумијевања социо-патолошких понашања, односно разумијевање девијантног понашања као што су: овисности, самоубиства, сексуална девијантност, патологија породице, вршњачко насиље, дрога и криминалитет, корупција, савремени облици организованог криминалитета. Треба да познаје истраживања на подручју социјалне патологије, односно да познаје етиолошка и феноменолошка обиљежја и друштвене интервенције према социо-патолошким облицима понашања појединца. Такође, треба бити оспособљен да самостално анализира и интервенише у случају препознатог облика понашања (Mejovšek, 1987).

Пошто је у нашим пеналним установама на издржавању казне, сваким даном све више овисника о дрогама, алкохолу и другим психоактивним средствима, потребна је оспособљеност за „препознавање“ и комуникацију са осуђеним особама, овисницима у рјешавању питања и проблема њихове болести овисности (Jovanić, 2017). Васпитач треба да познаје етиологију злоупотребе дрога и других средстава овисности, такође да познаје утицај породичних прилика на ризик злоупотребе дрога код младих у процесу одрастања, развој и клиничку слику овисности, дијагностику и сл. Треба да је оспособљен за рад са ризичним групама, да има приступ лијечењу и рехабилитацији овисника о дрогама и алкохолу. Потребно је да познаје обиљежја ране и стабилне апстиненције, те почетног раздобља опоравка, као и улогу казненог законодавства у третману овисности и његову примјену у пракси (Macanović, 2013).

Способност разумијевања криминалитета као индивидуалне и друштвене појаве подразумијева да васпитач треба да има основна знања о криминалитету као индивидуалној и друштвеној појави, те о начинима како се друштво брани од криминалитета, да има способност сналажења у спектру могућих објашњења и рјешења везаних за функционисање друштва у односу на криминалитет и с тим у вези оспособљен уочавати и артикулисати предности и недостатке појединих приступа с различитих аспеката (Mejovšek, 1989).

Способност препознавања психичких поремећаја ментално ретардираних починиоца кривичних дјела је такође значајна, јер васпитач у пеналној установи мора да познаје друштвено-правни положај поремећених особа (осврт на законодавство), да познаје облике криминалног понашања и форензичко-психијатријски аспект код појединих дијагностичких група: поремећаји личности, неуротских поремећаја, ендогених психоза, параноидних стања, психичких поремећаја у инволуцији и старачкој животној доби, болести епилепсије, овисности, менталне ретардације. Такође, треба да познаје форензичко-психијатријски аспект малољетничког, антисоцијалног и криминалног понашања, као и форензичко-психијатријски аспект сексуалне деликвенције (Andrews, Bonta,1998). Претпостављамо да током свог школовања треба бити оспособљен за терапијске и рехабилитацијске поступке код абнормалних деликвената у изванболничком и болничком третману, специјалним заводима, социјално-здравственим установама. Важно је такође да буде оспособљен да даје прогнозу антисоцијалног и криминалног понашања психички поремећених особа и да препознаје психичке реакције у судском поступку и пеналном третману (Žižak, 1989).

Компетенције за креирање и провођење програма третмана обухватају: оспособљеност за креирање и анализу интервенцијских програма третмана; теоријску и практичну оспособљеност за примјену савремених метода промјене животног стила; оспособљеност за третман насилних починиоца кривичних дјела; оспособљеност за третман сексуалних преступника; оспособљеност за рјешавање специфичних проблема у екстремним условима рада, карактеристичним за пеналну установу.

Оспособљеност за креирање и анализу интервенцијских програма третмана подразумијевају да васпитач у пеналној установи има знање између осталог и о еваулацији интервенцијских програма, да познаје врсте, израду и начине еваулације. Такође, треба да познају процесну еваулацију, односно недостатке методе случаја, нацрт појединачног случаја, кибернетички модел. Кад је у питању кибернетички модел требао би познавати иницијално стање, транзитивно стање, финално стање, успоређивање постигнутих с планираним промјенама у појединим временским тачкама као и алтернативни интервенцијски програми и сл. Важна је и еваулација након завршетка програма која обухвата критеријске варијабле, мета анализу, одабир истраживања за мета анализу.

Подразумијева се, да васпитач треба бити оспособљен за разумијевање основних појмова везаних за пенолошки третман. Да познаје принципе дјелотворних програма третмана, процјену дјелотворности програма, главне недостатке пенолошких програма третмана, неуспјешне програме и сл. Треба да разумије значење и импликације „интегритета програма“, факторе о којима зависи интегритет, опасности за интегритет третмана, као и изворе информација. За третман насилних криминалаца, васпитач треба да је оспособљен теоријским знањем, познавањем адекватних програма и да може провести еваулацију. За третман сексуалних преступника, такође су потребна теоријска знања, вјешти-

не, способности као и практични примјена програма и еваулација. Дакле, васпитач треба да познаје савремена свјетска достигнућа на пољу третмана криминалаца, најдјелотворнијим методама које су се показале ефикасне, практичним креирањем програма третмана, провођењем еваулације, одржавањем интегритета програма у условима нашег пеналног система (Jovanić, 2017).

Знање васпитача, везано за теорије и методе промјене животног стила, је од користи у раду са популацијом затвореника, као и овисничком популацијом. Треба да познаје: структурални приступ који подразумијева дескрипцију животних стилова (улоге, ритуали, правила и односи), затим функционални приступ који подразумијева објашњење настанка животних стилова и објашњење одржавања животних стилова, процес промјене који се састоји из фазе заустављања животног стила и фазе промјене, методе које се користе у овој фази промјене, те фаза ресоцијализације која се састоји од измјена старог животног стила новим, адаптивнијим, проналажење нових активности и друштва, развој позитивног идентитета некомпатибилног са старим животним стилом и одржавање постигнутих промјена (Macanović, Nadarević, 2014).

Компетенције за процјену стања и потреба осуђених особа обухватају: способност за процјену потреба осуђених особа; способност за мониторинг понашања осуђених особа; способност за процјену личних особина и стања осуђених особа; способност у којој мјери се заступају права осуђених особа; способност за савјетодавни рад са осуђеним особама.

Ове компетенције подразумијевају добро познавање теорија и процедура савјетовања, препознавање разлика у индивидуалном и групном савјетовању, те примјену принципа, специфичних вјештина и техника у процесу савјетовања, као и развијену свијест о потреби придржавања етичких начела у савјетодавном процесу.

Према Мацановић и Дукић (2018) компетенције за професионални развој обухватају: способност учења из властитог искуства; способност контролисања и спречавања професионалног сагорјевања; способност стварања професионалног идентитета; способност критичког процјењивања властитог рада; способност за даљње професионално усавршавање. О свакој наведеној способности у наредном дијелу рада дађемо кратак осврт.

Способност учења из властитог искуства подразумијева процес у којем се компетенције стичу трансформацијом искуства, што значи да је стечена компетенција резултат начина на који појединац приступа информацијама и начина на који их трансформише кроз властито искуство. Исход оваквог учења су конструкције личне спознаје о свијету.

Контролисање и спречавање професионалног сагорјевања, значи бити свјестан понашања која указују на постојање ризика од професипналног сагорјева-

ња, препознати их и суочити се са њима. Осим рада на себи, важно је солидарисање и умрежавање са људима и установама, који раде сличне послове.

Способност стварања професионалног идентитета подразумијева познавање елемената професионалне компетентности, минималне стандарде професионалног понашања, етичка питања и дилеме у различитим подручјима социјално - педагошког дјеловања. За развој и изградњу професионалног идентитета, сматрамо битним и схваћање важности цјеложивотног образовања. Исто тако треба познавати елементе и стратегије планирања развоја професионалног идентитета и бити у стању проблематизирати питања подршке његовог развоја.

Способност критичког процјењивања властитог рада је способност идентификовања личних јачина и слабости у раду, односно способност за процијену и ризик, када и како дјеловати. То је такође добра претпоставка за способност процјењивања туђег рада.

Оспособљеност за даљњи професионални развој подразумијева, да данас у вријеме доступности великог броја информација и знања, васпитач зна да одабере релевантна знања, одговарајуће усавршавање, да трансфером из једне у другу област стекне разноврснија знања, уклопи се у нове захтјеве у рјешавању проблема и постигне ефикасност.

Комуникацијске компетенције: способност активног слушања саговорника; способност одржавања и развијања ефикасних радних односа; способност одржавања сигурних начина комуникације са колегама; способност примјене етичких принципа у раду; способност усаглашавања мишљења са тимом.

Способност активног слушања саговорника подразумијева способност примања корисних информација, избјегавање препрека у комуникацији, способност показивања интереса за саговорника и настојање да особа са којом се комуницира јасније сагледа проблем. Способност активног слушања саговорника такође, подразумијева способност изградње повјерења и поштовања интегритета особе коју слушамо.

Способност одржавања и развијања ефикасних радних односа са колегама, значи спремност за договор о радним циљевима и личним дужностима, те планирање и извршавање личне дужности како је договорено. Ова компетенција подразумијева способност рада са колегама, на начин, којим се промовише ефикасан тимски рад, увиђање кад је колегама потребно дати помоћ и подршку, а када треба тражити помоћ и подршку од њих. Способност поступања са колегама на начин који је у складу са недискриминирајућом праксом, вриједностима и циљевима организације, поступање са поштовањем, али са противљењем захтјевима који нису у складу са општим стандардима добре праксе. То је способност увиђања стварних и потенцијалних конфликта са колегама и рада на њиховом рјешавању, тражећи помоћ кад је потребно.

Способност одржавања сигурних начина комуникације са колегама у пеналној установи, значи оспособљеност руковањем комуникацијском опремом тј. да је сва опрема за комуникацију укључена и да ради у складу са организационим процедурама. То је такође, способност да се комуницира са колегама у складу са организационим процедурама на јасан, правилан, потпун и одговарајући начин. Треба истаћи способност одржавања потребног нивоа повјерљивости у свакој комуникацији са колегама и способност да се до краја смјене утврђује, биљежи и извјештава о свакој ситуацији која није била у складу са организационим процедурама.

Способност примјене етичких принципа у раду, значи препознати и објаснити принципе етичког поступања и заступати поштивање етике у превентивним истраживањима и пракси. Такође значи, примијенити етичке принципе у раду, процијенити у којој мјери се заступају права корисника, те бити оспособљен за анализирање и одлучивање (нпр. у етичким одборима) у ситуацијама етичких дилема и пропуста.

Све наведене компетенције су само дио система знања, вјештина, способности и увјерења, који у великој мјери омогућују васпитачима обављање основног професионалног задатка, тј. преваспитног третмана који је у функцији ресоцијализације осуђених особа.

Дакле, поред неупитних општих компетенција, важно је указати и на специфичне професионалне копетенције васпитача. Аутори Мацановић и Дукић (2018), у једном од ријетких истраживања које се бавило идентификацијом специфичних професионалних компетенција васпитача у пеналним установама, утврдили су специфичне професионалне компетенције за: препознавање и разумијевање етиологије и појавних облика поремећаја у понашању и вршења кривичних дјела, креирање и провођење програма третмана, процјену стања и потреба осуђених особа, професионални развој и комуникацијске способности.

У наставку рада указаћемо на основне карактеристике компетенције за препознавање и разумијевање етиологије и појавних облика поремећаја у понашању и вршења кривичних дјела која је по нашем мишљењу и кључна за рад васпитача на ресоцијализацији осуђених лица.

Карактеристике компетенција за препознавање и разумијевање узрока и појавних облика поремећаја у понашању и вршења кривичних дјела

Познавање и разумијевање етиологије и феноменологије вршења кривичних дјела је једна од претпоставки за боље сагледавање и разумијевање субкултуре из које долазе починиоци кривичних дјела, а посебно да би се одредила типологија, категоризација и класификација осуђених особа, те предложио адекватан програм поступања (третман).
У Табели бр.1 дати су емпиријски подаци процјена васпитача који су запослени у КПЗ Бања Лука о нивоу њихове оспособљености за сваку поједину компетен-

цију за препознавање и разумијевање етиологије и феноменологије поремећаја у понашању и вршења кривичних дјела.

Табела 1: Компетенције за препознавање и разумијевање узрока и појавних облика поремећаја

Степен оспособљености	СКВАС 1		СКВАС 2		СКВАС 5		СКВАС 6		СКВАС 7	
	F	%	F	%	f	%	F	%	F	%
1	2	3,0	3	4,5	2	3,0	2	3,0	2	3,0
2	4	6,1	3	4,5	6	9,1	4	6,1	3	4,5
3	15	22,7	19	28,8	17	25,8	13	19,7	17	25,8
4	30	45,5	27	40,9	29	43,9	29	43,9	27	40,9
5	15	22,7	14	21,2	12	18,2	18	27,3	17	25,8
Укупно	66	100	66	100	66	100	66	100	66	100
M	3,79		3,70		3,65		3,86		3,82	
SD	0,97		1,01		0,98		0,99		0,97	
V	25,59		27,30		26,85		25,65		25,39	
N	66		66		66		66		66	

Напомена: Ниво оспособљености је вредновано бројевима од 1 до 5, гдје бројеви имају сљедеће значење: 1 – уопште нисам оспособљен/а; 2 – недовољно сам оспособљен/а; 3 – дјелимично сам оспособљен/а; 4 – оспособљен/а сам; 5 – потпуно сам оспособљен/а. Ознаке сквас1-2-5-6-7 имају сљедећа значења: сквас1 - разумијевање узрока поремећаја у понашању и вршења кривичних дјела, сквас2 - способност препознавања различитих појавних облика поремећаја у понашању и кривичних дјела у различитим фазама развоја, сквас5 - оспособљеност за „препознавање“ и комуникацију са осуђеним особама-овисницима у рјешавању питања и проблема њихове болести овисности, сквас6- способност разумијевања криминалитета као индивидуалне и друштвене појаве, сквас7- способност препознавања психичких поремећаја, ментално ретардираних починиоца кривичних дјела.

Поред табеларног прегледа, дајемо и графички приказ резултата (Графикон 1). То је овдје потребно ради прегледности резултата, јер смо испитивали пет способности на петостепеној скали процјене.

Графикон 1. Компетенције за препознавање и разумијевање узрока и појавних облика поремећаја у понашању и вршења кривичних дјела

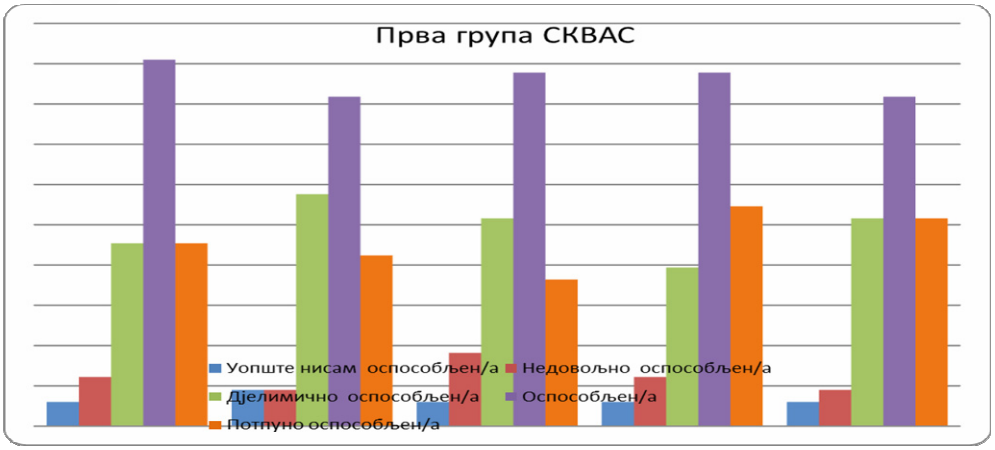

Напомена: Ознаке сквас1-2-5-6-7 имају сљедећа значења: сквас1 - разумијевање узрока поремећаја у понашању и вршења кривичних дјела, сквас2 - способност препознавања различитих појавних облика поремећаја у понашању и кривичних дјела у различитим фазама развоја, сквас5 - оспособљеност за „препознавање“ и комуникацију са осуђеним особама-овисницима у рјешавању питања и проблема њихове болести овисности, сквас6- способност разумијевања криминалитета као индивидуалне и друштвене појаве, сквас7- способност препознавања психичких поремећаја, ментално ретардираних починиоца кривичних дјела.

Увидом у табелу и графикон уочавамо да преко 60% васпитача на свим компетенцијама за препознавање и разумијевање узрока и појавних облика поремећаја у понашању и вршења кривичних дјела, процјењује да су оспособљени или потпуно оспособљени. Највиши ниво оспособљености уочавамо код способности разумијевања криминалитета као индивидуалне и друштвене појаве гдје 71,2% васпитача сматра да је оспособљено или потпуно оспособљено, а 28,8% да није оспособљено или је тек дјелимично оспособљено. Затим слиједи способност разумијевања узрока поремећаја у понашању и вршењу кривичних дјела, гдје 68,2% васпитача сматра да су оспособљени или потпуно оспособљени, док 31,8% сматра да није оспособљено или је тек дјелимично оспособљено. Сљедећа је способност препознавања психичких поремећаја, за коју 66,7% васпитача сматра да је оспособљено или потпуно оспособљено, а 33,3% да није, или је дјелимично оспособљено. У односу на претходне нешто „ниже“ су процијењене способност препознавања различитих појавних облика поремећаја у понашању и кривичних дјела у различитим фазама развоја и оспособљеност за „препознавање“ и комуникацију са осуђеним особама-овисницима у рјешавању питања и проблема њихове болести овисности за које 62,1% васпитача сматра да је оспособљено, или потпуно оспособљено, а 37,9% да није, или је тек дјелимично оспособљено.

Уочавамо да од 28,8% до 37,9% васпитача процјењује да није, или је тек дјелимично оспособљено за компетенције препознавања и разумијевања узрока и појавних облика поремећаја у понашању и вршења кривичних дјела, што свакако није занемариво. Разлога за то сигурно има више, а неки су и у етиолошком аспекту криминалитета који је сложен и којег није једноставно објаснити. Као што знамо, постоје многе теорије усмјерене на објашњење криминалитета и деликвенције. Бројни аутори (Mejovšek, 1989, Рот, 2006, Jugović, 2009) у савременој науци прилазе овој проблематици из различитих педагошких, психолошких, социолошких и др. аспеката. Зато, посебан значај дајемо способности разумијевања криминалитета као индивидуалне и друштвене појаве, коју су васпитачи процијенили нешто више од осталих из ове групе компетенција. Способности препознавања појавних облика поремећаја у понашању и оспособљеност за „препознавање“ и комуникацију са осуђеним особама-овисницима у рјешавању питања и проблема њихове болести овисности, које су ниже процијењене, су вјероватно сложеније, јер захтијевају осим теоретских још и специфична практична знања.

Интересантно је да је препознавање феноменологије нешто ниже процијењено од етиологије поремећаја у понашању и може да значи манифестну разноликост, односно промјенљивост појавних облика поремећаја у понашању и вршења кривичних дјела, које је васпитачима теже пратити. Значајно је поменути етиолошку и феноменолошку класификацију поремећаја понашања и личности код младих. Овдје би требало разликовати узроке као посљедицу соматогених психичких поремећаја, узроке у вези с ендогеним психозама и развојне узроке (перистатично условљене). Захтјеви рада са младима према којима су изречене санкције или васпитне мјере, а који пате од поремећаја понашања и личности, претпостављају познавање појавних облика, односно спољашњих симптома преко којих се поремећаји изражавају као нпр: дисоцијални поремећаји укључивши и деликвенцију, поремећаји навика, учења, рада, стања дисфорије, анксиозна стања и остале симптоматологије.

Поред наведених резултата датих у виду фреквенција и процената указаћемо и на дескриптивне статистичке показатеље, који су представљени у другом дијелу табеле (Табела 1). Вриједности тих статистичких показатеља су комплементарне са подацима из првог дијела табеле. Просјечне скалне вриједности (M) углавном кореспондирају са процјенама нивоа оспособљености (анализа фреквенција и процената). Такође, занимљиви су подаци о варијабилности резултата (V). Уз мања одступања, која су на нивоу 1/100 можемо рећи да су резултати хомогенији код „више“ процјењених компетенција (већа хомогеност, нижа варијабилност) које имамо код: способности разумијевања криминалитета као индивидуалне и друштвене појаве (25,65) и способности препознавања психичких поремећаја (25,39). Углавном нижа хомогеност, већа варијабилност у процјенама васпитача види се код ниже процјењених компетенција као што су: способност препознавања различитих појавних облика поремећаја у понашању и кривичних дјела у различитим фазама развоја (27,30) и оспособљености

за „препознавање“ и комуникацију са осуђеним особама-овисницима у рјешавању питања и проблема њихове болести овисности (26,85).

Резултати указују да би се требао иновирати *Програм стручног уасвршавања васпитача* новим садржајима, методама и облицима рада, којима би се унаприједиле способности које су ниже процијењене, а посебно способности за рад са затвореницима овисницима. Препоручује се сарадња и размјена искуства са другим установама изван пеналног система, које се баве питањима болести овисности. Треба додати, имајући у виду да је и рад са осуђеним особама са психичким сметњама веома тежак, да је пожељно пратити законску регулативу, која може бити од помоћи, како васпитачима, тако и осуђеним особама.

Закључак:

Динамичан развој друштва условљава отвореност и стално спремност за усвајањем нових знања и стицањем вјештина и способности током цијелог живота. То је нарочито битно за васпитаче у пеналним установама, који проводе преваспитни третман, који је захтјеван задатак и од посебног је друштвеног интереса. За реализацију савременог третмана потребни су мотивисани, одговорни, комуникативни васпитачи, који су спремни и отворени за стално усавршавање и професионални развој. Таква друштвена опредјељења и образовање током цијелог живота, омогућавају професионални развој који ће испуњавати појединца и омогућавати му да се реализује и развија и на професионалном плану. Професионални развој васпитача заснован на цјеложивотном учењу, (компетенцијама, особинама личности, мотивацији, интересовањима, иновирању знања), доприноси стварању професионалног идентитета васпитача.
Указивањем на специфичне професионалне компетенције васпитача у пеналним установама ми смо заправо жељели указати колико су компетенције које се односе на струку значајан фактор успјешног и професионалног обављања посла васпитача. Васпитачи су кључни фактор у цјелокупном процесу преваспитног третмана, који доприноси успјешној ресоцијализацији осуђеног лица. Посао васпитача у пеналним установама захтјева стално стручно усавршавање, али и иновирање и унапређење Програма стручног усавршавања васпитача као основног документа њиховог перманентног стручног усавршавања.

Литература

Andrews, D.A., Bonta, J. (1998). The psychology of criminal condukt, Anderson, Cincinnati.
Бјекић, Д., Златић, Л. (2006). Комуникациона компетенција наставника технике. Научна конференција: “Техничко (технолошко) образовање у Србији“. У Зборнику: ТОС06, Чачак: Технички факултет, стр.471-478.
Бранковић, Д. (2011). Дефинисање компетенција наставника разредно-предметне наставе. Нова школа 8/11. Бјељина: Педагошки факултет.

Education in the EU. Na sajtu: http://ec.europa.eu/education/. Očitano: 15.01. 2019.
Јованић, Г. (2017). Могућност примјене специјализованих пеналних третмана према сексуалним преступницима. У Зборнику: Аномија друштва и посљедице. стр.21-30. Бања Лука: ЦМЗ.
Југовић, А. (2009). Теорија друштвене девијантности. Београд: ЈП Службени гласник.
Крстић, Ж. (2013). Затворска подморница. Ваљево: издавач – аутор.
Мацановић, Н. (2013). Психолошка атмосфера у пеналним установама. Радови, бр.15, стр. 291-302. Пале: Филозофски факултет.
Мацановић, Н., Надаревић, Д. (2014). Пенолошка андрагогија. Бања Лука: Европски дефендологија центар.
Мацановић, Н., Дукић, Г. (2018). Компетенције васпитача у пеналним установама. Бања Лука: Центар модерних знања.
Мејовшек, М. (1987). Релације когнитивних способности и откривеног девијантног понашања, Пенолошке теме, бр.2, стр. 181-190.
Мејовшек, М. (1989). Релације когнитивних способности и агресивности осуђених особа, Примјењена психологија, бр.10, стр.111-115.
Микановић, Б. (2012). Циљеви, компетенције и исходи васпитања и образовања у савременој школи. У: Школа као чинилац развоја националног и културног идентитета и проевропских вредности. стр.95-104. Јагодина: Педагошки факултет.
Moore, W. T. (2010). Philosophy of Education. London. New York: Routledge.
Педагошки лексикон (1996). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
Рот, Н. (2006). Психологија група. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
Сузић, Н. (2001). Социологија образовава. Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства Републике Српске.
Сузић, Н. (2003). Компетенције за: КСКСИ вијек. Васпитање и образовање, бр.1. Подгорица, стр. 11-32.
Вујаклија, М. (2004). Лексикон страних речи и израза. Београд: Просвета.
Жижак, А. (1989). Факторска структура вредности осуђених лице, Пенолошке Теме, бр. 4, стр. 215-224.

Defend*OLOgija* MNE
Vol. 4, No. 7-8 (2019), 57-70

DR.sci Dragutin Šimić

UDK: 355/359:005.6

POJAM MENADŽMENTA U OBLASTI ODBRANE I SIGURNOSTI (BEZBEDNOSTI)

TERM MANAGEMENT IN THE DEFENSE AND THE SAFETY (SECURITY)

SAŽETAK

U teoriji i praksi pojam menadžmenta je već toliko ustaljen da se podrazumijeva kao potpuno jasan i precizan. U članku se problematizira, otvara pitanje da li je takvo stajalište održivo. Na potrebu preispitivanja tog stajališta ukazuje otvoreno, nerazjašnjeno pitanje odnosa ovog pojma i pojmova upravljanja, rukovođenja i zapovijedanja. Postavlja se pitanje: da li pojam menadžmenta može biti zamjena za pojmove upravljanja, rukovođenje i zapovijedanja? U radu se pokušava dokazati da je to nemoguće. U argumentaciji se obrazlože da je pojam menadžmenta nemoguće definirati bez koncicznog određenja pojmova upravljanja, rukovođenja i zapovijedanja (komandovanja) i njihovog odnosa. U razradi ovih pitanja sustav obrane i sigurnosti i oružane snage kao najveća i najznačajnija institucija tog sustava, nije odabran samo zbog stručne kompetencije autora, nego i zbog neporecive činjenice da razmatranje ove tematike nije moguće na razini institucija civilnih institucija izvan sustava obrane i sigurnosti. Ono je moguće, samo isključivanjem zapovijedanja, što bi bilo u suprotnosti s predmetnim okvirom rada.

ABSTRACT

The theory and practice management concept is already so well established that it implies a very clear and precise. In the article the author, raises the question whether such a sustainable position. The need to review that stance indicates an open, unresolved question of the relationship of this term and the terms of management, leadership and command. The question arises whether the concept of management can be a substitute for terms of management, leadership and command? The paper attempts to show that you can not. The argument to explain that the concept of management can not be defined without a concise definition of the concepts of management, leadership and command and their relationship. In developing these system issues of defense and security and the armed forces as the largest and most important institution of the system was selected because of the professional competence of the author, but because of the undeniable fact that the discussion of this topic is not possible at the level of civil institutions. It is possible only by switching off command which is not carried out in the civil sector, which would be contrary to the present policy framework.

Ključne riječi: menadžment, upravljanje, rukovođenje i zapovijedanje.

Key words: management, administration, management and command.

Uvod

Definiranje pojma menadžment (engl. managament) je iznimno zahtjevno. U našoj teoriji, kao i praksi ovaj pojam ima više značenja. Razlike u definiranju se mogu uočiti već na razini njegovog etimološkog određenja, što je može se reći neubičajeno. Po pravilu, konsenzus postoji u određenju etimološkog značenja teorijskih disciplina, razlike se očituju u njihovoj interpretaciji teorijske i metodološke postuliranosti, prije svega, kao i u drugima aspektima (predmeta i okvira istraživanja, odnosa teorije i prakse i sl.).

Analiza sadržaja teorijskih razmatranja ove problematike upućuje da postoje dva pristupa etimološkog određenja ovog pojma. Prvi, od izvornog značenja latinske riječi *manus* (ruka) i drugog od značenja glagola *manage.*

Prema prvom pristupu, polazeći od izvornog značenja riječi *manus* izvodi se zaključak da je najprimjerenije pojam *managament* prevesti s riječju – rukovođenje. „Riječ menadžment najviše odgovara hrvatskom izrazu rukovođenje budući da korijen riječi dolazi od latinskog „manus“ što doslovno prevedeno znači ruka, točnije u početku je značilo „obučavanje konja u hodu“ (Brawermon, 1983 citirano u Sikavica i Bahtijarević-Šiber, 2004, p 18).“[1]

Prema drugom, od engleskog glagola *manage* (ima više značenja: upravljati kao osnovno značenje; i kao: baratati, doviti se, rukovoditi, snaći se, snalaziti se...) nastala je riječ *menagement* koja u engleskom jeziku također ima više značenja (upravljanje kao osnovno značenje; i kao: menadžerski posao, poslovanje, raspolaganje, ravnanje, režija, rukovodstvo, vodstvo ...). Polazeći od činjenice da je riječ *managament* preuzeta iz stručne literature na engleskom jeziku, u standardnom hrvatskom jeziku izgovara se i čita kao menadžment, može se reći da je prevaga, da dominira ovo drugo određenje.

Prema prvom etimološkom određenju pojam menadžmenta ima značenje rukovođenja, a prema drugom upravljanja. Neporecivo je da su oba objašnjenja prihvatljiva, nije moguć izbor samo za jedno, prvo ili drugo. No i pored, njihove nedvojbene validnosti, obzirom da je etimološko određenje tek prva, polazna faza definiranja određenog pojma, usvajanje ovakvog definiranja predstavlja potpuno neprihvatljivu simplifikaciju neprimjerenu znanstveno-stručnoj djelatnosti. Prema tome, traženje odgovora za dihotomiju upravljanja i rukovođenja kao sinonima za pojam menadžmenta u njegovom etimološkom određenju je potpuno neprihvatljivo. Ovakav pristup je prilično zastupljen na internetskim stranicama, portalima na

[1] Repar, L., Njavro, M., Par, V. (2012): Menadžment u trgovačkim društvima i agrobiznisu. Journal of Central Eurropean Agriculture, 13(1),p.109-122 (http://hrcak.srce.hr/file/118114).

kojima se pokušava objasniti ova problematika. Razmatrane simplifikacija pojma menadžmenta je prisutna čak i u djelima značajnijeg teorijskog dosega.

Odnos pojmova menadžment, upravljanje i rukovođenje

U teoriji i praksi, još od perioda bivše SFRJ, afirmirano je određenje pojma menadžmenta kao sinonima za upravljanje i rukovođenje. Između ostalog, razloge ovakvog određenja treba tražiti i u neadekvatnom prevodu Teylorovih djela *Shop menagament* i *The principles of scientistic menagament*, tako što se prvo djelo prijevodi kao znanstveno upravljanje, a drugo kao znanstveno rukovođenje. Drugi razlog treba tražiti i u činjenici da se menadžment kao termin masovno koristi od strane širokog kruga stručnjaka različitih specijalnosti pa se samim time isti termin različito shvaća[2].

Pored toga, odnos ovih pojmova moguće je sagledavatii sa sljedeća dva aspekta. Prvog, kao odraza preuzetog shvaćanja iz prethodnog sustava, samoupravnog socijalizma, prema kome je trebalo ukinuti funkciju rukovođenja u samoupravnom društvu i drugog, mogućeg, koji polazi od stajališta da je upravljanje i rukovođenje ista funkcija organizacije, odnosno od izjednačavanja funkcija rukovođenja i upravljanja.[3] Upravljanje i rukovođenje su funkcije organizacije, pa je razumijevanje odnosa između upravljanja i rukovođenja temeljno pitanje kako za teoriju tako i za praksu upravljanja i rukovođenja.

Upravljanjem se određuje ciljevi koje treba ostvariti u određenom vremenskom periodu, način ostvarenja ciljeva i druga bitna pitanja koja usmjeravaju funkcioniranje određenog sustava. Svi organizacijski propisi se donose funkcijom upravljanja. Pravilnici iz bilo koje oblasti su samo neki propisi koji se donose funkcijom upravljanja. Tako primjerice, ministar pravosuđa donosi pravilnike[4] kojima se usmjerava funkcioniranje kaznenih tijela,[5] a ravnatelj Uprave za zatvorski sustav naputke i druge akte.

Pojam upravljanja je širi pojam od rukovođenja. Upravljanjem se usmjerava sustav u cjelini a rukovođenjem djelatnost konkretne institucije. U tim procesima rukovo-

[2] Radosavljević, Ž., Tomić, R.(2004): Menadžment u modernom biznisu, BBO Preduzeće za zaštitu autorskih prava i patenata, Beograd, str. 23

[3] Postoje mišljenja da je rukovođenje sinonim za pojam upravljanja, te se u nekim teorijskim razmatranjima ta dva pojma izjednačavaju. To je čest slučaj s stručnjacima iz oblasti kibernetike, teorije sustava i tehničkih znanosti. Međutim, ima i autora koji tvrde da je to dualizam funkcija upravljanja i rukovođenja, te se opredjeljuju za pojam upravljanja ne ulazeći u bit pojmova rukovođenja i upravljanja. U tom pristupu ne razmatraju same procese, ne ulaze u studioznije analize.

[4] Člankom 176. Zakona o izvršavanju kazne zatvora (NN br.: 190/ 03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11, 125/11, 56/13) 13 pravilnika samostalno, dva uz suglasnost ministra zdravstva i jedan uz suglasnost ministra prosvjete.

[5] Kaznene tijela su: kaznionice, zatvori, odgojni zavodi i Centar za dijagnostiku. Pored njih u instituciji zatvorskog sustava ubraja se i Centar za izobrazbu.

deće osobe su u dvostrukoj ulozi rukovodećoj i upravljačkoj. Primjerice, ravnatelj Uprave za zatvorski sustav upravlja zatvorskim sustavom i rukovodi Upravom. Dakle, to su paralelni procesi. Teorijska postuliranost pojma upravljanja kao šireg i u tom smislu nadređenog rukovođenju, u praksi je dokazana, te i provjerljiva, značajnom uvjetovanošću, između ostalog, uspješnosti upravljačke funkcije od strane rukovoditeljske. Tako, primjerice, uspješnost upravljanja obrambenim sustavom uvjetovano je kvalitativnim značajkama rukovođenja Ministarstvom obrane i Glavnim stožerom OS RH.

Određenje upravljanja i rukovođenje je preuzeto iz prethodnog sustava samoupravnog socijalizma u kome razgraničenje ovih pojmova nije bilo jasno postavljeno ni i teoriji, kao ni u praksi. U tom sustavu pod upravljanjem se najčešće podrazumijevao kolektivni način donošenja odluka uz aktivno sudjelovanje svih članova organizacije. Radni kolektiv je bio nosilac funkcije upravljanja.

U tom vremenu bilo je čak i stajališta da treba ukinuti funkciju rukovođenja u samoupravnom društvu.[6] Pobornici tog stajališta predlagali su koordinatore, grupe, komisije i druge oblike bez prava na bilo kakvu intervenciju u organizaciji na mjesto funkcije rukovođenja a koja bi ujedno i predstavlja funkciju upravljanja. Nezamislivo je da ovakvo stajalište o ukidanju funkcije rukovođenja bude promovirano člankom 7. stavkom 12. aktualnog Ustava RH[7] jer je i u prošlom sustavu bilo kritizirano kao ekstremno. Ovo promoviranje je relikt neprevaziđenih stajališta još iz prošlog sustava o nepotrebnom razdvajanju i definiranju ove dve funkcije(upravljanja i rukovođenja)

Još se M.Novak[8] usprotivio pokušajima negiranja funkcije rukovođenja u organizaciji: „Činjenica da je razvojem samoupravljanja ipak došlo do određenih promjena u sadržaju rukovođenja i da se znatno promijenio odnos prema upravljanju, ali ne u toj mjeri da se može postaviti pitanje njegovog postojanja odnosno potreba njegovog brzog eliminiranja“. On je potvrdio stav A. Jaegera da je bit funkcije rukovođenja u samoupravnom društvu provođenje u djelo poslovne politike onako kako su je definirali organi samoupravljanja konkretne radne organizacije.[9]

U našem sustavu ukidanjem samoupravnog socijalizma nije došlo do redefiniranja pojmova upravljanja i rukovođenja što je bilo neophodno zbog promjene sustava vlasti. Obrazloženo određenje ovih pojmova neporecivo upućuje na takav zaključak. Rješavanju ovog otvorenog, gotovo neprepoznatog pitanja treba pristupiti što

[6] Takva mišljenja su se najviše temeljila na obrazloženju da radnik ne može imati dvojaku ulogu: kao upravljač, donositelj odluke, a na drugoj strani izvršitelj dobijenih naloga od svog nadređenog rukovoditelja, koji je kao i on sudjelovao u donošenju navedene odluke iz koje proizašao nalog rukovoditelja.

[7] Stavak 12. članka 7. Ustava RH „Obrambeno ustrojstvo, zapovijedanje, upravljanje i demokratski nadzor nad Oružanim snagama Republike Hrvatske uređuju se Ustavom i Zakonom“. Uočljivo je izostavljanje pojma rukovođenja.

[8] Novak, M. (1976): Organizacija rada u socijalizmu, Informator. Zagreb, str. 153.

[9] Jaeger, A. (1961): Problemi rukovođenja u privredi, Informator, Zagreb, str. 26.

prije na teorijskoj razini kao preduvjetu donošenja kvalitetnijih ustavnih i zakonskih odredbi.

U stručnoj literaturi, kao u razgovornom jeziku najviše se miješaju pojmovi upravljanje i (ruko)vođenje. U etimološkom određenju ovih pojmova ne može se zanemariti, pored navedenog, ni činjenica da je ova terminološka nedosljednost naslijeđe iz hrvatsko-srpskog ili srpsko-hrvatskog jezika. Kako navodi Juraj Božičević u „doba stvaranja srpsko-hrvatskog jezika, kad je u razgovornom jeziku pojam *vođenje* kao izvorno hrvatski bio gotovo potpuno potisnut. Prednost je davana pojmu *upravljanju* kao zajedničkom hrvatskom i srpskom, jer se je tako pridonosilo smanjivanju jezičnih razlika. Osim toga, znatan je bio i utjecaj ruske tehničke kulture iz teorije vođenja, jer u ruskom jeziku *upravlenie* znači *vođenje*, a zbog podudarnosti s našom riječju *upravljanje* uopće se ne prevodi, nego se preuzima u izvornom obliku.“[10] Navedeni stav može se dopuniti konstatacijom da je bio i znatan utjecaj ne samo „ruske tehničke kulture“ nego i sovjetske (ruske) vojne literature na izvorno preuzimanje pojma *upravlenie (управление)*

S pravom Juraj Božičević naglašava da:“ U naše se doba opet javljaju nove poteškoće s svekolikom i krivom upotrebom pojma *upravljanje,* koji se danas još i proizvoljno rabi kao prijevod engleske riječi *management.“*[11] Riječ *management* preuzeta je iz stručne literature na engleskom jeziku, čita se i izgovara kao menadžment. Iako značenje pojma *management* ima više značenja[12], on se uglavnom koristi za određenje suvremenog koncepta upravljanja i (ruko)vođenja. U našoj teoriji i praksi određenje ovog pojma najviše se vezuje za upravljanje ili (ruko)vođenje. Osnovni razlog ove dihotomije je izostanak spomenutog razgraničenja pojmova upravljanja i (ruko)vođenja. Traženje razloga, prema nekim autori-

[10]http://laris.fesb.hr/digitalno_vođenje_bozicevic_vođenje.htm

[11] Isti izvor.

[12] „Pojam 'management' u hrvatskom jeziku često se prevodi kao 'upravljanje', 'vođenje', kada se radi o glagolskim imenicama ili 'poslovodstvo', 'uprava', kada se radi o osobama, odnosno tijelu. Do sada ti pojmovi nisu usklađeni na općeprihvaćenoj razini, što stvara probleme u egzaktnosti i dosljednosti prijevoda, posebice u suodnosu s prijevodom pojma 'control' koji u engleskom jeziku sadrži i značajke upravljanja (npr. 'remote control' – daljinski upravljač).“ (http://www.raza.hr./Poduzetnički_pojmovnik/Menadžment) „Menadžment se pojmovno određuje u trostrukom značenju. Menadžment označava proces maksimalnog iskorištavanja i upotrebe raspoloživih resursa. Menadžmentom se naziva uprava i nadzorni odbor u poduzeću. Menadžmentom se nazivaju i svi menadžeri – direktori u poduzeću koji su odgovorni za izvršavanje određenih zadataka.“ (http://www.poslovniforum.hr/management/rječnik.asp) „Danas, kako u stranoj tako i domaćoj stručnoj literaturi o menadžmentu, pojam management ima više značenja od kojih su tri najprisutnija: upravljanje, rukovođenje i organizacija.“ http://vps.ns.ac.rs./Materijal/mat9174.doc.

„Pod pojmom menadžment iz institucionalne perspektive podrazumijeva se grupa ljudi u organizaciji koji imaju određena ovlaštenja, dok se iz funkcionalne perspektive posmatra kompleks zadataka za upravljanje jednom organizacijom, nezavisno od osobe koja ih treba izvršiti.“ (http://www..fkn .unsa.ba/portals/0/nastavnici-dokumenti/ahic/SIGURNOSNE STUDIJE I SIGURNOSNI MENADŽMENT 1.pdf)

ma,[13] u neadekvatnim prijevodima ovog pojma, kao i tome što se koristi od strane velikog broja stručnjaka različitog profila, te da se zbog toga i različito poima, ima ograničeni doseg, ne može se ignorirati, ali zapostavlja samu bit problema – potrebu definiranja pojmova upravljanja i rukovođenja, njihovog odnosa i razgraničenja.

Divrsikacija pojma menadžmenta

Razvoj teorije i prakse managementa doveo je znatnog unapređenja upravljanja i rukovođenja u svim oblastima, uključujući i obranu i sigurnost, kao i zapovijedanja oružanim snagama i policijom. Međutim, donio je i neprincipijelnu diversifikaciju pojma management na *leadership*. Teorijska afirmacija leadinga[14] (vođenja) jedne od funkcije managementa[15] je dovela do promoviranja i prihvaćanja *leadershipa*[16] kao posebne teorijske discipline. Metodološka konstrukcija izdvajanja funkcije *leading*a iz *managementa*, te promjenom njenog nazivom u *leadership* promovirati novu teoriju je neprihvatljiva. Iako je iz stručne literature na engleskom jeziku[17] preuzeta bez ikakvog kritičkog promišljanja i propitivanja ova diversifikacija pojma *management* na *management* i *leadership,* njena obrazložena neprihvatljiovost nema za cilj ignoriranje teorijskih radova o *leadershipu.* Naprotiv,

---

[13] Primjerice, već spomenuti autori u fusnoti br. 2 - Radosavljević, Ž.,Tomić, R.(2004): Menadžment u modernom biznisu, BBO Preduzeće za zaštitu autorskih prava i patenata, Beograd, str. 23.

[14] *Leading* je stalna i u novije vrijeme sve značajnija menadžment funkcija. „U svom radu Sikavica i Bahtijarević-Šiber (2004) nisu pretjerali kada su vođenje označili najvažnijom funkcijom menadžmenta budući da uspješnost ne ovisi u tolikoj mjeri niti o jednoj drugoj funkciji." (http://hrcak.srce-hr/file/118114) U pojednostavljenom značenju to je proces motivacije članova organizacije za ostvarenje definiranih ciljeva organizacije. Zbog naglašenog značaja motivacije ova funkcija se naziva i *vođenje i motiviranje. Leading* nalazi temelje u međuljudskim odnosima. To je proces utjecanja usmjeren na oblikovanje ponašanja drugih. Vođenje je obavljanje točno poslova i zadataka po zamisli managera. U proces *leadinga* uključeno je komuniciranje i motiviranje. To je umijeće, sposobnost managera da uvjere podređene da rade s entuzijazmom. Predstavlja kohezioni faktor organizacije koji motivira djelatnike da predano izvršavaju svoje radne obveze.

[15] Najčešće se kao funkcije managementa navode: planiranje, organiziranje, vođenje, kontroliranje i upravljanje ljudskim resursima.

[16] Engleska riječ koja se najčešće prevodi kao *poslovno vođenje* ili *liderstvo.* Najprimjerenije je da se koristi u izvornom obliku. „Iako se teorija i praksa već 60-ak godina bave objašnjavanjem poslovnog vođenja, jedina definicija u kojoj su svi eksperti suglasni govori sljedeće: 1. Poslovno vođenje je kompleksni fenomen koji primjenu neke vrste utjecaja i moći u organizaciji na splet različitih ljudi, procesa i situacija. 2. Dobri vođe se ne rađaju nego stvaraju kroz iskustvo i rad na sebi (edukacija, treninzi, usavršavanja). 3. Biti dobar menadžer nije isto što i biti dobar vođa. Menadžer izučava ciljeve, vođa stvara ciljeve. Menadžer postavlja vatru ispod nogu zaposlenika, vođa je potpaljuje u njihovim srcima." (http://www.svanconsulting.com.seminari/poslovno-vođenje-leadership.html)

[17] U djelu Rukovođenje u organizacijama (http://nakladaslap.com/public/docs/knjige/Rukovođenje-u-organizacijama.pdf), u poglavlju: Vođenje nasuprot rukovođenju navedeni su sažeci stajališta autora iz literature na engleskom jeziku koji definiraju rukovođenje i vođenje kao odvojene uloge. U zaključnim razmatranjima takvo definiranje kritički prosuđuje: „Neki teoretičari zastupaju stajalište da su vođenje i rukovođenje (vođa i rukovoditelj) dvije odvojene uloge ili procesa, ali predložene definicije ne rješavaju važna pitanja o rasponu svakog procesa u njihovim međusobnim odnosima." Iako, po opsegu kratak, rad je iznimno značajan u pogledu definiranja rukovođenja, klasifikacije teorija rukovođenja, prikaza glavnih pristupa istraživanja ove tematike, definiranja i klasifikacije razina konceptualizacije rukovođenja.

potrebno ih je studiozno proučavati i uvažavati s ciljem razumijevanja vođenja kao funkcije managementa. Šira eksplikacija ovog pitanja prevazilazi okvire ovog članka.

Prijevod leadinga na termin vođenje izaziva u teoriji i praksi konfuziju i zbog česte zamjene rukovođenja riječju vođenje, te dovodi do dileme da li se misli na *leading* ili *rukovođenje.* Ova tendencija je prouzrokovana opravdanim stavom da je riječ *vođenje* primjerenija hrvatskom jeziku u odnosu na *rukovođenje.* Pri tome se ignorira činjenica da je termin *rukovođenje* promoviran u Ustavu RH,[18] te je obvezujući. I u slučaju eventualne ustavne promjene, uvođenja termina *vođenje* ne bi bilo opravdan prijevod *leadinga* terminom *vođenje.* Ne bi bilo moguće razlikovanja ova dva pojma, te bi se morao koristiti izraz *leading,* u izvornom, engleskom obliku.

Pored toga, na temelju već obrazložene distinkcije između pojmova upravljanja i rukovođenja, može se i propitivati ispravnost termina *upravljanje ljudskim resursima,* funkcije menadžmenta koja se često u teoriji obrazlaže kao jedna od najvažnijih poslije *leadinga.* Obzirom da se ova funkcija menadžmenta provodi i na upravljačkoj razini, kao i rukovođenja, primjereniji je termin, primjerice, menadžment ljudskih resursa. Naravno, ovo je jedna od opcija koja se može kritizirati s lingvističkog aspekta, uvođenja još jednog anglizma u naš jezik. Međutim, taj anglizam se može smatrati i kao iznuđen jer u hrvatskom jeziku ne postoji izraz kojim bi se moglo obuhvatiti pojmovi upravljanja i rukovođenja.

Managament je univerzalna aktivnost prisutna u svim društvenim i gospodarskim oblastima. On je ugrađen u svaku organizaciju, odnosno organiziranje, pa tako i u organizacije u oblasti obrane i sigurnosti. Svaka od tih organizacija ima svoj management koji pored općih načela managementa razvija i specijalizirani management kao odgovor na specifičnosti date organizacije. Tako razlikujemo management vojske, policije, obavještajnih i sigurnosnih službi.

Kao odgovor na rastuće probleme obrambenih i sigurnosnih organizacija management razvija dalju diversifikaciju. Tako, primjerice, u vojnom managamentu[19] uvodi se podjela na managemente grana: kopnene vojske, ratne mornarice, ratnog zrakoplovstva i protuzračne obrane. Isto tako, i u civilnom sektoru, primjerice, u kaznenopravnom sustavu menadžment se difrencira na menadžmente institucija tog sustava (sudstva, državnog odvjetništva, policije, zatvorskog sustava i probacijske službe).[20] Dakle, ne može se uvoditi jedinstveni pojam managementa

[18] Stavak 2 članka 53 Ustava RH.
[19] Teorijsko utemeljenje ovog pojma promovirano je u članku grupe autora (Samed Karović, Goran Župac i Vladimir Ristić): Vojni menadžment – naučna disciplina nauka o menadžmentu i biznisu ili nauka odbrane, Vojno delo, br.2/2011.
[20] Maloić Snježana: Menadžment u organizacijama kaznenopravnog sustava – vrijeme promjena. Praktični menadžment, br. 1/2013, str. 50

obrane i sigurnosti kao dr.sc. Jasmin Ahić pod nazivom *sigurnosni menadžment*[21]*,* kao ni pojam *međunarodni sigurnosni menadžment*[22]*,* nego samo pojam managementa pojedinačnih institucija sustava obrane i sigurnosti.

Na neodrživost pojma *sigurnosnog menadžmenta* upućuje ne samo teorijsko promoviranje menadžmenta institucija, elemenata sustava obrane i sigurnosti nego i radovi kojima se teorijski postuliraju. Afirmaciji i menadžmenta u vojnoj organizaciji, nedvojbeno najznačajnije institucije obrambenog sustava, kao i njegovoj profilaciji pridonose radovi koji postuliraju opravdanost uvođenje menadžmenta kvalitete i integiranog menadžment sustava,[23] kao bitnog čimbenika optimizacije njenog funkcioniranja. Također, inicijative za uvođenje menadžmenta kvalitete i u ostale institucije sustava obrane i sigurnosti i kaznenopravnog sustav,[24] sve su brojnije.

Pojam managementa ne može biti zamjena za pojmove upravljanja, rukovođenja i zapovijedanja. Na najvišoj razini apstrakciji on predstavlja ukupno znanje i praksu na području upravljanja, rukovođenja i zapovijedanja. To ukupno znanje i prakse diferencira se na teoriju i praksu upravljanja, rukovođenja i zapovijedanja. Iako se u njima primjenjuju isti principi managementa oni se zbog specifičnosti ova tri područja konstituiraju u relativno zasebne teorije, a i u praksi doživljavaju takve transformacije koje stvaraju prepoznatljive posebne prakse.

U našoj vojnoj teoriji koja je kao i teorija obrane i sigurnosti u fazi konstituiranja nisu serioznije razmatrana pitanja definiranja pojmova upravljanja, (ruko)vođenja i zapovijedanja i njihovog odnosa.[25] Uvođenje pojmova management, leading i leadership zbog toga stvara još veću konfuziju, ali istovremeno i aktualizira potrebu da se ova važna pitanja ne ignoriraju i odgađa njihovo rješavanje. Polaznu pretpostavku razumijevanja managementa, leadinga i leadershipa u vojnoj organizaciji, kao i cjelokupnom sustavu obrane i sigurnosti je definiranje pojmova upravljanja, (ruko)vođenja i zapovijedanja.

U vojnoj teoriji, pa i u teoriji obrane i sigurnosti (ONO i DSZ) bivše SFRJ problematika definiranja upravljanja, rukovođenja i zapovijedanja je bila zastupljena, bez razmatranja managementa, leadinga i leadershipa. Ovom teorijom najviše su se

[21] U knjizi Sigurnosne studije i sigurnosni menadžment (http://www.fkn.unsa.ba/Portals/0/ Nastavnici-dokumenti/Ahic/SIGURNOSNE STUDIJE I SIGURNOSNI MENADŽMNET 1.pdf

[22] Isti izvor

[23] Miloš Arsić, Nenad Komazec, Slađan Ristić (2011): Integrisani menadžment sistem u funkciji obezbeđenja kavaliteta u vojnoj organizaciji. Beograd, Zbornik radova Politehnika-2011, str. 121-125 (http:// www.politehnika.edu.rs/politehnika2013/HQCD_Izbornik _radova.Plitehnika_2011.pdf)

[24] Među njima, po mišljenju autora izdvaja se kao dovoljno reprezentativan članak Maloić Snježane i Šimpraga Dijane: Unapređenje izvršavanja probacijskih poslova. Praktični menadžment, br. 1/2014

[25] Izrečenu konstataciju ne treba shvatiti kao namjeru diskreditiranja istraživanja više autora u oblasti upravljanja, rukovođenja i zapovijedanja, nego samo kao naglašavanje izostajanja razmatranja njihovog odnosa. Među njima, ističe se, prema stavu autora, članak dr.sc. Domjančić Stjepana: Kako se u Hrvatskoj upravlja obranom? Političke analize, br. 12/2012, str. 38-43

bavili srpski autori[26] u Beogradu u kome su nalazile gotovo sve znanstveno-istraživačke institucije (Vojna akademija KoV, Centar visokih vojnih škola, Centar za strategijska istraživanja, Vojnogeografski institut, Vojnoistirijski institut i dr.). Na temelju tog nasljeđa manji broj srpskih znanstvenika je nastavio proučavati i razvijati ovu teoriju.

Među njima, po teorijskom dosegu iznimno je značajan članak Upravljanje, rukovođenje i komandovanje u vojnoj organizaciji,[27] koji je na tragu promišljanja prof. dr Jovanović, iako se to u njemu ne spominje. Autori članka su pokušali da kroz analizu teorije o pojmovima upravljanja, rukovođenja i zapovijedanja ukažu na pojedine probleme i ponude mogućnosti za njihovo prevazilaženje. U Sažetku članka se navodi:„Pri tome, naglašavaju da terminologija nije samo formalno pitanje već i da ima i konkretne implikacije na teoriju i praksu u oblasti u kojoj se ti termini koriste.“ Između ostalog, rad je i informativan zbog navođenja relevantne literature na kojoj se zasniva i koja je značajna za proučavanje ove tematike. Osnovni nedostatak članka, koji i limitira njegov teorijski doseg je izostavljanje pojmova managementa, leadinga i leadershipa i razmatranja njihovog odnosa sa pojmovima upravljanje, rukovođenje i zapovijedanje.

Jagoš Dujović u djelu, udžbeniku Rukovođenje i upravljanje sistemima sigurnosti[28] naglašava i potvrđuje stav o potrebi razlikovanja pojmova upravljanja, rukovođenja i zapovijedanja. Pretenciozna je tvrdnja da „Dokazano je da pojmovi kao što su rukovođenje, upravljanje i komandovanje nisu sinonimi već važne funkcije upravljačkih i rukovodnih struktura tamo gdje postoji organizirana društvena aktivnost, pa i u sistemima sigurnosti.“[29] Primjereniji bi bio iskaz da je *potvrđen stav da upravljanje, rukovođenje nisu sinonimi,* obzirom da je već dokazan.

J.Dujović kao i spomenuti beogradski autori ne problematizira korelaciju pojmova management, , leading i leadership sa upravljanjem, rukovođenjem i zapovijedanjem. Razumljivo je da nije mogao polemizirati obrazloženi pojam sigurnosni menadžment (uključujući i međunarodni) koji je promovirao iste godine Jasmin Ahić u spomenutom djelu Sigurnosne studije i sigurnosni menadžment, ali ovaj pojam kritički ne propituje ni u kasnijim djelima. Također, ni drugi sarajevski autori nisu aktualizirali ovo pitanje.

Sasvim je razumljiv naš diskontuitet prema vojnoj teoriji bivše SFRJ zbog zloglasne, sramotne uloge JNA u agresiji na RH i orijentacija na usvajanje teorijskih postulata zemalja članica NATO, prije svega SAD. Od prvih dana svoje samostalnosti

[26] Među njima, najznačajniji je prof.dr Branislav Jovanović, najeminentniji znanstvenik iz ove oblasti u bivšoj SFRJ. Proteklo vrijeme nije relativiziralo njegova promišljanja ove tematike. Iz njegovog opusa izdvaja se udžbenik Uvod u teoriju vojnog rukovođenja, Beograd, Vojnoizdavački zavod, 1984.
[27] Autora Božidara Force i Mitra Kovača objavljen u Vojnom delu, br.5-6/1999.
[28] Fakultet političkih nauka, Sarajevo, 2006.
[29] Kako navodi Zlatan Bajramović u prikazu udžbenika, Fakultet političkih nauka, Sarajevo, Godišnjak 2006., str. 550

RH postignut je nacionalni konsenzus u svezi euroatlanskih integracija, ulaska u EU i NATO. Međutim, neporeciva je činjenica da je potrebno studiozno proučavanje i vojne teorije bivše SFRJ prvenstveno zbog što potpunijeg razumijevanja i objektivnog prikaza povijesne uloge JNA u agresiji na RH. Najpotpuniji prikaz znanstvenoistraživačke djelatnosti JNA grupa autora (Simeon Kovačev, Zdenko Matijašević i Josip Petrović) je predstavila u članku: Naučnoistraživački resursi i kapaciteti JNA.[30] Takav pristup promovira i naš eminentni vojni povjesničar Davor Marijan koji u svojim poznatim djelima[31] o ulozi JNA u agresiji na RH analizira temeljne odrednice vojne teorije bivše SFRJ. U tom kontekstu, po svom značaju, nezaobilazno je proučavanje upravljanja, rukovođenja i zapovijedanja. Time se, između ostalog, pridonosi razumijevanju ovih pojmova i razlika njihovog značenja.

Odnos zapovijedanja, rukovođenja i upravljanja

Neadekvatno određenje upravljanja i rukovođenja opredjeljuje i neadekvatno određenje zapovijedanja. Sustav zapovijedanja ima posebnu važnost za vojnu organizaciju. Zbog toga i definiranje pojma zapovijedanja na teorijskoj razini je iznimno važno za vojnu organizaciju. Taj pojam nije moguće definirati bez razumijevanja odnosa zapovijedanja, rukovođenja i upravljanja[32] vojnom organizacijom. Taj troplet je iznimno kompleksan, čak i na razini teorije nedovoljno razmatran što i dovodi do različitog tumačenja tih pojedinačnih pojmova i njihovog odnosa. U teoriji i praksi najčešće se poistovjećuju pojmovi upravljanja i rukovođenja i rukovođenja i zapovijedanja. Pri tome, ukoliko se pod pojmom upravljanja uključuje i rukovođenje ili se smatraju kao sinonimi, ne dolazi i do problematizacije relacije upravljanje - zapovijedanje. Na razini teorije nije poznat slučaj identifikacije upravljanja sa zapovijedanjem. Također, ni i u praksi, publiciranih primjera, nema poznatih autoru ovog teksta. Ukoliko, ih i ima, što i nije isključeno, oni su toliko minorni, da nisu ni zavrijedili ni naznaku u teorijskim promišljanjima ove problematike.

Upravljanje vojnom organizacijom, oružanim snagama je integralni dio upravljanja obrambenim sustavom. Često se zbog uloge i značaja oružanih snaga ova dva

[30] Polemos br. 17/2006.

[31] Slom Titove armije, Golden marketing – Tehnička knjiga, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2008.; Oružane snage SFRJ u izvanrednim prilikama, Časopis za suvremenu povijest, br. 2/2002.; Zamisao i propast napadne operacije Jugoslavenske narodne armije na Hrvatsku u rujnu 1991. godine, Časopis za suvremenu povijest, br. 2/2012.

[32] Pojam upravljanja u ovom kontekstu treba razlikovati u odnosu na značenje „upravljanja“ u smislu rukovanja rukovanja određenim strojem, uređajem, kao i drugim brojnim slučajevima, primjerice „upravljanje, brodom, tenkom i sl.“. U nekim slučajevima ta terminološka određenost može izazvati nedoumice, nejasnoće, kao na primjer formulacija „upravljanje topničkom vatrom“, gdje je doista teško rabiti neku drugu riječ. Neprikladno bi bilo reći da se topničkom vatrom rukovodi ili zapovijeda iako se njeno usmjeravanje (što bi možda i mogla biti najprimjerenija riječ) provodi izdavanjem zapovijedi. Problematiku razgraničenja ovih temeljnih pojmova nedvojbeno usložavaju i jezička pitanja pravilnosti izražavanja, sukladno standardima hrvatskog književnog jezika koja proizilaze iz nedostatnog fonda riječi našeg jezika. Bitnu pretpostavku u ovom, kao i u drugim područjima, definiranja pojmova predstavlja njihovo jasno etimološko određenje.

pojma izjednačuju, te se pod pojmom upravljanja vojnom organizacijom podrazumijeva i upravljanje obrambenim sustavom u cjelini. Rukovođenje oružanim snagama (vojskom) ima specifičnosti u odnosu na rukovođenje u civilnom sektoru, te s pravom u teoriji i praksi naziva *vojno rukovođenje*. Rukovođenje zapovjedništvom ili stožerom u OS ima određenih specifičnosti u odnosu na rukovođenje, primjerice, ministarstvom ili poduzećem. Te osobitosti proizlaze prvenstveno iz hijerarhijskih značajki vojne organizacije. Zapovijedanje je temeljna značajka vojne organizacije po kojoj se razlikuje u odnosu na civilne institucije. Ono se, pored u OS provodi samo u policiji i u reduciranom obliku u vatrogasnoj i zaštitarskoj djelatnosti. U žandarmerijskom[33] i karabinjerskom[34] policijskom sustavu, u kome žandarmi i karabinjeri imaju ovlasti postupanja ne samo prema civilnim nego i vojnim osobama, načela zapovijedanja su ista.

Na razini upravljanja donose se najznačajnije odluke za funkcioniranje vojne organizacije u cjelini. Zbog toga te odluke donose najviša upravljačka tijela vojne organizacije. Primjerice, odluke o financiranju oružanih snaga, brojnoj veličini mirnodopskog ustroja OS, ustroju vojnog školstva, načinu korištenja neperspektivnih vojnih objekata i sve druge najznačajnije za vojnu organizaciju u cjelini. Na toj najvišoj razini paralelno se provodi upravljanje, rukovođenje i zapovijedanje. Glavni stožer upravlja vojnom organizacijom, njegovim radom se rukovodi i na toj razini se izdaju zapovjedi postrojbama, dakle provodi i zapovjedna djelatnost. Na nižoj razini, već u postrojbi ranga brigade zapovjednik rukovodi zapovjedništvom i izdaje zapovjedi podređenim zapovjednicima, provodi i funkciju rukovođenja i zapovijedanja. Na najnižoj taktičkoj razini, primjerice razini voda i satnije zapovjednici provode samo zapovijedanje. Dakle, u razmatranim primjerima zapovjednik glavnog stožera se javlja u trostrukoj ulozi: upravljačkoj, rukovoditeljskoj i zapovjednoj, zapovjednik brigade u dvostrukoj: rukovoditeljskoj i zapovjednoj, a zapovjednik voda i satnije samo u zapovjednoj.

Najčešće se poistovjećuje pojam rukovođenja i zapovijedanja, smatra se da je to ista funkcija organizacije, te je nebitno da li će se zvati rukovođenje ili zapovijedanje. Pri tome se javlja problem ograničene uporabe pojma zapovijedanja da definira ono što se može pojmom rukovođenja. Primjerice, neprihvatljivo je reći da se zapovijeda obukom. To upućuje na pitanje ne samo primjerene terminologije nego i na razumijevanje pojma zapovijedanja. Nije prihvatljivo obrazloženje da je to pitanje lingvističke naravi, jer se radi o naravi jednog procesa koji nije jednostavan za transformaciju u drugo značenje. U mnogim radovima zapovijedanje i rukovođenje su sinonimi, ti pojmovi se zamjenjuju u namjeri da se označi jedan proces.

---

[33] U Francuskoj je duga tradicija tog ustroja. Francuski model nije preuzet u većem broju zemalja. Iz bliže povijesti, primjerice, Kraljevina Jugoslavije. U novije vrijeme Srbija je uvela, žandarmeriju, vraćajući se tradiciji Kraljevini Jugoslavije.

[34] Italija, također ima tradiciju karabinjerskog ustroja koji je gotovo identičan žandarmerijskom. To je isti oblik jedinstvenog vojno-policijskog ustroja koji ne isključuje postojanje klasičnih policijskih snaga.

Promoviranje termina vojni menadžment grupe autora u već, spomenutom članku Vojni menadžment – naučna disciplina nauka o menadžmenta ili nauka odbrane,[35] između ostalog, aktualizira i pitanje da li taj termin može biti zamjena za pojmove upravljanje, rukovođenje i zapovijedanje.

U spomenutom člankom se ne otvara ovo pitanje. U radu se konstatira da vojni menadžment pripada znanstvenoj oblasti menadžmenta i da ne treba ga izdvajati u posebnu znanstvenu disciplinu niti svrstavati u znanosti obrane, jer se on praktično ne razlikuje od definirane znanstvene oblasti. Obrazlaže se da se ne može uzeti za kriterij lokacija njegove primjene, nego za kriterij uzeti segment predmetne oblasti kojom se bavi. Ovo stajalište, koje je u članku argumentirano, iznimno je značajno. Ono predstavlja teorijsko polazište za određenje na istim načelima odnosa menadženata svih segmenata obrane i sigurnosti, ne samo vojnog menadžmenta, i znanstvene oblasti menadžmenta.

Zapostavljanje pitanja odnosa pojma vojnog menadžmenta i pojmova upravljanja, rukovođenja i zapovijedanja u razmatranom članku ne može se opravdavati predmetnim okvirom kojim nisu postavljana ova pitanja, kao i ograničenjima obuhvata tematike. Ona proizilaze, više iz (ne)razumijevanja pojma menadžmenta u poglavlju *Teorijske osnove menadžmenta* članka[36] u kome se uočava kontradikcija, prvo se tvrdi „ Moglo bi se prihvatiti da je najprihvatljiviji naziv za menadžment upravljanje," ... koji se negira prvom sljedećom rečenicom ..."imajući u vidu da su funkcije menadžmenta u najvećoj meri podudaraju s funkcijama rukovođenja, to znači da su pojmovi menadžment i rukovođenje samo sinonimi."[37]

Potpunije kritičko sagledavanje ukazanih otvorenih pitanja u spomenutom članku prevazilazi okvire ovog članka. Oni ne umanjuju njegovu visoku teorijsku razinu, bez obzira na izrečeni kritički osvrt.

Zaključak

Sagledavanje, kritičko propitivanje definiranje pojma menadžmenta ukazuje na potrebu njegovog redefiniranja. Osnovni cilj ovog članka je iniciranje rasprave o potrebi dogradnje teorijskih polazišta menadžmenta, na ukazivanje na otvorena pitanja tih polazišta.

Obrazloženo je da pojam managementa ne može biti zamjena za pojmove upravljanja, rukovođenja i zapovijedanja. Na višoj razini apstrakciji on predstavlja ukupno znanje i praksu na području upravljanja, rukovođenja i zapovijedanja. To ukupno znanje i prakse diferencira se na teoriju i praksu upravljanja, rukovođenja i

[35]Karović, S., Župac, G., Ristić, V. (2011): Vojni menadžment – naučna disciplina nauka o menadžmentu i biznisu ili nauka odbrane. Beograd, Vojno delo, vol 63, br. 2, str. 251-261
[36] Isti izvor, str. 252-254
[37] Isti izvor, str. 253

zapovijedanja. Iako se u njima primjenjuju isti principi managementa oni se zbog specifičnosti ova tri područja konstituiraju u relativno zasebne teorije, a i u praksi doživljavaju takve transformacije koje stvaraju prepoznatljive posebne prakse.

U članku je ukazano, između ostalog, i na činjenicu da je definiranje upravljanja, rukovođenja i zapovijedanja i njihovog odnosa polazište za određenje pojma menadžment. Pretenzije autora članka nisu u davanju potpunih odgovora na ova iznimno značajna pitanja, nego u iniciranju šire rasprave i istraživanja ove tematike koja može dati elemente za dogradnju teorije i prakse menadžmenta.

Kao što je poznato, obzirom da se u zakonskim odredbama sublimiraju teorijska načela, sasvim je razumljivo da dogradnja teorije menadžmenta implicira, između ostalog, i prosuđivanje potrebe dopune i izmjene zakonskih rješenja, naravno uz uvažavanje iskustava prakse njihove primjene koja, pored teorije, se pozicionira kao najznačajniji čimbenik koji upućuje na prosudbu potrebe njihove korekcije. Pri tome, praksa, je razumljivo, prepoznatljiviji čimbenik u odnosu na teoriju. Svoju valorizaciju ovaj po opsegu skromni članak doživjeće ukoliko dođe do kompleksnijih, studioznijih promišljanja, istraživanja otvorenih pitanja na koje ukazuje.

Literatura

Dujović, J. (2006): Rukovođenje i upravljanje sistemima sigurnosti. Sarajevo, Fakultet političkih nauka
Domjančić, S. (2012: Kako se u Hrvatskoj upravlja obranom? Političke analize, vol 3, br.12, str. 38-43
Forca, B., Kovač, M.(1999): Upravljanje, rukovođenje i komandovanje u vojnoj organizaciji. Beograd, Vojno delo, vol 51, br. 5-6, str. 113-132
Jaeger A., (1961.): Problemi rukovođenja u privredi. Zagreb, Informator
Jovanović, B. (1984): Uvod u teoriju rukovođenja. Beograd, Vojnoizdavački zavod
Klaić, B. (1986): Rječnik stranih riječi. Zagreb, Nakladni zavod MH
Kovačev, S., Matijašević, Z., Petrović, J. (2006): Naučnoistraživački resursi i kapaciteti JNA, Zagreb, Polemos, vol 9, br. 17, str. 77-125
Karović, S., Župac, G., Ristić, V. (2011): Vojni menadžment – naučna disciplina nauka o menadžmentu i biznisu ili nauka odbrane. Beograd, Vojno delo, vol 63, br. 2, str. 251-261
Marijan, D.(2008): Slom Titove armije. Zagreb, Golden marketing i Tehnička knjiga
Marijan, D. (2002): Oružane snage SFRJ u izvanrednim prilikama. Zagreb, Časopis za suvremenu povijest, br.2, str. 339-376
Marijan, D.(2012): Zamisao i propast napadne operacije Jugoslavenske narodne armije na Hrvatsku u rujnu 1991. godine, Časopis za suvremenu povijest, br. 2, str.251-275
Maloić, S. (2013): Menadžment u organizacijama kaznenopravnog sustava – vrijeme promjena. Praktični menadžment, vol 4, br. 1, str.50-59
Maloić, S., Šimpraga, D. (2014): Unapređenje izvršavanja probacijskih poslova. Praktični menadžment, vol 5, br. 1, str.127-134

Novak M., (1976): Organizacija rada u socijalizmu. Zagreb, Informator
Repar, L., Njavro, M., Par, V. (2012): Menadžment u trgovačkim društvima i agro-biznisu. Journal of Central Eurropean Agriculture, vol 13, br.1, str.109-122
Radosavljević, Ž., Tomić, R. (2004.) Menadžment u modernom biznisu, Beograd, BBO Preduzeće za zaštitu autorskih prava i patenata
Ustav RH, Narodne novine, br. 85/2010. – pročišćen tekst
Uredba o načelima za unutarnje ustrojstvo tijela državne uprave, Narodne novine, br. 154/2011.
Zakon o sustavu državne uprave, Narodne novine, br. 150/2011.
Zakon o obrani, Narodne novine, br. 73/2013.
Zakon o izvršavanju kazne zatvora, Narodne novine, br. 190/2003., br. 76/ 2007., br. 27/2008., br. 83/2009., br. 18/2011., br. 48/2011., br.125/2011., br. 56/2013.

Internetski izvori:

1.http://bs.wikipedia,org./wiki/Henri Fayol. (05.12.2012)
2.http://www.svanconsulting.com./seminari/poslvno-vođenje-leadership.html (05.01.2013.)
3. http://hrcak.srce-hr/file/118114 (20.01.2013.)
4.http://www.fkn.unsa.ba/Portals/0/Nastavnici-dokumenti/Ahic/SIGURNOSNE STUDIJE I SIGURNOSNI MENADŽMNET 1.pdf (22.02.2013.)
5.http://www.poslovniforum.hr/management/rječnik.asp (25.02.2013.)
6.http://vps.ns.ac.rs./Materijal/mat9174.doc. (01.03.2013.)
7.http://www.raza.hr./Poduzetnički_pojmovnik/Menadžment (05.03.2013.)
8.http://laris.fesb.hr/digitalno_vođenje_bozicevic_vođenje.htm (07.03.2013.)
9.http://nakladaslap.com/public/docs/knjige/Rukovođenje-u-organizacijama.pdf (09.03.2013.)
10.http://scindeks.ceon.rs/Upravljanje,rukovođenje i komandovanje u vojnoj organizaciji/Forca Božidar i Kovač Mitar/Vojno delo br. 5-6/1999 (12.03.2013.)
11.http://wwww.hita-academy.com-4stupanj-manag-02.htm (15.03.2013.)
12.http://wikipedia.org./wiki/Menadžment (17.03.2013.)
13.www.politehnika.edu.rs/politehnika2013/HQCD_Izbornik _radova.Politehnika_2011.pdf) (21.10.2014.)

Defend*OLOgija* MNE
Vol. 4, No. 7-8 (2019), 71-87

Doc. dr Nada Šakotić[1]
Filozofski fakultet u Nikšiću
mr Olivera Leković[2]
JU OŠ Pavle Rovinski –Podgorica
mr Ivan Mitrović[3]
Centar za socijalni rad Nikšić, Plužine i Šavnik

UDK: 376.1(497.16)

ISPITIVANJE STAVOVA O INKLUZIVNOM OBRAZOVANJU PRIMJENOM INDEKSA ZA INKLUZIJU

TESTING ATTITUDES ON INCLUSIVE EDUCATION USING THE INDEX FOR INCLUSION

SAŽETAK

Temelj unapređivanja kvaliteta obrazovanja je stručno obavljena evaluacija. Evaluacija nam pomaže da uočimo koji su problemi prioritetni i nudi ideje o tome kako ih efikasno rješavati. Svi pokušaji kreiranja obrazovne politike, bez prethodno sprovedene kvalitetne evaluacije, svode se na improvizacije bazirane na utiscima ili idejama manjeg broja trenutno uticajnih ljudi. Od izuzetnog znacaja je samovrednovanje škola koje ima isključivo razvojnu funkciju. Ono je provjereno dobar instrument za jačanje škola, za podsticanje unapređivanja kvaliteta na svim nivoima i u svim oblastima, za bolje planiranje i unapređivanje rada na nivou odjeljenja, škole i lokalne zajednice. Škole same prate svoj napredak i o tome izvještavaju roditelje i javnost. Samovrednovanje podstiče demokratsku raspravu o značenju kvaliteta za

ABSTRACT

The basics for improving the quality of education is to be found in good evaluation. The assessment helps us see which problems are priorities and it offers us ideas about the most efficient ways to resolve them. All attempts to make an educational policy without previously conducting a quality evaluation represent improvisations founded on impressions or ideas of a small number of influential people at the moment. Self-assessment of schools with exclusively a "developmental" function is of outstanding significance. It is a reliable and good instrument for strengtrening schools, stimulating quality improvement at all levels and in all areas, as well as for better planning and improving the work in class, in the school and in the local community. Schools can track their progress on their own and inform the parents and the public about it. Selfevaluation promotes a democratic discussion about the significance of the quality

[1] Filozofski fakultet - Nikšić
[2] OŠ “Pavle Rovinski“, Podgorica
[3] JU Centar za socijalni rad za Opštine Nikšić, Plužine i Šavnik

pojedinu školu ili zajednicu u kojoj škola djeluje. Samovrednovanje se temelji na postavci da kolektivi i organizacije, a ne samo pojedinci, mogu učiti. Poput pojedinaca i organizacije mogu biti proaktivne ili reaktivne, one mogu gubiti i dobijati energiju, mogu razvijati vlastitu inteligenciju. Grupa uključena u rješavanje problema ima svoju specifičnu kreativnost koju nikakva uputstva "odozgo" ne mogu nadmašiti. Organizacijska inteligencija je fascinantna pojava. Organizacije, škole, univerziteti, postaju "inteligentniji" ako im se ponudi alat, sredstvo pomoću kojega mogu sebe jasnije vidjeti. Indeks za inkluziju je podrška kontinuiranom unaprijeđenju kvaliteta nastavnog rada u školi. Osmišljen je tako da se, oslanjanjem na postojeća znanja, iskustva i resurse u školi, koristiti kao instrument za istraživanje stanja u školi, ali i za podsticanje razvoja i obezbjeđivanje održivosti preduzetih mjera. Interesovanja i iskustva iz ove oblasti se vremenom obogaćuju, ujedno shvatamo značaj samovrednovanja u obrazovnim ustanovama kao i ulogu samog Indeksa za inkluziju.
Ključne riječi: samovrednovanje škola, kvalitetno obrazovanje, indeks za inkluziju, obrazovna politika.

education for a school or the local community to which the school belongs. It is founded on the fact that a collective and an organization, and not only an individual, can learn. Like the individuals, organizations too can be proactive or reactive, they can gain or lose energy and develop their own intelligence. A group involved in problemsolving has its specific creativity which no instructions from "above" can compete with. The intelligence of an organization is a fascinating phenomenon. Organizations, schools and universities become more "intelligent" if they are offered the tools through which they can see themselves more clearly. Index for inclusion provides support to a continuous improvement of the education quality. It works in a way that based on the existing knowledge, experiences and resources in the school, it is used as an instrument for research about the school situation, as well as a tool for stimulating school development and providing sustainability to the measures tha are undertaken. As experiences and interest for this area become more rich, we gain a better understanding of the importance of self-assessment in educational settings, as well as of the role that Index for inclusion has.
Key words: school self-assessment, quality education, Index for inclusion, educational policy

Unaprijeđenje kvaliteta nastavnog procesa u Crnoj Gori

Crna Gora je u periodu od 2000. do 2009. pripremila i sprovela ekstenzivnu reformu obrazovnog sistema – predškolskog, osnovnog i srednjeg obrazovanja. Strateški ciljevi reforme obrazovanja su razvojne prirode i predstavljaju sastavni dio procesa socijalne, političke i ekonomske tranzicije Crne Gore u kontekstu globalnih promjena. Temeljni politički cilj tako sprovedene reforme jeste oblikovanje obrazovnog sistema koji će rezultirati stvaranjem znanja za lični i društveni razvoj. Taj cilj podrazumijeva osposobljavanje članova društva za kompetencije koje su nepohodne za ekonomski napredak i aktivnu participaciju u demokratskoj političkoj zajednici, ali i za uspješno snalaženje u svijetu kontinuiranih, brzih i najčešće globalnih promjena.[4]

[4] Knjiga promjena obrazovnog sistema Republike Crne Gore (2001), Podgorica, Ministarstvo prosvjete i nauke

Tako definisan temeljni cilj obrazovanja nalagao je i temeljnu transformaciju obrazovnog sistema, pa su reformske aktivnosti rezultirale značajnim strukturnim promjenama. Jedan dio tih aktivnosti, poput uvođenja obaveznog devetogodišnjeg obrazovanja i sistemske primjene načela inkluzivnog obrazovanja, usmjeren je na povećavanje dostupnosti i pristupa obrazovanju. Drugi je dio usmjeren na podizanje kvaliteta obrazovanja (kurikularna reforma) ali i osnivanje, izgradnju ili transformaciju institucija za sistemsku podršku i unapređivanje kvaliteta obrazovanja (Ispitni centar, Zavod za školstvo, Centar za stručno obrzovanje, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva). Na kraju, cijeli niz reformskih aktivnosti inicirao je promjene u oblasti upravljanja u obrazovnom sistemu, vodeći se načelima decentralizacije, deregulacije i participacije.

U sistemu obrazovanja u Crnoj Gori promjene podrazumijevaju: decentralizaciju sistema, veću autonomiju škole i nastavnika.

Na nacionalnom nivou propisuju se ciljevi i standardi tj. očekivani ishodi obrazovanja, koji su jednaki i obavezni za sve učenike, a put do njihovog ostvarenja ostavljen je školi i nastavniku. Jedan dio sadržaja programa određuje sama škola. Učenici mogu da izaberu pojedine izborne predmete.
Sadašnje stanje i projekcija željene škole je zapravo razvoj škole, čiji plan zahtijeva vrijeme, strpljenje i angažovanje većine aktera u školi. Realizujući taj proces, istovremeno vršimo i praćenje i evaluaciju koji su od važnosti za razvoj škole, čime ona postaje osnovna jedinka reforme obrazovanja.

Metodologija samovrednovanja (Indeks za inkluziju)

O Indeksu za inkluziju

Indeks za inkluziju je instrument za samovrednovanje, vrednovanje i razvoj inkluzivnosti škole. Indeks je namjenjen planiranju, realizovanju i praćenju aktivnosti u okviru inkluzivnog pristupa kroz tri dimenzije (kultura, politika i praksa).[5]

Indeks može biti podrška kontinuiranom unaprijeđenju kvaliteta nastavnog rada u školi. Upotreba Indeksa podrazumijeva analiziranje i pronalaženje načina za smanjivanje prepreka za učenje i učešće svih učenika. Osmišljen je tako da se, oslanjanjem na postojeća znanja, iskustva i resurse u školi, uspješno može koristiti kao instrument za istraživanje stanja u školi, ali i za podsticanje razvoja i obezbjeđivanje održivosti preduzetih mjera.[6]

[5] Booth, T, Ainscow, M (2002): Index for Inclusion: developing learning and participation in schools, CSIE, Bristol, UK

[6] El-Khawas, Elaine (2000): „Research Policy and Practice: Assessing Their Actual and Potential Links“. In: Teichler, Ulrich, Sadlak, Jan: Higher Education Research. Its Relationship to Policy and Practice. Oxford: Elsevier Science, pp. 37—46.

Prvi priručnik Indeks za inkluziju je nastao u saradnji: Centra za proučavanje inkluzivnog obrazovanja (CSIE)[7] iz Bristola, Centra za edukativne potrebe iz Mančestera, Centra za edukativna istraživanja iz Kenterberija.

Indeks je prvi put štampan 2000. god. i dostavljen je svim školama u Britaniji. Na osnovu praćenja, primjene i sugestija škola, 2002. godine, objavljena je skraćena i pojednostavljena verzija Indeksa u vidu priručnika koji se primjenjuje širom svijeta. Engleska verzija Indeksa za inkluziju primjenjuje se u Americi, Kanadi, Australiji и Južnoj Africi, a prevedena je na preko 30 jezika i prilagođavana za primjenu u velikom broju zemalja Evrope i Azije. Kad je riječ o regionu Jugoistočne Evrope, Indeks za inkluziiju je do sada preveden na srpski, hrvatski, bošnjački i albanski jezik.

Orginalni naziv tog priručnika je Index for inclusion, a njegovi autori su Toni But[8] i Mel Alnscow[9]. Indeks za inkluziju je metodičko sredstvo, sačinjeno od strane dvojice pomenutih britanskih prosvjetnih radnika. Osnovni cilj primjene Indeksa jeste da obrazovne vlasti, prosvjetni radnici i odgovorni u opštinama postanu još aktivniji u obezbjeđivanju aktivnog učešća, odgovornosti, transparentnosti i inkluzivnosti u obrazovnim sistemima. Indeks je sredstvo podrške inkluzivnom razvoju škola. To je sveobuhvatni dokument koji svakome može pomoći da utvrdi koji su mu naredni koraci u razvoju školske sredine.

Inkluzija se najčešće povezuje sa učenicima sa teškoćama u razvoju ili onima koji imaju posebne obrazovne potrebe. Međutim, u Indeksu, inkluzija se odnosi na obrazovanje sve djece i mladih ljudi. Indeks nudi školama podršku u procesu samoprocjene i razvoja, koji počivaju na mišljenjima nastavnika, školske uprave, učenika, roditelja/staratelja, kao i drugih članova lokalne zajednice. On uključuje detaljno proučavanje načina na koje se mogu ukloniti (umanjiti) prepreke učenju i učešću svih učenika u školi.

Pomoću Indeksa pronalazimo način za razvoj škole prema inkluzivnim vrijednostima. Želi se izgraditi odnos saradnje i poboljšati sredina za nastavu i učenje. Ovaj dokument podržava pristup učenju u kome su djeca aktivno uključena, povezujući ono što uče sa sopstvenim iskustvom. To je praktični dokument koji pokazuje šta inkluzija znači za sve vidove školskog života: u nastavničkim zbornicama, učionicama i školskom dvorištu.

Proces samovrednovanja (korišćenje Indeksa)

Nema „pravog“ načina za korišćenje Indeksa. U priručniku Indeks za inkluziju opisuje se samo jedan način kako se rad na inkluziji može povezati sa postojećim

[7] Centre for Studies on Inclusive Education
[8] Toni Booth, profesor, naučni saradnik, Univerzitet Kembridž.
[9] Mel Ainscov je profesor i direktor Centra za jednakost u obrazovanju, vanredni profesor na Queensland University of Technology.

procesom školskog razvojnog planiranja. Neke škole počinju od manjih koraka, na primer, korišćenjem materijala za podizanje nivoa svjesti nastavnika i školske uprave o inkluziji. Druge, prije nego što se usmjere na sam proces nastave i učenja, koriste Indeks za poboljšanje uslova i odnosa u školi. Svaki način upotrebe je odgovarajući ukoliko unapriđuje svijest o inkluziji i vodi većem učešću učenika u školskoj kulturi, nastavnom programu i zajednici svoje škole.

Inkluzija podrazumijeva promjenu. To je jedan beskrajan proces unapređenja učenja i učešća svih učenika. To je ideal ka kome škole mogu težiti, ali koji nikada nije u potpunosti ostvaren. Inkluzija postoji čim započne proces unapređenja učešća učenika u školskoj zajednici. Inkluzivna škola je škola u razvoju.

Proces korišćenja Indeksa može sam po sebi doprinijeti razvoju inkluzije. Podrazumijeva se zajednička, detaljna procjena samih sebe, koja donosi na svjetlo dana iskustvo svih onih koji su povezani sa školom. Ovdje se ne radi o procjeni nečijih kompetencija, već o nalaženju načina da se podrži razvoj škole i profesionalni razvoj.[10] Može se prikazati kao ciklus školskog razvojnog planiranja, uz jednu dodatnu fazu u prvoj godini, „Početak rada s Indeksom“, u kojoj se koordinaciona grupa upoznaje sa materijalima i načinima na koji se mogu koristiti.

Proces rada sa Indeksom počinje radom sa materijalima (pokazatelji i upitnici). Proces se zasniva na znanju svih članova školske zajednice i prilagođen je specifičnim uslovima u kojima radi i živi škola. Na ovaj način podstiče se škola u cjelini da preuzme vlasništvo nad procesom koji se odvija. Da bi proces opstao mora biti prihvaćen od strane svih učesnika u radu škole i integrisan u školsku kulturu.

Faze samovrednovanja

Faze u procesu rada sa Indeksom objašnjene su u *Tabeli 2,* a njihov tok demonstriran na *Slici 3*. Da bi se ovaj proces integrisao u školski razvojni ciklus, faze 1, 2 i 3, moraju biti završene na vrijeme kako bi se utvrđeni prioriteti unijeli u školski razvojni plan za narednu godinu.

[10] Cohen, L.; Lawrence Manion; Morrison, Keith (2007) Metode istraživanja u obrazovanju. Jastrebarsko: Naklada Slap. Kontekst istraživanja u obrazovanju i Planiranje istraživanja u obrazovanju: 3-133

Slika 1. Faze Indeksa za inkluziju

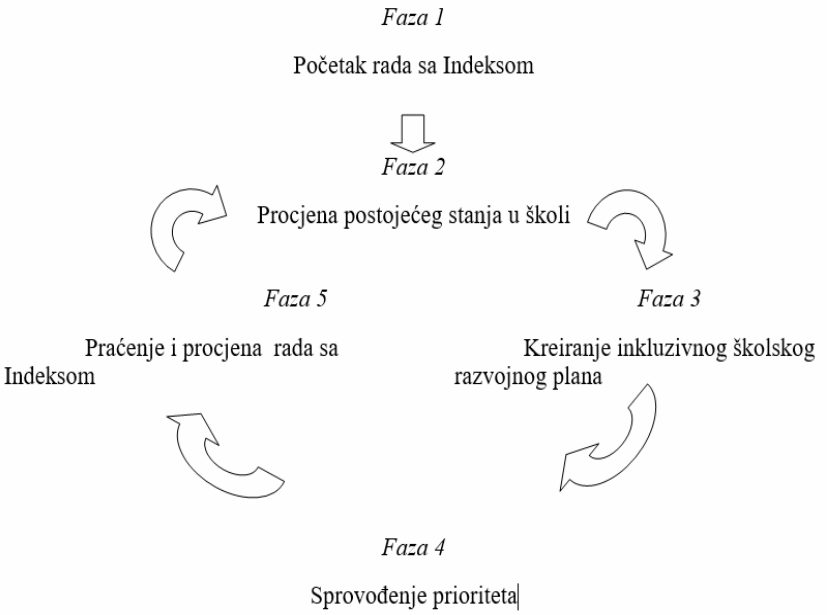

- *faza 1* Početak rada sa Indeksom (jedno tromjesečje)
- Formiranje koordinacionog tima
- Pregled pristupa školskom razvoju
- Podizanje nivoa svijesti o Indeksu
- Istraživanje postojećih znanja na osnovu pojmova i okvira Indeksa
- Produbljivanje istraživanja uz pomoć pokazatelja inkluzije i pitanja

Priprema rada sa ostalim učesnicima

- *faza 2* Procjena postojećeg stanja u školi (jedno polugodište)
- Istraživanje postojećeg znanja učenika
- Istraživanje postojećeg znanja roditelja/staratelja i članova lokalne zajednice

Utvrđivanje prioriteta za razvoj

- *faza 3* Kreiranje inkluzivnog razvojnog plana škole
- Uvođenje okvira Indeksa u školski razvojni plan

Uvođenje prioriteta u školski razvojni plan

- *faza 4* Sprovođenje prioriteta za inkluzivni razvoj (kontinuirani proces)
- Sprovođenje utvrđenih prioriteta u praksi
- Održavanje razvoja

Bilježenje napredovanja

- *faza 5* Praćenje i procjena rada sa Indeksom (kontinuirani proces)
- Procjena razvoja
- Procjena rada sa Indeksom

Nastavljanje procesa rada sa Indeksom

Problem i predmet istraživanja

Promjene u savremenom društvu i reformi školstva upućuju na sve veću potrebu za obrazovanjem i vaspitanjem djece sa posebnim obrazovnim potrebama.

Problem ovog istraživanja je nedovoljno poznavanje metodologije Indeksa za inkluziju, njegovo nedovoljno aktivno sprovođenje unutar škole kao i neshvatanje uloge Indeksa za inkluziju pri kreiranju obrazovne politike.

Predmet istraživanja je poznavanje metodologije i neophodnih uslova za nesmetano sprovođenje Indeksa za inkluziju u školi, oslanjanje na rezultate Indeksa za inkluziju pri kreiranju obrazovne politike, utvrđivanje nivoa razvijenosti inkluzivne svijesti i prisutnosti nasilja u školi.

Cilj i zadaci istraživanja

Indeks za inkluziju pomaže školama u umanjivanju prepreka učenju, te podstiče učešće sve djece. Osnovni cilj primjene Indeksa za inkluziju jeste da obrazovne vlasti, prosvjetni radnici i odgovorni u opštinama postanu još aktivniji u obezbjeđivanju aktivnog učešća, odgovornosti, transparentnosti i inkluzivnosti u obrazovnim sistemima.

Cilj ovog istraživanja je da se utvrdi uloga Indeksa za inkluziju pri kreiranju obrazovne politike.

Iz ovako definisanog cilja, proistekli su sljedeći istraživački zadaci:

- Ispitati pomoću Indeksa za inkluziju najčešće poteškoće unutar škole.
- Utvrditi najčešće poteškoće tokom samog sprovođenja Indeksa za inkluziju unutar jedne škole.
- Utvrdili prioritete razvoja škola u kojima je primjenjen Indeks za inkluziju.
- Utvrditi značaj i mogućnost upotrebe rezultata istraživanja dobijenih Indeksom za inkluziju za kreiranje obrazovne politike.

Populacija i uzorak istraživanja

Broj zaposlenih u nastavi u obje škole je po 82 nastavnika, a u upravi škole i psihološko-pedagoskoj službi ukupno po 6 zaposlenih.

Učenici OŠ “Pavle Rovinski“ raspoređeni su u ukupno 53 odjeljenja, od toga u razrednoj nastavi 24, a u predmetnoj nastavi 29 odjeljenja. Ukupno broji 1466 učenika.

Učenici u OŠ "B.V. Podgoričanin" raspoređeni su u ukupno 53 odjeljenja, od toga u razrednoj nastavi 26, a u predmetnoj nastavi 30 odjeljenja. Ukupno broji 1624 učenika.

U ovom istraživanju, uzorak čine učenici Đačkog parlamenta pomenutih škola, po jedno odjeljenje od drugog do devetog razreda, inkluzivna odjeljenja (odjeljenja u kojima se sa djecom sa razvojnim teškoćama/smetnjama i romskom djecom radi po prilagođenom individualnom programu). Ispitano je ukupno 607 učenika uzrasta od 7 do 15 godina. Na osnovu navedenog, jasno je da se radi o namjernom uzorku koji reprezentativno predstavlja navedenu populaciju. Ispitano je i 138 roditelja učenika od čega je 26 roditelja Roma i 6 roditelja djeteta sa razvojnom teškoćom/smetnjom. Svoje stavove iznijelo je i ukupno 103 nastavnika. Ukupan broj ispitanika je 848. Podaci o uzorku dati su u *Tabeli 1.*

Tabela 1 – Uzorak istraživanja

	OŠ „Pavle Rovinski"	OŠ „B.V.Podgoričanin"	ukupno
učenici	307	300	607
roditelji	70	68	138
nastavnici	44	59	103
ukupno	421	427	848

Metode, tehnike i instrumenti istraživanja

Metode i instrumenti prikupljanja podataka su oruđa koja se u školi primjenjuju kako bi se procijenilo njeno cjelokupno stanje ili stanje u nekim posebnim područjima.

U ovom istraživanju u sklopu Indeksa za inkluziju korišćena je deskriptivna metoda. Istraživanje je bazirano na utvrđivanju postojećeg stanja u školi po pitanju poznavanja i sprovođenja inkluzivnog procesa, vršnjačkog nasilja i nasilja učenik-nastavnik, Kao instrument primjenjena je trostepena skala stavova (dvostepena za učenike od 2. do 9. razreda).

Ispitivanje je izvršeno anonimno, kako bi odgovori učenika, roditelja, nastavnika bili što iskreniji.

Statistička obrada i interpretacija podataka

Tokom istraživanja stavove smo rasporedili po grupama, zavisno od teme. Tako da imamo sljedeće teme/grupe stavova:

- Inkluzivna svijest
- Nasilje u mojoj školi

Na osnovu podataka dobijenih pomoću skale sprovedene među učenicima, roditeljima, nastavnicima pomenutih osnovnih škola, došlo se do rezultata koji će biti predstavljeni u narednim poglavljima.

Inkluzivna svijest

a)Slaganje sa stavom: *Sva djeca, bez izuzetka, imaju pravo na obrazovanje.*

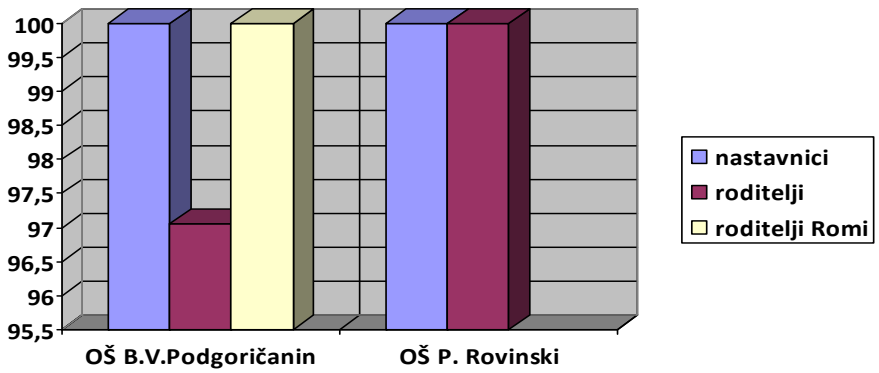

Sa stavom o pravu na obrazovanje sve djece u potpunosti se slažu svi nastavnici i roditelji OŠ „Pavle Rovinski“. Isti stav po tom pitanju imaju i nastavnici i roditelji Romi iz OŠ “B.V. Podgoričanin“. Međutim, procenat slaganja opada (97%) kad su u pitanju stavovi roditelja djece koja nisu Romi, ali pohađaju istu školu.

Inkluzivna svijest

b)Slaganje sa stavom: *Ne smeta mi u odjeljenju boravak učenika sa razvojnom teškoćom/smetnjom.*

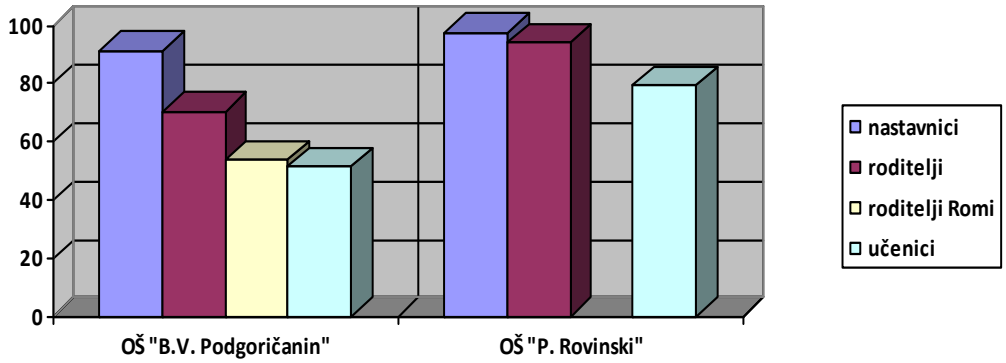

Za razliku od prethodne tvrdnje sa kojom su se u velikom procentu slagali ispitanici, kontinuitet podržavanja prava djeteta na obrazovanje održali su u obje škole samo nastavnici, mada i oni u nižem procentu (91.53% i 97.67%). Primjećeno je da se sa tvrdnjom najmanje slažu učenici, naročito učenici u OŠ “B.V. Podgoričanin“ (samo 51.67%), što znači da skoro svakom drugom učeniku smeta boravak u odjeljenju djeteta sa razvojnom teškoćom/smetnjom.

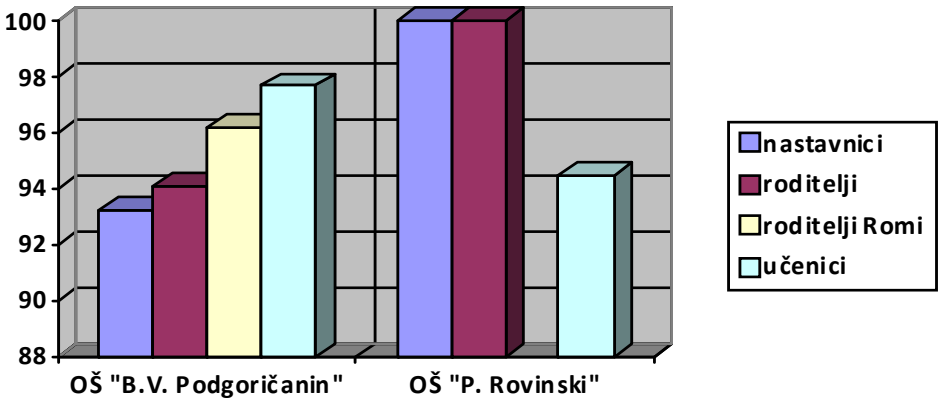

Zabrinjavajući je i nizak procenat slaganja sa istom tvrdnjom roditelja romske djece (samo 53.87%), a slijedi ga i procenat roditelja druge djece (70.59%). Ovo je zabrinjavajuće jer je poznato koliko roditelji svojim negativnim stavovima utiču na djecu.

Inkluzivna svijest

c)Slaganje sa stavom: *Ne smeta mi u odjeljenju boravak učenika druge vjere ili nacionalnosti.*

Ispitivanjem ovog stava primjećeno je da se sve četri kategorije ispitanika u velikom procentu (od 93,22% do 100%) slažu sa ovim stavom. Može se primjetiti da su niži procenti u OŠ „B.V. Podgoričanin“ i to naročito kod nastavnika i roditelja. U OŠ „Pavle Rovinski“ najniži procenat je prisutan kod učenika (94.5%), dok se roditelji i nastavnici u potpunosti slažu sa tvrdnjom da im ne smeta u odjeljenju boravak učenika druge vjere ili nacionalnosti.

Inkluzivna svijest

d) Slaganje sa stavom: *Škola olakšava učenicima sa razvojnim teškoćama/smetnjama da dođu u školu.*

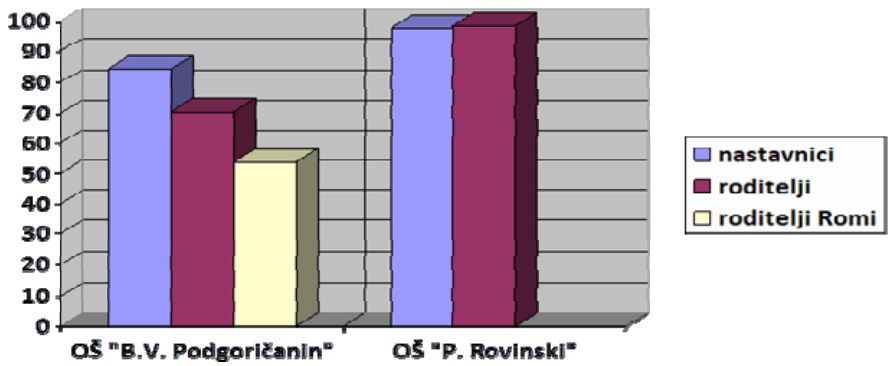

Primjećeno je da postoji značajna razlika u neslaganju sa ovim stavom kod roditelja i nastavnika u OŠ „B.V. Podgoričanin“. Sa ovim stavom se ne slaže nešto više od 15% nastavnika, dok se skoro 30% roditelja ne slažu sa istom tvrdnjom i čak 45% roditelja Roma. Ovaj raskorak u stavovima između nastavnika i roditelja može se tumačiti dvojako. Moguće je da roditelji nisu upoznati sa aktivnostima nastavnika unutar škole kojima se olakšava dostupnost škole učenicima sa posebnim obrazovnim potrebama. Može se shvatiti i kao nedovoljna upoznatost nastavnika sa potrebama roditelja i njihove djece.

I roditelji i nastavnici „OŠ Pavle Rovinski“ u velikom procentu (skoro 100%) smatraju da učenicima sa razvojnim teškoćama/smetnjama mogu nesmetano da dođu u školu.

Ponašanje u mojoj školi

a) Slaganje sa stavom: *Nastavnici i učenici se odnose jedni prema drugima sa poštovanjem.*

Nastavnici i roditelji u obje škole su u velikom procentu (oko 95%) zadovoljni odnosom između nastavnika i učenika. Niži procenat zadovoljsta tim odnosom su iskazali roditelji

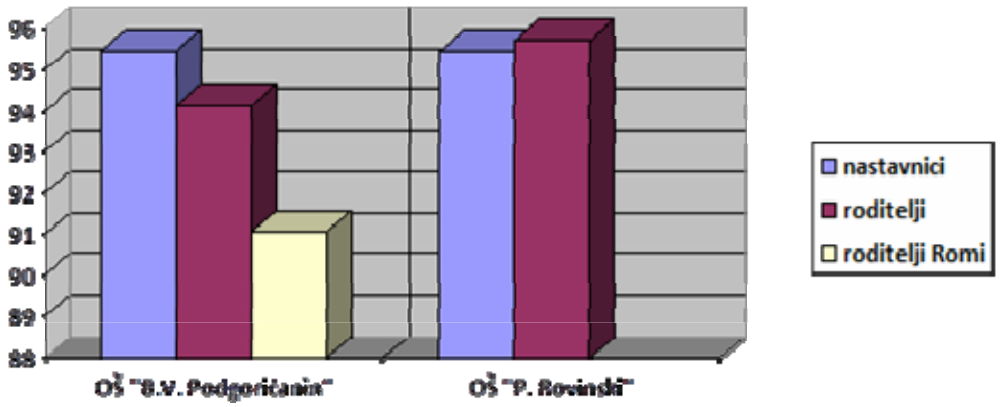

Ponašanje u mojoj školi

b)Slaganje sa stavom:

- učenici: Neki nastavnici ponekad nazivaju učenike ružnim imenima.
- nastavnici: Ponekad djecu nazivam ružnim imenima

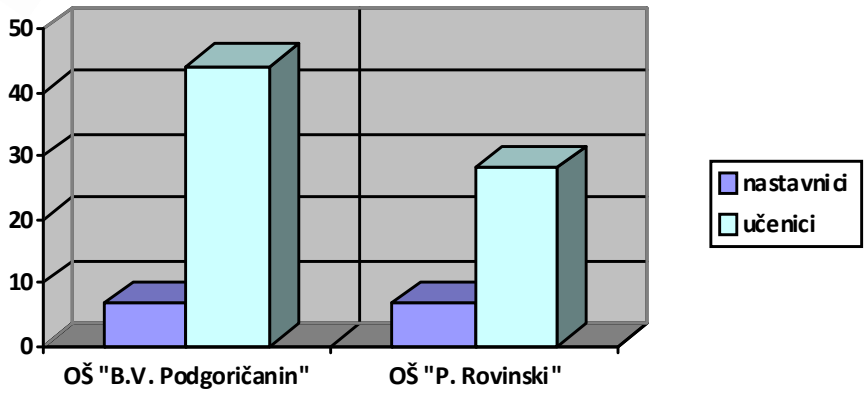

Kod ovog stava primjećuje se velika razlika u mišljenju kod učenika i kod nastavnika. U OŠ “B.V. Podgoričanin“ 44.33% učenika se slaže da ih nastavnici ponekad nazivaju ružnim imenima i samo 6.79% nastavnika. Slično je i u OŠ „Pavle Rovinski“, slaganje sa stavom je prisutno kod 28.05% učenika i 6.81% nastavnika.

Ovdje se možemo pitati jesu li nastavnici bili potpuno iskreni pri iznošenju stava, ili možda nisu svjesni svojih ružnih riječi upućenih djeci.

Ponašanje u mojoj školi
c) Slaganje sa stavom:

- učenici: Dešava se da nastavnik/ica ošamari/udari/počupa nekog učenika
- -nastavnici: Ponekad djecu kažnjavam fizički (počupam, ošamarim...).

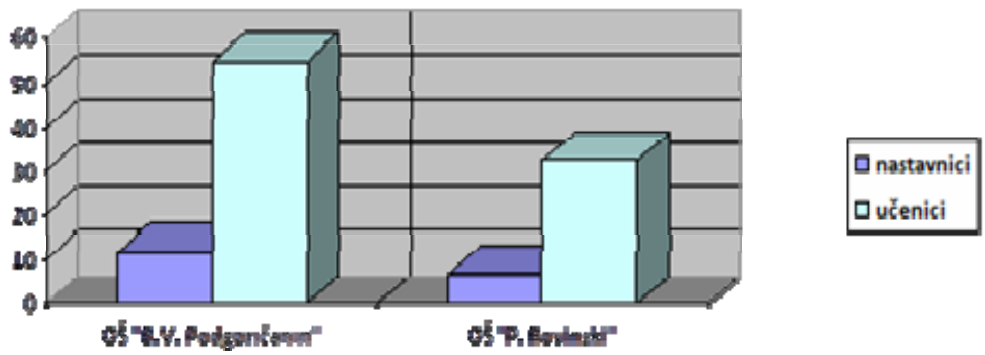

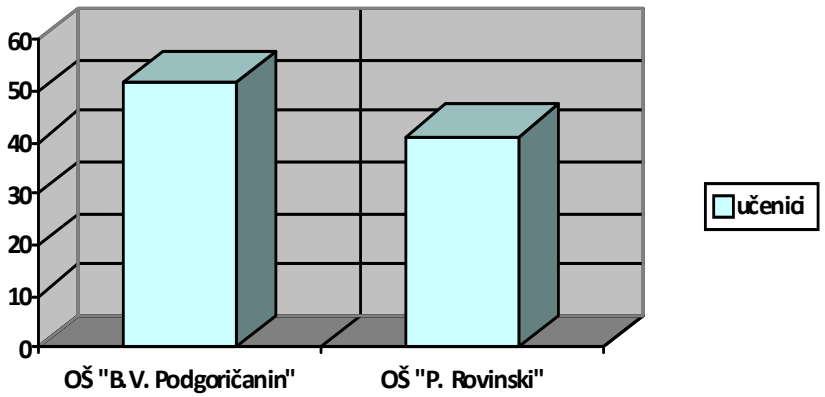

Kao i u prethodnom stavu primjećena je velika razlika u mišljenju kod učenika i nastavnika. U Kao i u prethodnom stavu primjećena je velika razlika u mišljenju kod učenika i nastavnika. U OŠ "B.V. Podgoričanin" 54.67% učenika se slaže da ih nastavnici fizički kažnjavaju, a samo 11.86% nastavnika se slaže sa istim stavom. U OŠ „Pavle Rovinski" 32.46% učenika se slaže da ih nastavnici fizički kažnjavaju i samo 7.14% nastavnika to priznaje.

Ponašanje u mojoj školi

d)Slaganje sa stavom:

- učenici: Neka djeca u mom odjeljenju nazivaju druge ružnim imenima.

51.67% učenika iz OŠ „B.V. Podgoričanin„ se slaže da se međusobno nazivaju ružnim imenima. U OŠ „Pavle Rovinski" sa istim stavom se slaže 41.25% učenika.

Ponašanje u mojoj školi

e) Slaganje sa stavom: Nekada me druga djeca zlostavljaju /maltretiraju /biju u školi.

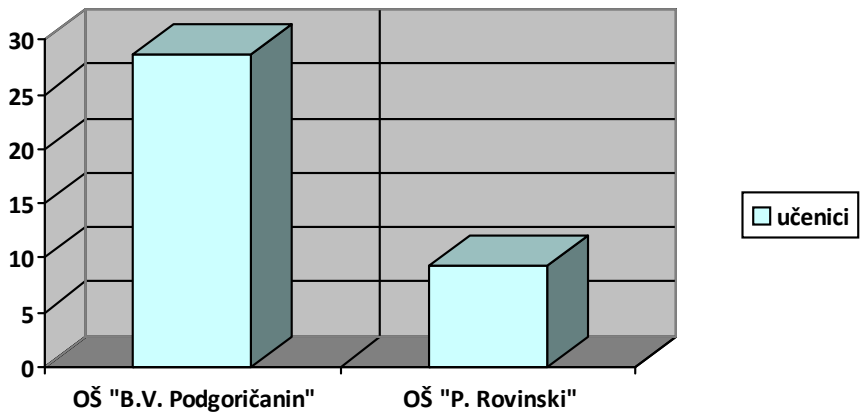

Primjećeno je da u ovim školama postoji i nasilje među učenicima. Nasilje je naročito izraženo u OŠ "B.V. Podgoričanin" gdje 28.67% učenika tvrdi da trpi nasilje, što znači skoro svaki treći učenik. Nasilje nad sobom u OŠ „Pavle Rovinski" priznaje 9.3 % ispitanih učenika.

Ponašanje u mojoj školi

f)Slaganje sa stavom: *Nastavnici nastoje da riješe probleme u ponašanu bez želje da djeca napuste školu.*

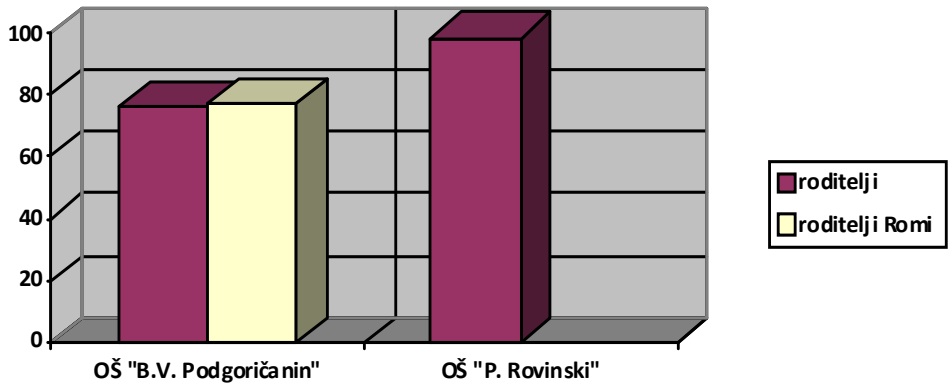

23.80% roditelja OŠ „B.V. Podgoričanin" mišljenja su da nastavnici rješavaju problem u ponašanju učenika tako što najčešće pribjegavaju disciplinskoj mjeri kojom učenik napušta školu. Pošto se može pretpostaviti da svi učenici nemaju problematično ponašanje, zaključujem da nastavnici vrlo često pribjegavaju ovoj disciplinskoj mjeri, čime smatram da problem nije riješen i da kaznena mjera nije baš vaspitno podsticajna za učenika.
U OŠ „Pavle Rovinski", možemo zaključiti, rijetko se pribjegava ovoj disciplinskoj mjeri, jer 98.48% roditelja učenika te škole slaže se sa stavom „Nastavnici nastoje da riješe probleme u ponašanu bez želje da djeca napuste školu".

Zaključci

Nakon sprovedenog samovrednovanja u OŠ „B.V.Podgoričanin" i OŠ "Pavle Rovinski", i analize rezultata istraživanja na uzorku od 848 ispitanika, došlo se do sljedećih zapažanja i zaključaka:

1. Inkluzivna svijest - U visokom procentu ispitanici su saglasni sa stavom da sva djeca imaju pravo na obrazovanje kao i sa tvrdnjom da im ne smeta u odjeljenju prisustvo učenika druge vjere ili nacije. Međutim, kod učenika i roditelja je izražen stav da bi im smetalo prisustvo djeteta sa posebnim obrazovnim potrebama.

Primjećeno je i da učenici koji se nisu slagali sa tvrdnjama da im ne smetaju djeca sa smetnjama u razvoju, bili učenici neinkluzivnih odjeljenja. Predpostavka je da ti učenici nisu bili u situaciji da pohađaju nastavu sa djecom sa razvojnim teškoćama, jezičkim i kulturnim barijerama, pa time kod njih nije razvijana tolerancija i empatija. Pretpostavljamo da su na njihov stav uticale predrasude.

Da bi se kod djece suzbile predrasude i da ne bi došlo do diskriminacije zadaci učitelja su da:

- analizira vlastite stavove i odbaci one koji su nastali pod uticajem predrasuda;
- stvori klimu u razredu da svako dijete može prihvatiti sebe bez osjećaja inferiornosti ili superiornosti;
- omogući djeci da dođu u kontakt sa pripadnicima različitih skupina jer će se tako kod njih razviti empatija i tolerancija koje će im pomoći da razumiju i cijene razlike, da ih prihvate i prilagode im se;
- nauče djecu da se postave u tuđu poziciju da bi vidjeli da li se i sami ponašaju onako kako bi voljeli da se drugi ponašaju prema njima;
- nauče djecu da prepoznaju predrasude i razviju sposobnosti da se suprostave predrasudama i diskriminaciji bilo da su upućene prema njima ili drugima.

Korijeni diskriminacije se najčešće ogledaju u strahu od nedovoljno poznatog, predrasudama i neznanju, a uzrokuju isključivanje onih koji su drugačiji. Roditelji najčešće strahuju da djeca ne budu ismijana od sopstvenih vršnjaka. Nastavnici i učitelji strahuju da neće znati da rade sa takvom djecom i da će se suočiti sa izazovima i mogućim neuspjehom.

Od diskriminacije nas štiti i Opšti zakon o vaspitanju i obrazovanju, čl. 9a: "U ustanovi nije dozvoljeno: fizičko, psihičko i socijalno nasilje; zlostavljanje i zanemarivanje djece i učenika; fizičko kažnjavanje i vrijeđanje ličnosti, odnosno seksualna zloupotreba djece i učenika ili zaposlenih i svaki drugi oblik diskriminacije u smislu zakona."[11]

Inkluzivno obrazovanje podrazumjeva dostupno kvalitetno obrazovanje u okviru redovnih škola bez obzira na pol, nacionalno, vjersko i socio-ekonomsko porijeklo, psiho-fizičke sposobnosti i zdravstveno stanje djeteta. Škole i predškolske ustanove treba da budu prilagođene obrazovnim potrebama sve djece, a ne da, pozivajući se na svoju neprilagođenost, upisuju i prihvataju samo onu djecu koja mogu da se uklope u postojeće, zatečene uslove u obrazovnim ustanovama.

2. Ponašanje u mojoj školi - lako su se i roditelji i nastavnici u velikom procentu izjasnili da su zadovoljni odnosom između nastavnika i učenika, skoro svaki drugi učenik se složio sa stavom da ih nastavnici ponekad nazivaju ružnim imenima i fizički kažnjavaju. Može se zaključiti da roditelji nisu dovoljno upoznati sa odno-

[11] "Sl. list RCG", br. 64/02 od 28.11.2002, 31/05 od 18.05.2005, 49/07 od 10.08.2007, "Sl. list Crne Gore", br. 04/08 od 17.01.2008, 21/09 od 20.03.2009, 45/10 od 04.08.2010, Proglašava se Opšti zakon o obrazovanju i vaspitanju, koji je donijela Skupština Republike Crne Gore, dana 22. novembra 2002. god.

som nastavnik-učenik u pomenutim školama, kao i postaviti pitanje u vezi iskrenosti nastavnika pri sagledavanju sopstvenog ponašanja.

U ovim školama izraženo je i nasilje između samih učenika, naročito u vidu govorenja ružnih riječi.

Nasilje predstavlja svaki oblik ponašanja koje ima za cilj namjerno povrjeđivanje ili nanošenje bola, bilo psihičkog ili fizičkog nekoj drugoj osobi.

U školama je strogo zabranjeno svako nasilje i zlostavljanje svih osoba koje na bilo koji način učestvuju u radu škole.

Tačno je propisano šta škola treba da radi da do nasilja ne dođe - preventivne aktivnosti, šta treba raditi ako do njega ipak dođe (postupak restitucije[12]), kao i kakve posljedice treba da trpi nasilnik.

Iza nasilja se često krije diskriminacija - želja da se nekom naudi zbog nekog ličnog svojstva kao što su njegov pol, nacija ili fizički izgled. Diskriminacija je zabranjena svuda pa i u školi, čak i kad nije praćena nasiljem.

Obje škole u kojima je sprovedeno istraživanje učestvovale su u UNICEF-ovom projektu „Škola bez nasilja“ kroz koji su, između ostalog, prošle obuku za sprovođenje postupka restitucije. Neophodno je ukazati nastavnom osoblju na neophodnost konstantne primjene metoda protiv nasilja.

Opšti zakon o vaspitanju i obrazovanju, čl. 9b, upućuje na školsku medijaciju: „U postupku rješavanja konflikata među djecom, učenicima, roditeljima i zaposlenim u ustanovi mogu se angažovati posrednici, u skladu sa zakonom.“

Predlog mjera

- Podsticati i sprovoditi programe edukacije djece, roditelja, nastavnika o značaju inkluzivnog procesa u osnovnoj školi.
- U školama i lokalnoj zajednici implementirati programe koji počivaju na jednakosti i ravnopravnosti djece i podsticati nediskriminaciju među ljudima.
- Podsticati u školama aktivno učešće Savjeta roditelja i Đačkog parlamenta u radu škole i odlukama koje se tiču organizovanja vaspitnog rada u školi.
- Sprovoditi unutar škole projekte, radionice koje imaju za cilj suzbijanje nasilja u školi.

[12] Restitucija (nadoknada štete) je preventivna i zaštitna mjera koja pomaže osobi koja se ponaša nasilno da preuzme odgovornost za svoje ponašanje i da mu se prilika da popravi grešku. Osobi koja trpi nasilje pruža priliku da odmjeri nadoknadu. Počiva na principu pravednosti.

Literatura

Bezinović, P. (2003). Samovrjednovanje u funkciji unaprjeđivanja kvalitete škola: Europska iskustva i hrvatske mogućnosti. U: H. Vrgoč (ur.), Promjenama do uspješnog učenja i kvalitetne škole. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.
Bezinović, P. i Ristić Dedić, Z. (2005). Samovrednovanje u funkciji poboljšanja kvalitete obrazovanja – Samovrednovanje u hrvatskim školama, Preoblikovanje osnovnog i srednjoškolskog obrazovanja u Hrvatskoj (str. 32–39). Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske i Svjetska banka.
Booth, T, Ainscow, M (2002): Index for Inclusion: developing learning and participation in schools, CSIE, Bristol, UK
Cohen, L.; Lawrence Manion; Morrison, Keith (2007) Metode istraživanja u obrazovanju. Jastrebarsko: Naklada Slap. Kontekst istraživanja u obrazovanju i Planiranje istraživanja u obrazovanju: 3-133
El-Khawas, Elaine (2000): „Research Policy and Practice: Assessing Their Actual and Potential Links“. In: Teichler, Ulrich, Sadlak, Jan: Higher Education Research. Its Relationship to Policy and Practice. Oxford: Elsevier Science, pp. 37—46.
Glasser, W (2005): "Kvalitetna škola", Educa, Zagreb.
Gossen, D, Anderson, J. (1996): Stvaranje uvjeta za kvalitetne škole, Zagreb, Alinea
Grin, B. (1996), Nove paradigme za stvaranje kvalitetnih škola; Zagreb: Alinea
Knjiga promjena obrazovnog sistema Republike Crne Gore (2001), Podgorica, Ministarstvo prosvjete i nauke

Defend*OLOgija* MNE
Vol. 4, No. 7-8 (2019), 89-94

Nada Šakotić[1]
Ivan Mitrović[2]
Bojana Šoškić[3]

UDK: 376.1-056.36(497.16)

SMETNJE I TEŠKOĆE U RAZVOJU DJECE SA MENTALNOM OMETENOŠĆU

DISORDERS AND DISABILITIES IN THE DEVELOPMENT OF CHILDREN WITH MENTAL DISABILITIES

SAŽETAK

Prema novom konceptualnom modelu, intelektualna ometenost sagledava se u kontekstu karakteristika ličnosti, faktora sredine i potrebe za individualizovanom podrškom. Za razliku od svih ranijih klasifikacionih sistema koji se zasnivaju na stepenu intelektualne ometenosti, novi model mentalne ometenosti koristi koeficijent inteligencije isključivo u dijagnostičke svrhe. Nasuprot tome, klasifikacija osoba sa mentalnom ometenošću zasnovana je na procjeni inteziteta neophodne podrške.
Fenomenološka kompleksnost i raznovrsnost teškoća u mentalnom razvoju nalažu primjenu širokog spektra metoda procjene i tretmana. Integrativni model procjene obuhvata aspekte kognitivnih i adaptivnih mogućnosti djece u različitim okolnostima. Oligofrenološka klinička procjena je proces u kome se primjenjuje niz direktnih i indirektnih procedura i tretmana koji su integralni elementi usmjereni na prevenciju i dijagnostiku teškoća u mentalnom razvoju. Procjena i domeni sposobnosti

ABSTRACT

Under the new conceptual model, intellectual disability is viewed in the context of personality characteristics, environmental factors, and the need for individualized support. Unlike all earlier classification systems, which are based on the degree of intellectual disability, the new model of mental disability uses the coefficient of intelligence solely for diagnostic purposes. Conversely, the classification of persons with mental disabilities is based on an assessment of the intensity of support needed.
The phenomenological complexity and diversity of mental development difficulties require the application of a wide range of assessment and treatment methods. An integrative assessment model involves aspects of children's cognitive and adaptive abilities in a variety of settings. Oligophrenological clinical assessment is a process in which a number of direct and indirect procedures and treatments are applied, which are integral elements aimed at the prevention and diagnosis of mental disorders. Assessment and the domains of compe-

[1] Nada Šakotić, Filozofski fakultet –Nikšić, mail: ramijo@t-com.me
[2] Ivan Mitrović, OO DPS Nikšić, mail:ivan.mitroO@gmail.com
[3] Bojana Šoškić, JPU „Ljubica Popović“, bojanamiranovic@gmail.com

koji se procjenjuje zavise od ciljeva procjene, uzrasta i razvojnog nivoa djeteta. Oligofrenološki model procjene je funkcionalni princip, odnos između sposobnosti i ponašanja i promjene ponašanja (Oligofrenološke kliničke procjene su: detekcija teškoće u mentalnom razvoj; utvrđivanje potencijala i ograničenja u različitim domenima sposobnosti i vještina; određivanje specifičnosti, toka i prognoze teškoća u mentalnom razvoju; formulisanje jasnih preporuka za tretman; formiranje liste praćenja koja će biti dostupna svim članovima tima u procesu dijagnostike, tretmana, edukacije, profesionalnog i radnog osposobljavanja i evaluacija efikasnosti tretmana i kontinuirano praćenje sposobnosti djeteta (Gligorijević, Buha 2013).
Mentalnu ometenost kao stanje, posebno karakteriše oštećenje sposobnosti koje se javljaju za vrijeme razvoja, sposobnosti koje doprinose cjelokupnom stepenu razvoja inteligencije, kao naprimjer mišljenje, govor, motorika i sposobnost ostvarivanja društvenog kontakta.Intelektualne sposobnosti djeteta i socijalna prilagođenost, mijenjaju te tokom razvoja djeteta. Razvoj djeteta može imati svoj kontinuirani tok a može biti promjena.Mentalni razvoj može biti usporen u pojedinim fazama ali može biti i produbljen.

Ključne riječi: Mentalna ometenost, smetnje i teškoće u razvoju, integrativni model procjene

tence that are assessed depend on the objectives of the assessment, age and developmental level of child. An oligophrenological assessment model is a functional principle, the relationship between ability and behavior, and behavior change (Oligophrenological clinical assessments are: detection of mental developmental difficulties; identifying potentials and constraints in different domains of abilities and skills; determining the specificity, course and prognosis of mental disabilities; formulating clear treatment recommendations; forming a monitoring list that will be available to all team members in the process of diagnosis, treatment, education, vocational and occupational training, and evaluation of treatment effectiveness, and continuous monitoring of the child's capabilities. (Gligorijevic, Buha 2013).
Mental disability as a condition is especially characterized by disability of abilities that occur during development, abilities that contribute to the overall level of intelligence development, such as thinking, speaking, motor skills and the ability to make social contact. The child's intellectual abilities and social adaptation change these abilities during the child's development. A child's development can have its own continuous flow, and there can be a change. Mental development can be slowed down at certain stages, but it can also be deepened.

Keywords: Mental disability, developmental disabilities, integrative assessment model

Smetnje i teškoće u razvoju djece sa mentalnom ometenošću

U literaturi nalazimo različite teorije koje objašnjavaju prirodu kognitivnog funkcionisanja osoba sa mentalnom ometenošću. Mentalna ometenost predstavlja veoma složen fenomen i njeno definisanje zahtijeva sveobuhvatan pristup. Najpoznatiji modeli koji objašnjavaju pomenuti fenomen pripadaju tzv.teorijama *deficit* jer ističu značaj kvantitativnih i kvalitativnih odstupanja u procesu saznajnog razvoja djece sa mentalnom ometenošću u odnosu na njihove vršnjake prosječne populacije.Tako u literaturi nalazimo veći broj definicija ovog stanja, u zavisnosti od

aspekta posmatranja i korišćenih kriterijuma za njeno definisanje. (Robinson, 1976).

Prema razvojno psihološkom konceptu, koji zastupaju autori ženevske škole problem mentalne ometenosti ogleda se u ne mogućnosti progresivnog napredovanja u razvoju intelektualnih i saznajnih sposobnosti. Pored navedenog, mentalni razvoj djeteta sa ometenošću ogleda se i u produženom trajanju prelaznih formi između različitih stadijuma razvoja, što dovodi do mogućnosti suprostavljanja dva različita sistema i nivoa konstrukcija u razvoju djetetaDjeca nijesu u stanju da izgrade nove oblike i sisteme mišljenja koji odgovaraju trenutnoj etapi razvoja, već ostaju vezana za infantilne oblike koji potiču iz neke od prethodnih faza Ovakva dinamika razvoja doprinosi njegovoj destabilizaciji i povišenoj osjetljivosti na uticaje socijalnih činilaca (Donaldson, 1988; Pijaže & Inhelder, 1988).

Karakteristike psihomotorne organizovanosti istovremeno određuju i kvalitet kognitivnog razvoja djece sa mentalnom ometenošću Autori neuropsihološkog koncepta odnos kognicije i mentalne ometenosti procjenjuje prema kvalitetu i nivou razvijenosti psihomotorike čija aktivnost ima ulogu pokretača psihičkog razvoja djeteta. (Bojanin, 1985).

Prema nivou razvijenosti ovih sposobnosti populaciju djece s lakom mentalnom ometenošću možemo grubo podijeliti u dvije grupe. Prvu čine djeca kod kojih postoji ujednačen, niži nivo funkcionisanja svih senzornih modaliteta, dok se u drugu grupu mogu svrstati ona djeca kod kojih su poremećaji senzorne funkcije određenog tipa veoma izraženi, dok se kod nekih drugih modaliteta može govoriti o smetnjama u blažem obliku. Prema neuropsihološkom konceptu, bazična znanja djeteta razvijaju se preko senzornih i perciptivnih funkcija (Jolles, Southwick, 1975).

Poremećaji vizuelne percepcije najčešće se ogledaju u nezrelosti ove kognitivne funkcije u odnosu na očekivanja za dati kalendarski uzrast. Ako je niži nivo intelektualnog funkcionisanja, onda su i odstupanja veća. Ovaj tip poremećaja percepcije ima svoje implikacije na ponašanje i učenje djece sa mentalnom ometenošću. Ova djeca, u uslovima učenja, imaju poteškoće na nivou sintetizovanja opaženih detalja i kognitivne obrade koja je potrebna da se formira cjelovit smisaoni obrazac i razume ono što je opaženo. Kao posljedica brojnih frustracija uzrokovanih nerazumijevanjem i odbacivanjem od strane okoline, ponašanje se odlikuje konfuzijom, poremećenom pažnjom i motivacijom, hiperaktivnošću ili povlačenjem u sebe. (Maćešić, 1996).

Istraživanja, koja su realizovana u našoj sredini, a odnose se na procjene kvaliteta vizuoprostorne gnozije kod populacije mentalno ometenih, ukazuju nam da većina ispitane djece sa lakom mentalnom ometenošću (72,2%)). ima izražene probleme u ovoj oblasti kognitivnog razvoja, kao i to, da je ova gnostička sposobnost slabije razvijena od drugih vidova gnozije, recimo taktilne gnozije (Maćešić, 1996).

Istraživanja koja su imala za cilj procjenu kvaliteta motornog razvoja kod populacije djece sa mentalnom ometenošću pokazala su da percipiptivno kognitivni deficiti imaju ključnu ulogu u načinu motornog funkcionisanja.Informacije se obrađuju sporo, stereotipno i nedosledno što naročito dolazi do izražaja u multimodalnim situacijama.Sve ovo rezultira odsustvom pokreta ili nesvrsishodnim i neprikladnim pokretima u odnosu na situaciju.Sazrijevanje neuropsiholoških struktura koje su u osnovi motornog funkcionisanja kod djece sa lakom mentalnom ometenošću, kasni u odnosu na kalendarski uzrast. Najmanje smetnje uočene su u oblasti diferenciranosti psihomotorike prstiju i šake, kao i u oblasti konstruktivne praksije, analizirane kroz zadatke crtanja,Najizraženiji poremećaji detektovani su na nivou intelektualno-motornih aktivnosti, gdje je prisutna verbalna regulacija motornog akta, što se može dovesti u vezu sa poremećajima na nivou temporalno-parijetalne oblasti lijeve hemisfere (razumijevanje naloga) (Rapaić, Ivanuš, Nedović, 1996).

Pažnja djece koja su sa mentalnom ometenošću je kratkotrajna, fluktuirajuća i nestalna.Razloge poremećaja pažnje kod ove djece možemo tražiti u opštoj nerazvijenosti centralnog nervnog sistema i psihološkoj nespremnosti na usmjeravanje ka određenom cilju.Čest uzrok nestabilnosti pažnje može biti i psihički zamor, koji se obično javlja kod ove djece zbog usporenog saznajnog razvoja. Deficit sposobnosti postizanja i održavanja selektivne pažnje može da se dovede u vezu i sa kognitivnom efikasnosit. Po svemu sudeći razvoj ove sposobnosti potkrepljuje hipotezu sličnih struktura budući da je pažnja djece sa lakom mentalnom ometenošću ista kao i pažnja djece prosječne inteligencije istog mentalnog uzrasta (Burach, 1994).

Djeca sa lakom mentalnom ometenošću prolaze kroz iste faze govorno jezičkog razvoja kao i djeca opšte populacije.Većina njih se osposobi da koristi govor u svakodnevnoj komunikaciji. Međutim, pojava govora obično kasni, a raznovrsni poremećaji govorne funkcije uočavaju se na svim nivoima, od fonološkog, preko simantičko –sintaksičkog do nivoa pragmatske kompetencije.

Kod osoba sa mentalnom ometenošću fonološki razvoj ima izuzetnu važnost u razumijevanju cjelokupnog jezičkog profila. Uočeni fonološki deficiti mogu ograničavati sintaksički razvoj direktno ili indirektno, kroz uticaj na kratkotrajnu funkciju memorije (Fowler, 1998). Mnoga djeca sa mentalnom ometenošću ne uočavaju razlike između akustički sličnih glasova i nemaju jasne akustičke predstave o njima dok je artikulacioni razvoj sporiji (Golubović, 1998).

Djeca sa mentalnom ometenošću najbolje razumiju govor , koji se ponavlja tokom dnevnih rutina, a prisustvo objekata i pokreti mogu poboljšati razumijevanje informacije koju saopštava govornik. Ova djeca koriste sintaksički manje složene rečenice, koje obuhvataju konkretan rečnik, a imaju i poteškoće u razlikovanju riječi koje se rimuju i fonološki sličnih riječi. Smatra se da govor osoba sa mentalnom ometenošću karakteriše nedostatak kompetentne komunikacije , jer je iskustveni nivo nerazvijen i jasnoća pojma ne predhodi jasnoći riječi. (Cascella, 1999).

Istraživanja Brojčina, Glumbića i Kaljače (2004) pokazuju da u pogledu redosleda kojim se ovladava značenjem pojedinih kategorija riječi nema bitne razlike između djece koja su intelektualno ometena i djece prosječnih intelektualnih sposobnosti.Ispitanici su postigli dobre rezultate u razumijevanju konkretnih imenica , prisvojnih zamjenica, glagola i složenih naredbi, dakle svih onih kategorija riječi koje određuju komunikaciju na bazičnom nivou. Međutim kada su u pitanju kategorije koje obogaćuju komunikacijski odnos i daju mu nijansu i bliže određenje, onda se situacija bitno mijenja, tako da razlike u govornojezičkom funkcionisanju između djece različitog nivoa intelektualnog funkcionisanja postaju uočljivije.

Jedan od ključnih kriterijuma za postavljanje dijagnoze kod djece mentalno ometene je Socijalna kompetencija. Djeca sa mentalnom ometenošću ispoljavaju izrazite poteškoće u socijalnom prilagođavanju , uspostavljanju socijalnih relacija i razumijevanju složenih socijalnih situacija (Margalit, 1993). Poslednjih godina u naučnim i stručnim krugovima primjećuje se tendencija pomjeranja interesovanja sa lične socijalne kompetencije na nivo podrške koja se pruža djeci sa mentalnom ometenošću. Međutim, socijalne sposobnosti i postignuća ispitivane djece u različitim oblastima intelektualnog i kognitivnog funkcionisanja, nijesu jedini činioci koji utiču na potrebu za podrškom. Intezitet za podrškom određuju i drugi faktori kao što su; specifične potrebe za izuzetnom medicinskom podrškom, potrebe za izuzetnom bihejvioralnom podrškom, složenost okruženja u kojima djeca sa mentalnom ometenošću participira (Thompson J.et al.2004).

Prema definiciji Američke asocijacije za intelektualne i razvojne poremećaje (AAMR, 2002), intelektualnu ometenost karakterišu značajna ograničenja u intelektualnom funkcionisanju i adaptivnom ponašanju, koja se ispoljavaju u konceptualnim, socijalnim i praktičnim adaptivnim sposobnostima. Ova ometenost nastaje prije osamnaeste godine života. Potpuno i tačno razumijevanje intelektualne ometenosti uključuje shvatanje da se IO (intelektualna ometenost) odnosi na specifično funkcionisanje, koje počinje u djetinjstvu i podrazumijeva različite aspekte na koje pozitivno utiče individualizovana podrška. Kao model funkcionisanja uključuje kontekst i okruženje u kom osoba funkcioniše i interreaguje, te zahtijeva multidimenzionalni i ekološki pristup koji odražava interakciju individue sa okolinom i ishode te interakcije usmjerene ka nezavisnosti , socijalnim vezama, doprinos u društvu, učešće u školskoj i društvenoj zajednici i ličnom blagostanju (AAMR, 2002).

Ometenost se odnosi na lična ograničenja koja predstavljaju suštinski nedostatak pri pokušaju funkcionisanja u društvu i treba je razmatrati u kontekstu sredine, ličnih karakteristika i potrebe za individualizovanom podrškom. Pet osnovnih predpostavki na kojima počiva ova definicija su:

- Ograničenja u trenutnom načinu funkcionisanja moraju biti sagledana u kontekstu socijalnog okruženja tipičnog za uzrast i kulturni nivo individue ;
- Validna procjena podrazumijeva da se u obzir uzmu kulturološke i lingvističke razlike, razlike u komunikaciji, kao i senzorni, motorni i bihejvioralni faktori;

- Na individualnom planu ograničenja često koegzistiraju sa očuvanim potencijalima;
- Svrha i važnost opisa ograničenja je u izgradnji profila neophodne podrške
- Sa adekvatnom individualnom podrškom svakodnevno funkcionisanje osoba sa mentalnom ometenošću biće bolja (Kaljača, 2008)

Literatura

AAMR (2002): Mental Retardation: Definition, Classification and Sistems of Supports (10th ed) , Washington DC Author

Brojčin,B., Glumbić,N., i Kaljača,S., (2004): Semantic Abilities of Children with Mild Mental Retardation, God educational and rehabilitational practice, for the 21st century, Trakoscan Croatia

Burack, J.A.(1994): Selektive attention deficits in persons with autism:Preliminary evidence of aninefficient attentional lens, Journal of Abnormal Psychology

Bojanin, S., (1985): Neuropsihologija razvojnog doba i opšti reedukativni metod, ZUNS, Beograd,

Gligorijević,M.,Buha,N. (2013). Selektivna pažnja i inteligencija kod djece sa lakom intelektualnom ometenošću, Beogradska defektološka škola, 19,1, 137-148

Golubović, S., (1998): Klinička logopedija II, Univerzitet u Beogradu

Gligorović, M.,(2013): Klinička procjena i tretman teškoća u mentalnom razvoju, Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, CIDO

Donaldson, M.,(1988): Um deteta, ZUNS, BeogradJolles,I., Southwick,I.,S. (1975):A.Clinikal Approach to Training the Educable Mentally Retarded, WPS, LosAngeles

Kaljača, S.,(2008) Umerena intelektualna ometenost, Monografije i radovi; Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju CIDO

Kaljača, S., (2008): Umerena intelektualna ometenost, Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, CIDO

Maćešić Petrović D.(1996): Saznajni razvoj lako mentalno retardirane dece , Defektološki fakultet, Beograd

Margalit,M., (1993): Social skills and elassroom behavior amongadolescents with mild mental retardation.American Journal on Mental Retardation

Pijaže,Ž., Inhelder, B.,(1988): Intelektualni razvoj deteta, ZUNS, Beograd

Rapaić, D., Ivanuš, J., Nedović, G.(1996): Izvođenje pokreta kod mentalno retardiranih , Beogradska defektološka škola, br.1, Beograd

Robinson, M.N., Robinson,B.H., (1976): A Psychological Approach McGraw-Hill, Inc.,New York

Thompson J., (.2004): Supports Intensity Scale Amerikan Associtions on Mental Retardation, Washington D.C.

Fowler,E.A.(1998); Language in mental retardation:Associations with and E. Ziegler (Eds) Handbook of mental retardation and development, Cambridge University Press, United Kindgdom

Defend*OLOgija* MNE
Vol. 4, No. 7-8 (2019), 95-102

mr sci Slavko Milić[1]
Centar za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja Crne Gore
„Defendologija“ - Nikšić

UDK: 343.121.5(497.16)

APSOLUTNA ZASTARJELOST (ABOLICIJA) KRIVIČNOG GONJENJA ZA KRIVIČNO DJELO UČINJENO NA ŠTETU MALOLJETNOG LICA U CRNOJ GORI

ABSOLUTE STATUTE (ABOLITION) CRIMINAL PROSECUTION FOR A CRIMINAL OFFENSE COMMITTED AGAINST A MINOR IN MONTENEGRO

SAŽETAK

U praksi sudova pojavila su se različita tumačenja u pogledu nastupanja zastarjelosti krivičnog gonjenja kada je oštećeni u krivičnom postupku maloljetno lice. Različitost tumačenja sudova nalaže zauzimanje pravnog stava kojim će se obezbijediti jedinstveno tumačenje zakona koje u Crnoj Gori može donijeti Vrhovni sud, uzimajući u obzir činjenicu da se u crnogorskom Zakonu o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku[2] ne uređuje pitanje zastarjelosti krivičnog gonjenja za krivično djelo učinjeno na štetu maloljetnog lica, kao i da je ovim Zakonom uređeno da danom početka primjene ovog zakona, prestaju da važe odredbe glave VI Krivičnog zakonika[3],

ABSTRACT

In practice of the courts appeared various interpretations concerning the obsolescence of prosecutions when a juvenile person is injured in the criminal proceedings. The diversity of interpretations of the courts requires the adoption of a legal position which will provide a uniform interpretation of the laws that the Supreme Court may bring in Montenegro, taking into account the fact that the Montenegrin Law on the Treatment of Juveniles in Criminal Procedure does not regulate the issue of limitation of criminal prosecution for criminal the offense committed at the detriment of the juvenile person, and that this Law regulates that the provisions of Chapter VI of the Criminal Code, the provisions of Chapter XXIX of the Code of Criminal Procedure, the provisions of the Law on the Execution of Criminal Sanctions relat-

[1] slavko@milic.me

[2] ("Sl.list CG", br. 64/2011, 1/2018) ("Official Gazette of Montenegro", No. 64/2011, 1/2018)

[3] ("Službeni list RCG", br. 70/03, 47/06 i "Službeni list CG", br. 40/08, 25/10 i 32/11) ("Official Gazette of the Republic of Montenegro", No. 70/03, 47/06 and "Official Gazette of Montenegro", No. 40/08, 25/10 and 32/11)

odredbe glave XXIX Zakonika o krivičnom postupku[4], odredbe Zakona o izvršenju krivičnih sankcija[5] koje se odnose na izvršenje krivičnih sankcija prema maloljetnicima i Pravilnik o primjeni vaspitnih naloga[6] tako se na pitanja koja nijesu uređena ovim zakonom primjenjuje Krivični zakonik, kojim se uređuje izvršenje kazni zatvora, novčane kazne i mjera bezbjednosti (član 7).

Ključne riječi: Apsolutna zastarjelost, maloljetno lice, Abolicija.

ing to the enforcement of criminal sanctions against juveniles and the Rulebook on the Application of Educational Orders, therefore, the Criminal Code, which regulates the execution of imprisonment, fines and security measures (Article 7), applies to issues not regulated by this Law.

Key words: Absolute obsolescence, juvenile person, Abolition;

Uvod

Zastarelost u krivičnom pravu predstavlja gubitak prava državnih organa da vode krivični postupak, izreknu i izvrše krivičnu sankciju prema učiniocu krivičnog djela, usled proteka određenog vremenskog perioda od izvršenja krivičnog djela. Zastarjelost se daje u javnom interesu.[7] Naime, smatra se da je društveno neopravdano voditi postupak i izreći ili izvršiti krivičnu sankciju ako je protekao nesrazmjerno dug vremenski period od izricanja sankcije koja se ima izvršiti, osnosno od izvršenja krivičnog djela za koje treba voditi postupak, usled koga su svrha vođenja krivičnog postupka i svrha izricanja krivičnih sankcija postale bespredmetne. Naše krivično pravo poznaje dva oblika zastarjelosti – zastarjelost krivičnog gonjenja (Abolicija) i zastarjelost izvršenja kazne i druge krivične sankcije. Zastarjelost krivičnog gonjenja podrazumijeva da se krivični postupak protekom zakonom određenih rokova ne može više pokrenuti, odnosno da se ne može nastaviti već započeti postupak.[8] Ovo je osnov koji ima najširu primjenu, jer usled njenog nastupanja nema vođenja i okončanja krivičnog postupka, pa se učinilac krivičnog djela ne smatra osuđenim licem, niti povratnikom u slučaju kada izvrši drugo krivično djelo. Međutim često se postavlja pitanje kada zastarjelost nastupa. Stoga se može kao dobar primjer uzeti veoma interesantno stanovište sudova u Republici Srbiji po

[4] ("Službeni list RCG", br. 71/03 i 47/06) ("Official Gazette of the Republic of Montenegro", No. 71/03 and 47/06)
[5] ("Službeni list RCG", br . 25/94, 69/03 i 65/04 i "Službeni list CG", broj 32/11) ("Official Gazette of the Republic of Montenegro ", No. 25/94, 69/03 and 65/04 and "Official Gazette of Montenegro", number 32/11)
[6] ("Službeni list RCG", broj 28/07) ("Official Gazette of the Republic of Montenegro ", no. 28/07)
[7] D. Jovašević, Krivično pravo, opšti dio, Niš, 2012 godine, str. 351-357.
[8] Smiljka Jeftović, Lex Paragraf MNE, web:https://www.paragraf.rs/100pitanja/krivicno_pravo/zastarelost_u_krivicnom_postupku.html od 01.02.2109 godine od 12.06.2019 godine.

kome zastarjelost krivičnog gonjenja nastupa kada se posle isteka zakonom određenog vremena od izvršenja krivičnog djela i ne može preduzeti krivično gonjenje njegovog učinioca. Zastarjelost krivičnog gonjenja odvojeno teče za svaku radnju koja ulazi u sastav produženog krivičnog djela.[9] Kod produženog krivičnog djela vrijeme apsolutne zastarjelosti krivičnog gonjenja se računa zasebno za svaku krivičnopravnu radnju koja ulazi u sastav produženog djela.[10] Kod trajnih krivičnih djela zastarjelost krivičnog gonjenja počinje da teče od momenta prestanka protivpravnog stanja.[11] Vrijeme koje treba da protekne da bi nastupila zastarjelost u teoriji krivičnog prava naziva se rok zastarjelosti. Ovaj rok u kojem nastupa zastarjelost je različit za pojedina krivična djela i zavisi od vrste i visine propisane kazne.

Zastarjelost krivičnog gonjenja za maloljetna lica u kaznenom pravu Crne Gore

Zastarjelost krivičnog gonjenja nastupa kada se posle isteka zakonom određenog vremena od izvršenja krivičnog djela ne može preduzeti krivično gonjenje njegovog izvršioca.[12] Zakonom o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku Crne Gore[13] nije uređeno pitanje zastarjelosti krivičnog gonjenja, tako da se, shodno čl. 7 ovog zakona, na pitanje zastarjelosti krivičnog gonjenja za krivična djela učinjena na štetu maloljetnog lica primjenjuje Krivični zakonik Crne Gore. Dakle, Krivičnim zakonikom Crne Gore[14]propisano je da krivično gonjenje ne može se preduzeti kad protekne: dvadeset pet godina od izvršenja krivičnog djela za koje se po zakonu može izreći kazna dugotrajnog zatvora, dvadeset godina od izvršenja krivičnog djela za koje se po zakonu može izreći kazna zatvora preko petnaest godina, petnaest godina od izvršenja krivičnog djela za koje se po zakonu može izreći kazna zatvora preko deset godina; deset godina od izvršenja krivičnog djela za koje se po zakonu može izreći kazna zatvora preko pet godina, pet godina od izvršenja krivičnog djela za koje se po zakonu može izreći kazna zatvora preko tri godine, tri godine od izvršenja krivičnog djela za koje se po zakonu može izreći kazna zatvora preko jedne godine, dvije godine od izvršenja krivičnog djela za koje se po zakonu može izreći kazna zatvora do jedne godine ili novčana kazna (član 124 st. 1 KZCG). Međutim, ako je za krivično djelo propisano više kazni, zastarjelost se određuje prema najtežoj propisanoj kazni. Odredbom čl. 125 st. 3 Krivičnog zakonika Crne Gore propisano je da zastarijevanje krivičnog gonjenja učinjeno na štetu maloljetnog lica ne teče dok to lice ne navrši osamnaest godina. Ovo znači da početak zastarijevanja krivičnog gonjenja krivičnog djela učinjenog na štetu maloljetnog lica ne počinje dana kada je krivično djelo učinjeno, niti od dana kada je posljedica nastupila (u slučaju da je posljedica nastupila kasnije), kako je opš-

[9] Presuda Vrhovnog suda Vojvodine KŽ. 8/81.
[10] Presuda Okružnog suda u Požarevcu Kž. 99/2003.
[11] Presuda Okružnog suda u beogradu Kž. 393/2001.
[12] M. Kokolj, D. Jovašević, Krivično pravo Republike Srpske, Opšti i posebni dio, Biljeljina, 2011. godine, str. 233-245.
[13] ("Sl.list CG", br. 64/2011, 1/2018)
[14] ("Službeni list RCG", br . 25/94, 69/03 i 65/04 i "Službeni list CG", broj 32/11)

tom odredbom propisano u čl. 125 st. 1 Krivičnog zakonika Crne Gore, već od dana kada je maloljetno lice, na čiju štetu je učinjeno krivično djelo, napuni osamnaset godina. Dakle, u periodu od dana kada je krivično djelo učinjeno, odnosno od dana kada je posljedica krivičnog djela nastupila do dana kada maloljetno lice, na čiju štetu je učinjeno krivično djelo, napuni osamnaest godina, zastarijevanje ne teče. Sve ostale opšte odredbe koje se odnose na zastarjelost krivičnog gonjenja, kako u pogledu propisanih rokova za nastupanje relativne zastare krivičnog gonjenja (čl. 124 Krivičnog zakonika Crne Gore), tako i u pogledu toka i prekida zastarijevanja (čl. 125 st. 2 do st. 7 Krivičnog zakonika Crne Gore), primjenjuju se i na krivična djela koja su učinjena na štetu maloljetnog lica. Apsolutna zastarjelost krivičnog gonjenja za krivično djelo učinjeno na štetu maloljetnog lica nastaje u svakom slučaju kada protekne dvostruko vrijeme koje se po zakonu traži za zastarjelost krivičnog gonjenja, kako je to i propisano članom 125 st. 7 Krivičnog zakonika Crne Gore, ali zastarijevanje krivičnog gonjenja počinje da teče od dana kada je maloljetno lice navršilo osamnaest godina, a ne od dana kada je krivično djelo učinjeno, niti kada je posljedica nastupila. Zakon o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku reguliše indirektno institut zastare kaznenog postupanja prema punoljetnim osobama za krivična djela koja su počinili kao mlađi maloljetnici (14-16 godina života). Zakon razlikuje dvije situacije: vrijeme od navršenih osamnaest godina do dvadeset i jedne godine života i vrijeme kad punoljetna osoba napuni 21 godinu života. Inače, Kad punoljetno lice navrši 21 godinu života, tada joj se više uopšte ne može suditi za krivično djelo koje je počinilo kao mlađi maloljetnik. Ako je riječ o osobi koja je u vrijeme suđenja napunila 18 godina, ali nije navršila 21 godinu života, može joj se suditi za krivično djelo koje je počinila kao mlađi maloljetnik samo ako je za počinjeno djelo propisana kazna zatvora duža od pet godina. *Argumentum a contrario*, osobi koja je u vrijeme suđenja navršila 18 godina, ali ne i 21 godinu života, uopšte se ne može suditi za krivično djelo koje je počinila kao mlađi maloljetnik ako je riječ o krivičnom djelu za koje je propisana kazna zatvora do pet godina. Takođe, želimo navesti da je i u Kaznenom pravu Republike Hrvatske kod onih krivičnih djela koja su počinjenja na štetu djeteta ili maloljetne osobe predviđeno da zastara počinje teći od punoljetnosti žrtve i to „člancima“ nabrojanim u Kaznenom zakonu.[15] Međutim, i ovdje je interesantno mišljenje S. Katušić – Jergović. Autorica navodi da ova odredba zaslužuje dodatnu pozornost. Naime, tom odredbom uveden je svojevrstan oblik obustave (mirovanja) zastare, što slijedi iz smisla upotrijebljenog izraza “zastara... ne teče...”.[16] S druge strane mirovanje zastare predstavlja djelovanje takvih zakonskih smetnji koje sprječavaju preduzimanje ili nastavak kaznenog progona, a toga ovdje nema. Nema nikakvih zakonskih prepreka da se preduzme postupajuća radnja (ako je riječ o progonu koji je u nadležnosti državnog tužilaštva) i da se

[15] Ana Garačić, Zastara Kaznenog progona, Aktualna pitanja kaznenog zakonodavstva, Zagreb, 2012, str. 11

[16] Sanja Katušić – Jergović, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu br. 2/2006, Zagreb, 2006, str. 541 - 343.

kazneni progon ne samo započne, nego da se i dovrši (...).[17] Zastarijevanje za krivična djela koja je punoljetna osoba počinila u doba starijeg maloljetstva (16 – 18 godina starosti), presuđuje se po opšim zastarnim odredbama hrvatskog Kaznenog zakona.

Obustava i prekid izastarjelosti

Mirovanje zastarjelosti znači da usled dejstva izvjesnih okolnosti krivično gonjenje ne može otpočeti ili se ne može nastaviti, odnosno obustaviti. Do obustave roka zastarelosti (mirovanja) dolazu u slučaju nastupanja ili dejstva određenih okolnosti koje su privremeno onemogućile preduzimanje, odnosno nastavak krivičnog gonjenja, i za vreme trajanja ovih okolnosti rok zastarjelosti ne teče, odnosno vrijeme trajanja tih okolnosti se ne uračunava u rok zastarelosti – sa nastankom smetnje rok prestaje da teče, a po njenom prestanku nastavlja da teče tamo gde je i stao.

U krivičnom pravu postoje dvije vrste smetnji koje dovode do obustave zastarjelosti:

a) faktičke i

b) pravne smetnje.

Faktičke smetnje su okolnosti stvarne prirode (poplave, zemljotresi, ratno ili vanredno stanje, epidemije ili nedostupnost učinioca krivičnog djela). Prema Jovaševiću[18] pravne smetnje su okolnosti pravne prirode: duševno oboljenje učinioca koje nastupi posle izvršenja krivičnog djela, imunitet učinioca krivičnog djela, prethodno rješenje pitanja ekstradicije. U svakom slučaju, rok zastarjelosti se praktično produžava za vrijeme trajanja ovakvih smetnji, odnosno za vreme trajanja obustave. Takođe, kako navodi Jeftović[19] do prekida roka zastarjelosti dolazi preduzimanjem radnji nadležnih organa u cilju vođenja krivičnog postupka, i ukoliko okrivljeni izvrši novo krivično djelo jednake težine ili teže. U slučaju prekida zastarjelosti, vrijeme koje je do tada proteklo se ne računa u rok zastarjelosti, on počinje teći iznova svakom preduzetom radnjom. Radnje koje prekidaju rok zastarjelosti su stavljanje zahteva za sprovođenje istrage, odnosno predloga za preduzimanje

[17] Stoga je očito navodi S. Katušić- Jergović da se ne radi o onom što se po zakonu i u teoriji podrazumijevalo pod mirovanjem zastare. Dakle riječ je o okolnostima predviđenim zakonom, ali s druge strane, nema smetnje da se i kroz to vrijeme ne preduzme kazneni progon. Zanimljivo je razmotriti što će se dogoditi ako je prije isteka roka relativne zastare (određene po opštim pravilima, a ne uzimajući u obzir tu dodatnu normu) nadležni tužilac započeo postupak, tj. sprječava li novouvedena norma nastup relativne zastare bez obzira na spomenutu aktivnost tužioca. U određenim slučajevima to bi značilo da bez obzira na to što je nadležni tužitelj poduzeo adekvatnu procesnu radnju na vrijeme, propisi o rokovima za relativnu zastaru koji vrijede za ostala kaznena djela (dakle ona u kojima maloljetnici nisu oštećeni) ne vrijede, već se čeka samo nastup apsolutne zastare.

[18] D. Jovašević, Krivično pravo, opšti dio , Pravni fakultet u Nišu, 2012 godine, str. 351-360.

[19] https://www.paragraf.me.

određenih istražnih radnji javnog tužioca (ne i krivične prijave ili zahtjevi za prikupljanje potrebnih obavještenja koja tužilac upućuje policiji i drugim organima), podnošenje privatne tužbe, preuzimanje krivičnog gonjenja od strane oštećenog, podnošenje optužnih akata, te procesne radnje koje se prema okrivljenom preduzimaju tokom istrage ili u kasnijim fazama postupka (vještačenja, uviđaji, saslušanje okrivljenog, ispitivanje svjedoka). Ne prekidaju zastarjelost radnje koje nisu uperene prema određenom okrivljenom već prema NN licu, ili saizvršiocu (ako neko lice nije kao saizvršilac obuhvaćeno zahtevom za sprovođenje istrage, nego se tokom istrage utvrdi da je i ono učestvovalo u izvršenju krivičnog djela, neće se uzeti da je prvobitnim zahtevom za sprovođenje istrage zastarelost prekinuta i u odnosu na to lice). Takođe ne prekidaju zastarjelost ni radnje preduzete prema okrivljenom, ali u odnosu na drugo krivično djelo (npr. ako neko krivično djelo nije obuhvaćeno zahtjevom za sprovođenje istrage, pa se tokom istrage utvrdi da je okrivljeni izvršio i to drugo krivično djelo, za neobuhvaćeno djelo zastarelost nesmetano teče do podnošenja zahtjeva za proširenje istrage za to drugo krivično djelo). Do prekida roka zastarjelosti dolazi i kad okrivljeni u okviru tog roka izvrši novo krivično djelo, za koje je propisana ista, ili teža krivična sankcija (bilo po vrsti bilo po visini zaprijećene kazne). Ovaj uslov se može uzeti kao ispunjen tek kada postoji pravnosnažna osuda za to novo krivično djelo, nije dovoljno da je samo pokrenut još jedan krivični postupak, a svakako ne da je podnijeta krivična prijava. Prema tome, potrebno je da pravosnažna presuda za ovo novo krivično djelo bude donijeta u roku zastarjelosti, kako bi zastarjelost bila prekinuta, što je u praksi veoma rijetko. Kako se svakom obustavom rok zastarelosti produžava, odnosno svakim prekidom teče ponovo, praktično do zastarelosti nikada ne bi ni došlo, da ne postoji i institut apsolutne zastarjelosti.

Međutim interesantno je pitanje koje se veoma često događa u praksi da je u izvršenju krivičnog djela učestvovalo više lica, tada obustava zastarjelosti djeluje samo prema licu na koga se odnosi smetnja za krivično gonjenje, dok u odnosu na ostala lica rok zastarjelosti teče. Takođe, ove odredbe odnose se i na maloljetne učinioce krivičnog djela. Međutim, Do apsolutne zastarjelosti u svakom slučaju dolazi protekom dvostrukog roka relativne zastarjelosti. Protekom tog roka, postupak se više ne može pokrenuti, odnosno nastaviti, i na ovaj rok prekidi i obustave nemaju dejstvo. U slučaju kada je nastupila zastarelost krivičnog gonjenja, javni tužilac će odbaciti krivičnu prijavu, odnosno u slučaju da je krivični postupak pokrenut postupajući sud će doneti rješenje o obustavi krivičnog postupka, ili odbijajuću presudu, a tako će postupiti i drugostepeni sud prilikom razmatranja žalbe, ukoliko zastarelost nastupi nakon izricanja prvostepene presude, a prije donošenja drugostepene. Ovako koncipiran institut apsolutne zastarjelosti krivičnog gonjenja primjenjuje se kada je krivično djelo učinjeno na štetu punoljetnog lica. Međutim, često se javlja dilema šta ako je krivično djelo učinjeno na štetu maloljetnog lica. Apsolutna zastarjelost krivičnog gonjenja za krivično djelo učinjeno na štetu maloljetnog lica nastaje kada protekne dvostruko vrijeme koje se po zakonu traži za zastarjelost krivičnog gonjenja, s tim što zastarijevanje krivičnog gonjenja počinje od dana kada maloljetno lice, na čiju štetu je izvršeno krivičnog djelo, navrši osamanaest godina.

Nezastarivost krivičnog gonjenja u kaznenom pravu Crne Gore

Zastarivost krivičnog gonjenja predstavlja opšti institut krivičnog prava, pa se primjenjuje u odnosu na svako izvršeno krivično djelo, na svakog učinioca i u odnosu na svaku izrečenu krivičnu sankciju. Međutim, zakonodavac od ovog opšteg pravila predviđa izuzetak koji predviđa crnogorsko zakonodavstvo na sledeći način:

Krivično gonjenje a samim tim, isto se može reći i za izvršenje kazne ne zastarijevaju za zakonom određena krivična djela predviđena u Glavi dvadeset trećoj i to: Utaja poreza i doprinosa (član 264), Krijumčarenje (član 265), Nedozvoljeno bavljenje privrednom, bankarskom, berzanskom i djelatnošću osiguranja (član 266), Izdavanje hartija od vrijednosti bez pokrića (član 267), Pranje novca, Povreda ravnopravnosti u vršenju privredne djelatnosti, Zloupotreba monopolističkog položaja, Neovlašćena upotreba tuđe firme, Zloupotreba položaja u privrednom poslovanju (član 272 i član 273), Prouzrokovanje lažnog stečaja (član 274), Oštećenje povjerioca (član 275), Zloupotreba ovlašćenja u privredi (član 276), Primanje mita u privrednom poslovanju (član 276a) i Davanje mita u privrednom poslovanju (član 276 b). Takođe, za dio grupe krivičnih djela predviđenih u Glavi trideset drugoj za krivična djela protiv javnog reda i mira i to: Kriminalno udruživanje (član 401) i Stvaranje kriminalne organizacije (član 401a) kao i za određena krivična djela predviđena u Glavi trideset četvrtoj za krivična djela protiv službene dužnosti i to: Protivzakonit uticaj (član 422), Navođenje na protivzakoniti uticaj (član 422a), Primanje mita (član 423), Davanje mita (član 424).

Za krivična djela protiv čovječnosti i drugih dobara iz Glave trideset pete Krivičnog zakonika Crne Gore i to: Genocid (član 426), Zločin protiv čovječnosti (član 427), Ratni zločin protiv civilnog stanovništva (član 428), Ratni zločin protiv ranjenika i bolesnika (član 429), Ratni zločin protiv ratnih zarobljenika (član 430) i Organizovanje i podsticanje na izvršenje genocida i ratnih zločina (član 431), kao ni za krivična djela za koja po potvrđenim međunarodnim ugovorima zastarjelost ne može da nastupi. Ovakvo rješenje je zasnovano na Međunarodnoj konvenciji o neprimjenjivanju zakonske zastarjelosti za ratne zločine i zločine protiv čovječnosti koju je OUN usvojila 1968. godine a zajednička država ratifikovala 1970. godine.

Zaključak

Poznato je i društveno neopravdano voditi postupak i izreći ili izvršiti krivičnu sankciju ako je protekao nesrazmjerno dug vremenski period od izricanja sankcije koja se ima izvršiti, osnosno od izvršenja krivičnog djela za koje treba voditi postupak, usled koga su svrha vođenja krivičnog postupka i svrha izricanja krivičnih sankcija postale bespredmetne. Različita tumačenja u pogledu nastupanja zastarjelosti krivičnog gonjenja kada je oštećeni u krivičnom postupku maloljetno lice od strane sudova zahtijevaju podrobniji stav nadležnih sudova. Zakon o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku ne uređuje pitanje zastarjelosti krivičnog gonjenja za krivično djelo učinjeno na štetu maloljetnog lica i to postaje naizgled problematično. Tako se na pitanja koja nijesu uređena ovim zakonom primje-

njuje Krivični zakonik Crne Gore, kojim se uređuje izvršenje kazni zatvora, novčane kazne i mjera bezbjednosti. Zastarjelost krivičnog gonjenja nastupa kada se posle isteka zakonom određenog vremena od izvršenja krivičnog djela ne može preduzeti krivično gonjenje njegovog izvršioca. Dakle, zastarjelost krivičnog gonjenja podrazumijeva da se krivični postupak protekom zakonom određenih rokova ne može više pokrenuti, odnosno da se ne može nastaviti već započeti postupak. Apsolutna zastarjelost krivičnog gonjenja za krivično djelo učinjeno na štetu maloljetnog lica nastaje u svakom slučaju kada protekne dvostruko vrijeme koje se po zakonu traži za zastarjelost krivičnog gonjenja.

Literatura

1.Naučne publikacije i stručni radovi:
Garačić A, (2012) Zastara kaznenog progona, Aktualna pitanja kaznenog zakonodavstva, Zagreb.
Jovašević D, (2012) Krivično pravo, opšti dio, Pravni fakultet u Nišu.
Kokolj M, Jovašević D, (2011) Krivično pravo Republike Srpske, Opšti i posebni dio, Biljeljina.
Katušić – Jergović S, (2006) Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu br. 2/06, Zagreb.
2. Relevantni pravni propisi:
Službeni list CG", br. 64/2011, 1/2018.
Službeni list RCG", br. 70/03, 47/06 i "Službeni list CG", br. 40/08, 25/10 i 32/11.
Službeni list RCG", br. 71/03 i 47/06.
Službeni list RCG", br . 25/94, 69/03 i 65/04 i "Službeni list CG", broj 32/11.
Službeni list RCG", broj 28/07.
Rješenje Vrhovnog suda Crne Gore, Kž-I 5/2016 od 15.3.2016. godine.
Presuda Vrhovnog suda Vojvodine KŽ. 8/81.
Presuda Okružnog suda u Požarevcu Kž. 99/2003.
Presuda Okružnog suda u beogradu Kž. 393/2001.
WEB STRANICE:
https://www.paragraf.me.

Defend*OLOgija* MNE
Vol. 4, No. 7-8 (2019), 103-111

mr Danijela Goranović[1]
Poreska uprava Crne Gore, PJ Nikšić

mr Mirko Manojlović[2]
Ministarstvo unutrašnjih poslova Crne Gore, Direktorat za poslove nadzora

UDK: 343.224-053.6:159.9

DEVIJANTNO PONAŠANjE I SOCIO-PATOLOŠKE POJAVE KOD MALOLjETNIKA

DEVIANT BEHAVIOR AND SOCIO-PATOLOGICAL MANIFESTATION OF ADOLESCENTS

SAŽETAK

Gotovo da ne prođe jedan dan a da u medijima nije moguće vidjeti naslov da je neko maloljetno lice počinilo nešto čemu slijedi osuda društva. Ovo je samo mali dio od stvarne situacije, jer se većina loših dešavanja prikriva ili rešava unutar porodice, škole, društva, što je dodatno zabrinjavajuće. Ovaj rad je posvećen devijantnom ponašanju mladih osoba i izazovima koji se pred njima nalaze. Pažnja je usmjerena na najčešće socio-patološke pojave kao što su nasilje, prosjačenje, alkoholizam, narkomanija. Takođe, izostajanje iz škole, iako djeluje bezazleno, pronalazi svoje mjesto u društveno neprihvatljivim ponašanjima. Veoma je bitno, kod tinejdžera, na vrijeme prepoznati sklonosti ka vršenju ovakvih djela, kako bi se prvenstveno poradilo na njihovom prekidu, a zatim spriječilo vršenje ozbiljnih kriminalnih radnji. Cilj rada je ukazati na opasnost, ne samo za mlade osobe, već za cjelokupno društvo. Dakle, namjera je da se podigne svijest o necivilizovanim i neprihvatljivim radnjama, kao i da se pronađu adekvatne mjere kako bi iste radnje sveli na minimum.

ABSTRACT

There are frequent titles in the media of adolescent's bad behaviour almost every day. This is only a little part of real situation where many bad events have been hidden or solved by the adolescent's family, school and the society. It makes a big concern. The text is devorted to deviant behaviour of young people and their challenges. The attention has been focused to the most frequent socio-patological manifestation such as peer violence, begging, alcoholism, drug addiction. Also, staying away from school is not acceptable. It is very important to recognise teenagers bad habits. In that way we could prevent their potential criminal activities. The objectives refer to the danger, not only for the young, but also for the wholo society. The intentio is to raise conscence about uncivilised and unacceptable behaviour.

[1] goranovicdanijela1992@gmail.com
[2] m.manojlovic@t-com.me

Ključne riječi: devijacija, vršnjačko nasilje, prosjačenje, alkoholizam, narkomanija, izostajanje iz škole

Key words: deviation, peer violence, begging, alcoholism, drug addiction, staying away from school

Uvod

Svako društvo, bez obzira na uređenost i razvijenost teži da uspostavi ustaljena pravila kako bi imalo svoj red i mir. Ta pravila mogu biti religiozna, moralna, običajna, ali i zakonom uređena pravila. Onaj ko odstupa od predočenih pravila i normi ponašanja biva izdvojen, čak i odbačen od strane društva. Takođe, biva i kažnjen od strane ovlašćenih institucija. Svako drugačije ponašanje i djelovanje od opšte prihvaćenog može se osloviti sa devijantnim ponašanjem.

U ovom radu poseban akcenat je stavljen na devijantno ponašanje maloljetnih lica. Maloljetnici su naročito osjetljiva grupa iz više razloga. Ta ranjivost se prvenstveno može povezati sa njihovom neizgrađenom ličnošću, nepostojanju moralnih kočnica, početničkom upoznavanju sa funkcionisanjem društva, sklonosti imitiranju i traženju uzora, a pri tom treba naglasiti da su mladi izloženi porocima i rizicima kroz odrastanje. Postavlja se pitanje kako izgraditi od mlade osobe zdravu ličnost. Upravo zbog toga je izuzetno važno na vrijeme prepoznati štetne aspekte ponašanja mladih osoba i djelovati na tim poljima da bi suzbili razvoj takvog djelovanja i kako bi mogli sprovesti prevenciju nad budućim generacijama. Potrebno je ispitati da li postoje neke korelacije između devijantnog ponašanja i možda nekih socijalnih, kao i psiholoških odrednica. Dakle, treba se fokusirati na okruženje - prvenstveno porodicu, zatim školu i društvo, ali i na mladu osobu kao jedinku i zbivanja u njoj.

Devijantnost

Kako bi mogli analizirati devijantno ponašanje maloljetnika potrebno je na prvom mjestu objasniti šta je to u stvari devijantnost. Iako ne postoji jedna definicija koja bi bila univerzalna za ovaj pojam, može se reći da se sve definicije svode na srž glavnog problema. Dakle, bez obzira na formu, svaka definicija nosi istu poruku. Jedna od tih definicija je da devijantnost predstavlja skup onih činova koji ne poštuju norme i očekivanja datog društva, odnosno zajednice (Žuvela, Vučković-Matić i Sindik, 2016, s. 19). Kao što je na početku rečeno svako odstupanje od uređenih pravila vodi ka devijantnosti ili čak ka izvršenju teških krivičnih djela. S obzirom na to da je fokus priče usmjeren na maloljetnike neophodno je definisati maloljetničko problematično ponašanje. „Pod maloljetničkom delinkvencijom podrazumijevamo nedruštveno i protudruštveno ponašanje osobe u razvojnom periodu, koje je odraz njenog poremećenog biološkog, psihološkog i socijalnog razvoja. Taj protudruštveni oblik ponašanja, opasna je i složena socijalno-patološka pojava, vrlo delikatan, ne samo kriminološki, pravni, ekonomski i sociološki, nego i ozbiljan obi-

teljski, pedagoški, medicinski te težak općedruštveni problem˝ (Žuvela, Vučković-Matić i Sindik, 2016, s. 19). U navedenoj definiciji sadržani su ključni problemi kada je riječ o mladim osobama i njihovom društveno neprihvatljivom ponašanju i djelovanju. Jasno je da ovakav oblik ponašanja ne samo da šteti konkretnom mladom biću, već i njegovoj porodici i okruženju. Neke od najčešćih društveno neprihvatljivih pojava su vršnjačko nasilje, prosjačenje, alkoholizam, narkomanija, izostajanje iz škole.

Vršnjaško nasilje

Kada je riječ o nasilju može se reći da iz dana u dan raste broj konflikata koji rezultiraju istim. Ono što je posebno zabrinjavajuće je to što se sve češće kao akteri ovih zbivanja javljaju maloljetna lica. Postavlja se pitanje zašto se mladi tako lako odlučuju na taj potez. Šta je izvor njihove agresije i bijesa? Ovdje je potrebno uzeti u obzir zrelost i razvijenost osoba. Nesumnjivo je se radi o neformiranoj ličnosti koja tek pokušava da pronađe sebe. Može se reći da su nezadovoljstvo i strah neki od glavnih izvora bijesa. Kada je osoba nezadovoljna to svoje osjećanje nerijetko ispoljava svađom, grubošću i bezobzirnošću. Ovo je naročito izraženo kada osoba nije zadovoljila svoje potrebe u trenutku kada je poželjela, a u sebi nema strpljenja ni tolerancije. Svedoci smo da je veoma čest oblik nasilja upravo vršnjačko nasilje. Potrebno je naglasiti da se ne radi isključivo o nasilju kao fizičkom maltretiranju, već da se misli i na verbalna zlostavljanja, vrijeđanja, omalovažavanja, prijetnje i slično. Ovo nijesu pojave koje bi trebali smatrati normalnim i prolaznim fazama odrastanja, niti je pravilno učiti djecu da uzvrate istom mjerom. Odgovoriti agresijom na agresiju nije rješenje.

Ovaj problem je prepoznat i u Crnoj Gori, pa Ministarstvo prosvjete i sporta i Kancelarija UNICEF-a u Crnoj Gori od školske 2005/2006. godine realizuju program „Škola bez nasilja – sigurno školsko okruženje". Izdat je priručnik koji treba da služi kako djeci tako i nastavnom osoblju, ali i svim drugim licima jer svi zajedno činimo društvenu zajednicu i nosioci smo društvene odgovornosti (Ministarstvo prosvjete i sporta i UNICEF, 2005).

Još jedan vid reakcije na vršnačko nasilje je uvođenje policisjkih službenika u školama. Ovo bi svakako bio efikasan potez jer bi se razvila svijest o tome šta je prihvatljivo ponašanje a šta nije. Takođe, značaj uvođenja policajaca u škole je još veći ako uzmemo u obzir činjenicu da djeca mahom ne govore roditeljima da trpe zlostavljanje od strane drugih. Naime, prema jednom istraživanju koje je sprovedeno krajem 2018. godine na oko 5000 učenika utvrđeno je da djeca najčešće sama proživaljavaju takve stresne i bolne situacije (Starmo.ba, 2019). Potrebno je imati u vidu da nasilje može ostaviti brojne i dugotrajne posledice, što svakako utiče na formiranje ličnosti djeteta. Ako ovaj problem ne bude sasječen u korijenu, nasilne osobe bi mogle ozbiljno naškoditi drugima, i pri tom ne bi naučile kontrolisati sopstveni bijes.

Prosjačenje

Prosjačenje predstavlja jednu specifičnu socio-patološku pojavu koja je prisutna kako kod nas tako i u zemljama regiona i šire. Međunarodna organizacija rada je usvojila 2004. godine definiciju prosjačenja koja ovu radnju vidi na sledeći način: „niz aktivnosti kojima pojedinac traži novac od nepoznate osobe, a na osnovu svog siromaštva ili u potrazi za dobrotvornim donacijama pozivajući se na zdravstvene ili vjerske razloge. Prosjaci isto tako mogu prodavati manje predmete, kao što su krpe za čišćenje ili cvijeće, zauzvrat tražeći novac čiji iznos nije u temeljen vrijednošću predmeta koji se prodaje“ (Save the Children, 2011, s, 12).

Ono što je zanimljivo kod prosjačenja je to što je ono očigledno, vidljivo, gotovo da nema posjećenog mjesta, a da se ne može vidjeti neka osoba da prosi. Ipak, uprkos tolikoj rasprostranjenosti i uočljivosti, ne može se reći da postoji adekvatan odgovor od strane institucija. Karakteristično za prosjačenje je to što se upravo djeca javljaju kao najčešća lica koja prose. Najugroženija grupa su Romi i Egipćani, zbog njihovog veoma lošeg ekonomskog i socijalnog statusa. Djeca najčešće prose pod nagovorom roditelja, pa je moguće pretpostaviti da im je novac „zarađen˝ od prosjačenja vjerovatno jedini izvor prihoda. Iako im je dovedena u pitanje egzistencija, treba misliti na djecu i šta sve propuštaju proseći. Sva djeca bi trebala da imaju srećno i bezbrižno djetinjstvo i odrastanje. Osim toga, djeca bi trebala da pohađaju školu, da se obrazuju i rade na svom napretku, da se druže sa svojim vršnjacima. Ovako, ne samo da propuštaju obrazovanje, generacijsko uklapanje, već bivaju izloženi riziku da postanu žrtve trgovine ljudima. Takođe, izloženi su opasnosti da budu i žrtve nasilja, maltretiranja od strane drugih ljudi, ali i da se okrenu poročnom životu. S obzirom na to da većinu vremena provode na ulici i izloženi su komuniciranju sa svima, postoji bojaznost od delinkventnog ponašanja.

Prosjačenje je takođe moguće i povezati sa zloupotrebom psiho-aktivnih supstanci. Naime, Centar za demokratiju i ljudska prava - CEDEM, 2017. godine je, prepoznavajući ozbiljnost problema prosjačenja, izdao publikaciju na temu „Dječje prosjačenje u Crnoj Gori - ključni nalazi i preporuke˝. Oni su se bavili oblikom, uzrokom, fenomenologijom, kao i mjerama koje su preduzete i koje bi se mogle preduzeti kada je riječ o problemu zvanom prosjačenje. Upravo ovdje je moguće vidjeti da su na osnovu njihovog istraživanja došli do zaključka o riziku kada su u pitanju psiho-aktivne supstance - „..iako je to prisutno u svim opštinama, ispitanici u Podgorici ukazuju da je u romskim naseljima među maloljetnom populacijom veoma prisutna, i u porastu zloupotreba psiho-aktivnih supstanci, i ovo je poseban problem koji će, po riječima ispitanika, uskoro postati jedan od ključnih kada je riječ o romskoj populaciji generalno˝ (CEDEM, 2017, s. 3).

Jasno je da prosjačenje povlači za sobom dodatne rizike, a ti rizici dobijaju veće razmjere kada su u pitanju djeca, obzirom na njihovu nesvjesnost ozbiljnosti situacije. Potrebno je da se preduzmu mjere kako bi se prvenstveno radilo na sma-

njenju, a zatim i na suzbijanju prosjačenja maloljetnika. Tako bi se sačuvali njihova bezbjednost i djetinjstvo, a i smanjila bi se rizičnost od konzumiranja narkotika i alkohola. Čini se da su se ljudi navikli na sliku djece koja se nalaze sama na ulicama, pa i u kasnim večernjim satima. Ne smije društvo postati imuno na ovu pojavu, jer dijete koje prosi nije i ne može biti prihvatljiva svakodnevna pojava. Djeci je mjesto pored svoje porodice i drugara. Neophodno je skloniti djecu sa ulice i vratiti ih u škole.

Alkoholizam

Još jedna od opasnih društvenih pojava je alkoholizam. U prekomjernom konzumiranju alkohola moguće je vidjeti da „uživaju˝ mnogi. Svakako, najteže je to što adolescenti pribjegavaju ovom poroku. Na alkoholizam se dugo vremena gledalo kao na slabost čovjeka. Po prvi put alkoholizam je doveden u vezu sa bolešću početkom XIX vijeka i za to je zaslužan Benjamin Ruch. Svjetska zdrastvena organizacija definisala je alkoholizam na sledeći način: „Alkoholičar je osoba, koja je dugotrajnim pijenjem postala zavisna o alkoholu (psihički, fizički ili oba načina) i u njoj su se usljed toga, razvila zdrastvena (psihička ili fizička) oštećenja i socijalne poteškoće koje se mogu dijagnostikovati klasičnim medicinskim i socijalnim postupcima“ (Rapić i Vrcić-Keglević, 2014, s. 26). Ova definicija nam govori da alkoholizam nije samo medicinski problem već da se odražava i u socijalnoj sferi.

Kada je riječ o mladim osobama treba razmotriti koji to faktori mogu uticati na razvoj bolesti. Svakako pažnju na prvom mjestu treba usmjeriti na porodicu. Porodica je osnov svakog društva. U njoj učimo elementarne stvari, razvijamo emocije, bliskost, kulturu. Problem je kada je u pitanju disfunkcionalna porodica. Poseban rizik postoji ako je neko od članova porodice alkoholičar ili zavisnik od droge. Takođe, razni oblici nasilja mogu doprinijeti tome da dijete počne da konzumira alkohol. Vremenom to konzumiranje može prerasti u ozbiljan problem zavisnosti. Razne vrste zlostavljanja ali i zapuštanja djeteta mogu usmjeriti osobu da poklekne pred alkoholom. Svaki krizni događaj ostavlja stresne posledice na djecu, i nikako ne trebamo zaboraviti da ona zaslužuju harmoničnu porodičnu atmosferu, a ne poremećene porodične odnose. Nije realno očekivati da ćemo u budućnosti imati zdravo izgrađenu ličnost ako smo je u djetinjstvu izlagali škodljivom ponašanju.
Poslije porodice za svaku osobu, a naročito adolescenta, ključnu ulogu u ponašanju igra društvo. Na samom početku djetinjstva djeca su najviše vezana za roditelje i u njima pronalaze zaštitu. Kuću vide kao sigurnu mirnu luku gdje im niko ne može naškoditi. Vremenom, dok odrastaju i školuju se, djeca sve više imaju želju i potrebu za separacijom od roditelja. U tom periodu kada prave prve samostalne korake okreću se ponajviše društvu. Ovdje mogu nastupiti dvije vrste problema koje mogu dovesti do toga da osoba postane alkoholičar. Prvi problem je neuklapanje u određeno društvo. Naime, kada mlada osoba ne može da se prilagodi određenoj grupi, biva isključena iz tog društva, pa čak i izolovana. Nijesu rijetki

slučajevi maltretiranja osoba koja se izdvajaju. Tada, osoba se osjeća usamljeno, odbačeno, pa možda i manje vrijedno. Takvi osjećaji je mogu navesti da počne sa konzumiranjem alkohola sa ciljem da zaboravi i da se bolje osjeća. Ovakvo iskustvo je veoma bolno pa mlada osoba traži način da ublaži ili se potpuno riješi te boli. Drugi problem predstavlja društvo koje već praktikuje upotrebu alkohola i/ili psihoaktivnih supstanci. Jedinka koja se boji izdvajanja od date grupe može početi da konzumira iste. Ovdje, vidimo, postoji strah od izolacije, pa osoba ide protiv svojih potreba sa ciljem da se uklopi. Adolescenti, upotrebljavajući navedene supstance i alkohol, smatraju da sebi pridodaju značaj, da izgledaju starije i opasnije. Vjeruju da će tako sebi izboriti bolji status u vršnjačkoj grupi. Na žalost, nijesu svjesni da samo nanose štetu sebi, kako u zdrastvenom smislu tako i u socijalnom. Posebno je štetna upotreba alkohola za njih jer se još uvijek razvijaju. Posledice su vidljive nakon nekog vremenskog perioda.

Kako možemo spriječiti širenje ovog problema? Prvenstveno svaka porodica treba da se zasniva na emotivnom, idiličnom, odnosu. Roditelji svojim ponašanjem daju primjer djeci, pa samim tim je neophodno da oni vode zdrav stil života. Zatim, potrebno je pričati što više sa adolescentima i predočiti im koje opasnosti vrebaju i kakve posledice mogu imati ukoliko pretjeraju sa alkoholom. Kada je u pitanju društvo, posebnu pažnju treba usmjeriti s kim dijete provodi najviše vremena i šta to druženje u stvari nosi sa sobom. Osim porodice i društveno odgovornih osoba, država ima odgovornost da svojim instrumentima suzbije ovaj problem. U Crnoj Gori postoji Nacionalna strategija prevencije štetne upotrebe alkohola i alkoholom uzrokovanih poremećaja u Crnoj Gori za period 2013-2020. Takođe, postoji i zakonska zabrana služenja alkohola licima mlađim od 18 godina: „Zabranjeno je usluživanje alkoholnih pića, drugih pića i/ili napitaka koji sadrže alkohol u ugostiteljskom objektu licima mlađim od 18 godina. U ugostiteljskom objektu u kojem se uslužuju alkoholna pića, druga pića i/ili napici koji sadrže alkohol, mora na vidnom mjestu biti istaknuta oznaka o zabrani njihovog usluživanja licima mlađim od 18 godina˝ (Zakon o turizmu i ugostiteljstvu, 2018, čl. 91). Osim navedenog, postoji javna ustanova za smještaj, rehabilitaciju i resocijalizaciju korisnika psihoaktivnih supstanci i ustanova specijalizovana za tretman bolesti zavisnosti (Kakarička gora). U Domovima zdravlja postoje osposobljeni medicinski radnici za ovu vrstu problema. Svakako je neizostavno reći da ima više nevladinih organizacija u okviru čijeg interesovanja se može naći i ova problematika. Vjerujemo da svi zajedno možemo uticati na ovaj problem i nadjačati ga.

Narkomanija

Kada je u pitanju droga, kao što je rečeno za alkohol, ona predstavlja ozbiljan problem u društvu. Crnogorski zakon definiše drogu na sledeći način: „Droga je svako bilje ili supstanca prirodnog ili sintetičkog porijekla, kao i psihotropne supstance koje mogu da izazovu promjenu ili poremećaj fizičkog i mentalnog zdravlja čovjeka, a koje su obuhvaćene Spiskom droga, psihotropnih supstanci i bilja koje se može koristiti za proizvodnju droga. Drogom, u smislu ovog zakona, smatra se i

preparat koji sadrži jednu ili više droga˝ (Zakon o sprečavanju zloupotreba droga, 2011, čl. 2)

Da bi razumjeli ovu devijantnu pojavu moramo objasniti šta je to u stvari narkomanija. Dr Stevan P. Petrović za narkomaniju kaže da je bolest koja predstavlja potrebu čovjeka da nešto izmijeni u subjektivnom i doživljajnom procesu, ali takođe predstavlja i nuždu za zadovoljenjem potreba ličnosti (2003, s. 255). I u ovom slučaju porodica i društvo igraju ključnu ulogu. Ukoliko dijete odrasta u porodici čiji jedan ili više članova konzumiraju drogu, postoje predispozicije da i samo dijete postane konzument. Posmatrajući društvo, kao bitnu stavku u životu adolescenta, a i uticajnu stavku, takođe postoje one situacije kada se osoba zbog odbačenosti okrene drogama i kada se sa ciljem uklapanja u društvo okrene drogama. Ne treba zanemariti ni radoznalost, znatiželju kao početničko upotrebljavanje droge. Naime, veoma često je moguće čuti kako droga podiže raspoloženje, vraća samopouzdanje, daje snagu, kako osoba zaboravi na probleme i dobije adrenalin. Sve to zaintrigira osobu, pa i sama poželi da osjeti sva ta „moćna˝ dejstva. Ovdje vidimo da postoji želja za jednom vrstom eksperimentisanja. Međutim, sve su to opasne radnje jer adolescenti prosto nijesu sposobni da upravljaju u tom dobu svojim nagonima. Prema istraživanju koje je sprovela NVO Juventas čak 16,8 odsto mladih, učenika od prvog do trećeg razreda srednje škole, koristi ljekove za snižavanje stresa, opuštanje mišića, napetosti ili za liječenje nesanice. U pitanju su psihoaktivne supstance koje mogu dovesti do zavisnosti (Rtcg.me, 2019). Zbog nedostatka samokontrole, od izuzetno velikog značaja je da postoji kontrola od strane roditelja i škole. Veoma poželjno je da u školama svi učenici imaju predavanja o zlokobnim posledicama konzumiranja droge. Naravno, neophodna je i psihološka pomoć od strane stručnih lica, koja bi uspjela da dopru do adolescenta. I ovdje se očekuje da država reaguje kako bi spriječila trovanje pa čak i umiranje mladih generacija. Crna Gora u svom Krivičnom zakoniku ima članove koji su posvećeni upravo ovom problemu. U Zakoniku se mogu naći članovi: Obavezno liječenje narkomana; Neovlašćena proizvodnja, držanje i stavljanje u promet opojnih droga; Omogućavanje uživanja opojnih droga (Krivični zakonik Crne Gore, 2018).

Izostajanje iz škole

Izostajanje iz škole nikako nije vrsta krivičnog djela, ali se može reći da se čest i namjeran izostanak iz škole smatra preddelikvntnim ponašanjem. Škole su vaspitno obrazovne ustanove, koje igraju značajnu ulogu u formiranju ličnosti, socijalizaciji, interakciji, upoznavanju i zbližavanju. Pohađanje škole i ispunjavanje školskih obaveza su očekivane i odgovarajuće dužnosti za taj uzrast. Postoje višebrojni razlozi izostajanja. Neki su bezazleni, dok neki predstavljaju veliki znak upozorenja. Naime, kada se radi o lijenosti i nemarnosti djeteta kao i izbjegavanju odlaska u školu zbog nekog testa ili ispitivanja, ne treba dizati uzbunu ni shvatati preozbiljno situaciju. Zatim, treba analizirati ponašanje djeteta i ispitati da li ono ima strah od škole, jer na umu trebamo imati da često djeca maltretiraju drugu djecu o

čemu je bilo riječi u djelu vezanom za vršnjačko nasilje. Ukoliko se utvrdi da dijete trpi neku vrstu maltretiranja, treba sve preduzeti da se zaštiti. Dalje, kada osoba često izostaje iz škole radi druženja sa sumnjivim osobama, takva situacija zahtijeva ozbiljan pristup. Ovdje je potrebno naglasiti da postoji velik rizik da dijete konzumira alkohol ili psiho-aktivne supstance. Na umu trebamo imati i činjenicu da razne sekte vrbuju nove članove tako što osmatraju situaciju, između ostalog i mjesta oko škola. Djeca su lak plijen zvog svoje naivnosti i nezrelosti. Ovdje je svaka promjena u ponašanju jedan novi znak upozorenja. Izbjegavanjem školskih obaveza ne samo da se propušta znanje, već se gubi veza sa vršnjačkom grupom. I po pitanju ovog problema školski policajac bi bio jedna vrsta rešenja. Školsko osoblje bi trebalo da nauči da prepoznaje promjene u ponašanju kod djece i naravno adekvatnu reakciju da daju na to. U školama postoje određena pravila po kojima je moguće vaspitno-disciplinski djelovati na ona lica koja često izostaju, međutim upitno je koliko se to pravo primjenjuje. Neophodno je postojanje komunikacije i saradnje od strane roditelja i škole, kako bi se znala ozbiljnost situacije i kako bi se našla prava mjera koja bi mogla da promijeni ovu devijaciju ponašanja. Poseban doprinos ovom problemu odnedavno je, od strane Ministarstva prosvjete, dat kroz elektronsku aplikaciju (elektronski dnevnik) za praćenja izostajanja učenika. Aplikacija je prvenstveno namijenjena prevenciji ranog napuštanja škole, ali svakako ima i širu primjenu.

Zaključak

Danas, kada se društvo nalazi u tranziciji i kada na svakom koraku postoje iskušenja teško je sačuvati zdravu ličnost koja se tek formira. Zato je od izuzetnog značaja ukazati na one faktore i činioce koji mogu doprinijeti razvoju antisocijalnog ponašanja kod maloljetnika. Kardinalni simptomi devijantnog ponašanja kod maloljetnika su ispoljavanje nasilja, prosjačenje kao rizično djelovanje i izazivanje teških krivičnih djela, alkoholizam i narkomanija kao bolesti zavisnosti i izostajanje iz škole. Izostajanje iz škole, iako djeluje bezazleno, može razviti delikvenciju i dovesti čak do kriminala. Većina nabrojanih društveno neželjenih ponašanja često prati i depresija kod maloljetnika. Depresiju treba shvatiti ozbiljno jer u najgorem slučaju može dovesti do samoubistva.

Porodica je krucijalna za razvoj ličnosti mladih osoba, zato je neophodno da vlada topla porodična atmosfera, da se osoba osjeća voljeno, prijatno i sigurno u njoj. Škole i druge javne ustanove imaju takođe odgovornost da iz svog ugla suzbijaju škodljiva djelovanja i rade na prevenciji devijantnog ponašanja. Svi zajedno možemo stvoriti zdravo i sigurno društvo za buduće generacije. Budimo društveno savjesni!

Literatura

Centar za demokratsku tranziciju – CEDEM (2017). Dječje prosjačenje u Crnoj Gori – ključni nalazi i preporuke. Podgorica: M studio.

Krivični zakonik Crne Gore, Službeni list Crne Gore, br. 70/2003, 13/2004 - ispr. i 47/2006 i "Sl. list CG", br. 40/2008, 25/2010, 32/2011, 64/2011 - dr. zakon, 40/2013, 56/2013 - ispr., 14/2015, 42/2015, 58/2015 - dr. zakon, 44/2017 i 49/2018 (2018).
Ministarstvo prosvjete Crne Gore i UNICEF (2005). Kako spriječiti nasilje u školi – Program prevencije nasilja među djecom u školi. Priručnik: Škola bez nasilja – ka sigurnom i podsticajnom okruženju za djecu.Dostupno na: http://files.unicef.org/montenegro/SBN_za_web_final.pdf?fbclid=IwAR0QIvxNrmeB53kUWuKH0k4G-w3S6vhCBEF0MWfVrYRL2OcF8OOgh47s4uc, preuzeto 28.01.2019. godine.
Petrović, S. (2003). Droga i ljudsko ponašanje. Beograd: Partenon.
Rapić, M. i Vrcić-Keglević, M. (2014). Alkoholizam – zaboravljena dijagnoza u obiteljskoj medicini. Medicina Familiaris Croatica, vol. 22 , No2, str. 25-32.
Rtcg.me (2019). Ljekove za smirenje pije 17% tinejdžera. Dostupno na: http://rtcg.me/vijesti/drustvo/228534/ljekove-za-smirenje-pije-17-tinejdzera.html, preuzeto 11.02.2019. godine.
Save the Children, (2011). Prevencija eksploatacije djece u jugoistočnoj Evropi.
Starmo.ba, (2019). Crna Gora: Hoće li policija u škole. Dostupno na: http://starmo.ba/zivot2/item/85709-crna-gora-hoce-li-policija-u-skole.html, preuzeto 03.02.2019. godine.
Zakon o sprečavanju zloupotreba droga, Službeni list Crne Gore, br. 28/2011 i 35/2013 (2013).
Zakon o turizmu i ugostiteljstvu, Službeni list Crne Gore, br. 002/18 od 10.01.2018, 004/18 od 26.01.2018, 013/18 od 28.02.2018 (2018).
Žuvela, I., Vučković-Matić, M. i Sindik, J. (2016). Devijantno ponašanje maloljetnika i uloga obitelji. Hrvatski časopis za javno zdravstvo, Vol 12, Broj 47, str. 19-23.

Defend*OLOgija* MNE
Vol. 4, No. 7-8 (2019), 113-121

mr Mirko Manojlović[1]
Ministarstvo unutrašnjih poslova Crne Gore,
Direktorat za poslove nadzora

mr Danijela Goranović[2]
Poreska uprava Crne Gore, PJ Nikšić

UDK: 351.749(497.16)

SEKTOR PRIVATNE BEZBIJEDNOSTI U CRNOJ GORI ULOGA I ZNAČAJ

THE SECTOR OF PRIVATE SAFETY IN MONTENEGRO FUNCTION AND IMPORTANCE

SAŽETAK

U 21. vijeku usled povećanja stepena ugroženosti lica i imovine javlja se potreba za rešavanjem ovog problema posredstvom privatnih bezbjednosnih agencija. Razlog je u tome što državni organi, gdje se prvenstveno misli na policiju, nijesu u mogućnosti da utiču na smanjenje kriminaliteta koji je usmjeren prema licima i imovini zbog svog obima posla, kao i zbog svojih finansijskih ograničenja. Zbog svega navedenog, neophodno je bilo izvršiti fragmentaciju sistema bezbjednosti, gdje se sve veći značaj daje privatnom sektoru bezbjednosti i agencijama koje djeluju unutar njega. Ovakva podjela uslovila je nadležne organe da sektor privatne bezbjednosti zakonski regulišu. Shodno tome, u ovom radu istaživan je nastanak i razvoj privatne bezbjednosti i njen odnos sa nacionalnom bezbjednošću. Analizirana je zakonska regulativa kojom se uređuje sektor privatne bezbjednosti u Crnoj Gori, kao i njegova uloga

ABSTRACT

In the 21 st century, there is a certain degree deterioration of people and their property. Because of that, the problem can be solved by use of private security agencies. The main reason is that authorities and the law - enforcement officers can not influence the decrease of crime which is directed to the people and the property. Also, they can not do this because of extensiveness of their requests at work, and also because of the financial limits. Thus, there was necessary to make a fragmentation of the safety system as well as the sector of private security agencies. Because of this division into fragmentary units, the authorities had to make the law regulation of the private security sector. In that way, my research is based on beginnings and development of private security and its correspondence with the national safety. Here we have the analysis of the law regulatory rules which order the sector of private security in Montrnegro as well as the role and the importance in the whole

[1] m.manojlovic@t-com.me
[2] goranovicdanijela1992@gmail.com

i značaj u cjelokupnom sistemu bezbjednosti. U konačnom, prikazana je zastupljenost agencija na tržištu koje se bave različitim vrstam zaštite.
Ključne riječi: Bezbjednost, privatna bezbjednost, pravna regulativa, zaštita lica i imovine, detektivska djelatnost

system of safety. Finally, there was shown a representation of agencies dealing with different ways of protection in the market.
Key words: safety, private safety, the law regulatory rules, protection of people and the property, detective activity.

Uvod

Od najstarijih vremena pa do danas svako društvo bilo je izloženo konstantnom ugrožavanju manjeg ili većeg inteziteta. To ugrožavanje manifestovalo se na mnogobrojne načine. Međutim, čovjek kao racionalno biće teži da sebi i društvu u kojem živi omogući što kvalitetniji život. Prema tome, može se reći da bezbjednost u smislu odsustva prijetnji i ugrožavanja predstavlja jedan od krucijalnih faktora za kvalitetan i siguran život.

Danas, svaka savremena država nastoji da građanima omogući ustavom zagarantovana prava i bezbjedan život. Usled brojnih okolnosti kao što su povećana stopa kriminala, povećanje broja stanovnika i privatne imovine dolazi do opterećenja državnih organa, kao i budžeta. Zbog toga dolazi i do narušavanja sigurnosti, do ugrožavanja lica i imovine i bezbjednosti uopšte. Kako bi odgovorila bezbjednosnim izazovima, država sektor bezbjednosti počinje da dijeli, gdje jedan segment povjerava privatnom sektoru. Tako nastaje privatna bezbjednost čiji je zadatak obezbjeđenje lica i imovine od svih oblika uništenja, oštećenja ili krađe.

Sistem privatne bezbjednosti u Crnoj Gori uređen je zakonskim propisima u okviru kojih agencije i kompanije obavljaju svoje djelatnosti zaštite. Osnivanje privatnog sektora bezbjednosti kojeg čine nedržavni subjekti omogućava pružanje bezbjednosnih usluga u smislu obezbjeđivanje lica i imovine preventivnog djelovanja i sprečavanje kriminala, obezbjeđenje sportskih manifestacija, javnih okupljanja i slično.
Kako bi se odgovorilo bezbjednosnim izazovima i kako ne bi dolazilo do kršenja zakonskih propisa, akcenat treba staviti i na obuku i usavršavanje pripadnika privatnog sektora bezbjednosti. Shodno tome, pripadnici privatnog sektora bezbjednosti moraju da pohađaju odgovarajuće kurseve, polože stručni ispit i prođu odgovarajuće bezbjednosne provjere. Ovaj proces zajedno sa zakonskom regulativom omogućava državi da sektor privatne bezbjednosti, iako donekle izdvojen iz njenih aparata, drži pod kontrolom i u dozvoljenim granicama.

Privatna bezbijednost-nastanak i razvoj

Od samog nastanka čovjek je izložen raznim opasnostima koji utiču na njegovu bezbjednost i ugrožavaju život i zdravlje. Kako bi osigurao svoj opstanak, on teži da otkloni svakodnevne prijetnje i stvori uslove za bezbjedan život. Paralelno sa

razvojem društva podizala se i svijest o čovjeku, njegovom životu i opstanku. Danas, u svim savremenim društvima, kao i u savremenim pravnim sistemima, pravo na život predstavlja osnovno ljudsko pravo. Shodno tome, savremene države su prepoznale dužnost i potrebu da svojim građanima omoguće da uživaju što kvalitetniju bezbjednost u društvu, jer će samim tim i život biti kvalitetniji i sigurniji. Društvenu bezbjednost država ostvaruje kroz svoje razne sisteme i mehanizme gdje, svakako, nije moguće uspostaviti apsolutnu sigurnost.

Pitanje sigurnosti dugi niz godina bilo je pod monopolom državne vlasti i bilo kakav pokušaj uplitanja od stane drugih subjekata bio bi sankcionisan. Međutim, kako je došlo do porasta broja stanovnika, povećao se i broj krivičnih djela, usled čega dolazi do raznih oblika ugrožavanja lične i imovinske bezbjednosti. Na ovakve bezbjednosne izazove država nije u mogućnosti da odgovori, a da pri tom ne preoptereti državne resurse, usled čega dolazi do fragmentacije sektora bezbjednosti. Zbog svega navedenog, privatno obezbjeđenje (*private security)* polako počinje da dobija na značaju. Dinamika razvoja sektora privatne bezbjednosti značajno raste krajem 20. i početkom 21. vijeka, kako u razvijenim zemljama, tako i u zemljama koje su u tranziciji. To je uslovilo uspostavljanje adekvatnog pravnog okvira kako bi se dio bezbjednosnih djelatnosti prenio na privatni sektor i kako bi se utvrdile granice subjektima koji se bave ovom djelatnošću.

Prema širem određenju, privatni sektor bezbjednosti se definiše kao skup organizovanih oblika djelovanja dobrovoljnog i komercijalno usmjerenog nedržavnog osoblja, čije primarne djelatnosti uključuju suprotstavljanje kriminalnom ponašanju. U užem smislu, ovaj sektor možemo definisati kao skup pravno utemeljenih djelatnosti, profesionalnog tipa, van okvira nadležnih državnih organa, koje su organizovane radi pružanja određenih usluga zaštite lične i imovinske sigurnosti građana i prikupljanja informacija po narudžbini (Kesić, 2009, str. 11-12).

Iako se zakonsko pitanje privatne sigurnosti počelo preciznije uređivati krajem 20. i početkom 21. vijeka, ova djelatnost je bila prisutna još mnogo godina ranije. U Engleskoj privatna sigurnost je vidljiva još početkom 17. vijeka sa pojavom crkvenih parohijskih patrola, dok ozbiljnije proučavanje ove oblasti počinje 1850. godine kada privatni detektiv Alan Pinkerton otvara prvu detektivsku agenciju u Čikagu. Njegov posao podrazumijevao je obezbjeđenje novca prilikom transporta kočijama, a kasnije se bavio i ličnim obezbjeđenjem predsjednika Linkolna (Korajlić, 2012, s. 97).

Ni u Evropi nije bila tajna da su imućni pojedinci angažovali ljude koji bi se starali o njihovoj ličnoj sigurnosti ali i o njihovoj imovini. Međutim, nedostatak pravne regulative često bi prouzrokovao određene nepravilnosti i protivpravnu primjenu fizičke snage i drugih sredstava prinude od strane subjekata koji su obavljali poslove privatnog obezbjeđenja. I u savremenom društvu problematika privatne sigurnosti je veoma aktuelna. U Evropi se većina naučnika slaže da nije uspostavljen jedinstven sistem evropske privatne sigurnosti, ali je uspostavljena sistemska hijerarhija u okviru Konfederacije evropskih privatnih sigurnosnih službi (CoESS), u

kojoj na nacionalnom nivou kompanije i agencije, koje se bave djelatnošću privatne sigurnosti, moraju raditi pod istim pravilima (Korajlić, 2012, s. 98).

Konfederacija evropskih privatnih sigurnosnih službi osnovana je 1989. godine, sa sjedištem u Parizu, zajedničkom inicijativom nekoliko nacionalnih organizacija i kompanija za privatnu bezbjednost iz Evrope. Od svog nastanka CoESS predstavlja evropsku krovnu organizaciju za nacionalne organizacije privatne bezbjenosti, čija je svrha da osigura zaštitu pojedinačnih i zajedničkih interesa nacionalnih organizacija privatne bezbjednosti (Ivetić i Pavlović, 2011, s. 350).

Odnos privatne i nacionalne bezbijednosti

Polazeći od proširenog značenja nacionalne bezbjednosti, kao okvira iz koga proizilaze svi ostali nivoi bezbjednosti, u teoriji i praksi javlja se i privatna bezbjednost. Ona se vezuje za nedržavne subjekte (privatnog karaktera) koji u okviru nacionalne bezbjednosti vrše određene poslove u domenu privatne bezbjednosti (Savić i Stajić, 2006, s. 52).

Sektor privatne bezbjednosti može se podijeliti na privatne vojne kompanije (koje su angažovale višak vojnog kadra i prisvojile višak vojne opreme, s obzirom da su države odlučile da smanje vojne izdatke) i na komercijalne dobavljače usluga (koji se bave zaštitiom lica i imovine i detektivskom djelatnošću). S obzirom da u Crnoj Gori nijesu zastupljene privatne vojne kompanije, akcenat će biti stavljen na komercijalne dobavljače usluga, odnosno zaštitarske agencije.

U okviru nacionalne bezbjednosti, zaštitarske agencije djeluju po jasno utvrđenim zakonskim propisima. Ti propisi omogućavaju im nabavku opreme za obavljanje djelatnosti zaštite, organizovanje obuka i kurseva, vršenje poslova zaštite lica i imovine, kontrolu pristupa objektima i kontrolu kretanja u objektima, zaštitu tajnih podataka i drugo. U Crnoj Gori, veliki broj portirskih službi svoje poslove prenijelo je na zaštitarske agencije. Međutim, najzastupljeniji poslovi službi privatne bezbjednosti odnose se na zaštitu lica i imovine. Osim klasične fizičko-tehničke zaštite, zaštitarske agencije organizuju patrole koje izlaze na teren po dobijanju signala sa alarmnih uređaja, u relativnom kratkom vremenskom intervalu.
Za razliku od državnih organa u čiju nadležnost spadaju poslovi bezbjednosti i koji se angažuju na preventivnom i represivnom planu u domenu zaštite društva i države od svih oblika ugrožavanja, ovdje je riječ o subjektima koji se u granicama svojih ovlašćenja suprotstavljaju raznim oblicima ugrožavanja lica i imovine. Time doprinose efikasnijoj zaštiti pravnih lica u okviru kojih djeluju kao sopstvena služba ili kao preduzeća i agencije koje po osnovu ugovora vrše poslove obezbjeđenja lica i imovine (Mašulović, 2010, str. 44-45).

Privatna bezbijednost u Crnoj Gori– zakonska regulativa

Privatna bezbjednost u Crnoj Gori počela je intezivno da se razvija usled više faktora kao što su povećanje stope kriminala, povećanje nesigurnosti građana, ratno okruženje, porast privatne imovine i slično. Privatizacijom bezbjednosti pružaju se velike mogućnosti, ali se javljaju i veliki rizici, posebno sa stanovišta bezbjednosti ljudi. Privatne bezbjednosne agencije imaju potencijal da poboljšaju bezbjednosnu situaciju ukoliko svoje usluge pružaju profesionalno i odgovorno i pogotovo ukoliko su demokratske državne institucije uključene u kontrolu i nadzor. Međutim, privatno obezbjeđenje može da pojača postojeće društvene tenzije ukoliko bezbjednost postane roba koju ne mogu svi da priušte sebi, čime se jednom dijelu stanovništva onemogućava da uživaju povoljnosti koje ovaj sektor nudi (Baljak, 2015, str. 28-29).
Činjenica je da uspostavljanje adekvatnih pravnih mehanizama predstavlja osnov za uspješno organizovanje i funkcionisanje privatnog sektora bezbjednosti. U svijetu međutim nema jedinstvenog stava u pogledu načina regulisanja privatnog sektora bezbjednosti, pa tako dok jedni smatraju kako se specifičnosti rada ovog sektora mogu uklopiti u opšti pravni režim, drugi rešenje problema vide u donošenju posebnih zakonskih propisa (Kesić, 2010, s. 197) Kako bi se navedena oblast pravno regulisala, u Crnoj Gori uspostavljen je pravni osnov kojeg čine dva propisa i to: Zakon o zaštiti lica i imovine i Zakon o detektivskoj djelatnosti.

Zaštita lica i imovine

Zakon o zaštiti lica i imovine prvi put je stupio na snagu 2004. godine i nakon više izmjena, donešen je novi zakon koji je stupio na snagu u julu 2018. godine. Ovim zakonom uređena je djelatnost zaštite lica i imovine koju ne obezbjeđuje država. U Zakonu o zaštiti lica i imovine (2018, čl. 2) predviđeno je da djelatnost zaštite obuhvata sprječavanje ugrožavanja bezbjednosti lica i imovine i sprječavanje protivpravnih radnji usmjerenih prema licima i imovini koja se štiti.

Zaštita lica i imovine vrši se fizičkom i tehničkom zaštitom. Fizička zaštita podrazumijeva neposrednu prisutnost i aktivnost lica koje vrši poslove zaštite (zaštitara) unutar i oko štićenog objekta, u granicama štićenog prostora, kao i oko štićenog lica, dok tehnička zaštita podrazumijeva skup radnji i mjera koje se vrše upotrebom tehničkih sredstava i uređaja radi sprječavanja protivpravnih radnji usmjerenih prema licima, imovini i objektima. Za obavljanje poslova zaštite privredno društvo može organizovati operativni centar koji je opremljen tehničkim uređajima. Ukoliko vrši poslove zaštite stvari u transportu, privredno društvo mora posjedovati specijalno vozilo koje je namjenski izrađeno za ovu vrstu djelatnosti.

Privredno društvo koje obavlja djelatnosti zaštite mora posjedovati odobrenje izdato od strane Uprave policije, za šta je neophodno ispuniti niz uslova koje propisuje Zakon o zaštiti lica i imovine. Lica koja obavljaju poslove zaštite moraju posjedovati dozvole (licence), koje se grupišu u pet kategorija i to: čuvar, zaštitar lica i imovi-

ne, zaštitar tehničar, zaštitar tjelohranitelj i pratioc vrijednosti. Kako bi se neko lice osposobilo za zanimanje zaštitara mora da ispuni niz opštih i posebnih uslova. Ukoliko su ispunjeni uslovi lice pohađa odgovarajući kurs nakon čega mu se izdaje sertifikat, ukoliko kurs završi uspješno. Nakon toga neophodno je da lice položi stručni ispit za vršenje poslova zaštite, nakon čega Uprava policije izdaje dozvolu za vršenje poslova zaštite koja važi 5 godina. Lica koja nemaju dozvolu za vršenje poslova zaštite ne mogu se zaposliti u privrednim društvima koja vrše poslove zaštite. Smatra se da je lice koje ima tri godine iskustva na poslovima policijskog službenika, na bezbjednosnim ili odbrambenim poslovima, poslovima izvršenja krivičnih sankcija ili je steklo vojno ili policijsko obrazovanje, osposobljeno za vršenje poslova zaštite.
Lica koja vrše poslove zaštite ovlašćena su da: utvrđuju identite, daju upozorenja i izdaju naređenja, vrše pregled, privremeno oduzimaju predmete, zadrže lice koje je zatečeno u vršenju krivičnog djela i prekršaja, obezbjede mjesto događaja i da upotrebljavaju sredstva prinude. Sredstva prinude podrazumijevaju upotrebu fizičke snage, ručnog spreja sa nadražujućim dejstvom, palice i sredstava za vezivanje, kao i posebno dresirane pse i vatreno oružje. Ukoliko dođe do primjene sredstava prinude, zaštitar je dužan sačiniti zabilješku, odnosno izvještaj koji podnosi odgovornom licu za bezbjednost unutar privrednog društva. To lice će u zakonskom roku izvještaj dostaviti Upravi policije i Ministarstvu unutrašnjih poslova. U slučaju zadržavanja lica, to zadržavanje može trajati najduže 2 sata, osim uz pisanu saglasnost lica koje se zadržava ili u slučajevima kad je neko lice izvršilo krivično djelo. U tom slučaju zaštitar će postupiti u skladu sa instrukcijama nadležnih organa (državnog tućioca, policije). Lice koje posjeduje dozvolu čuvara ne može kao sredstvo prinude koristiti specijalno dresiranog psa i vatreno oružje, dok lice koje posjeduje dozvolu zaštitara tjelohranitelja ne može koristiti vatreno oružje.

U cilju zaštite lica i imovine, osim eksternih usluga koje dobijaju angažovanjem agencija koje su specijalizovane za obavljanje djelatnosti zaštite, državni organi i organi lokalnih samouprava kao i druga pravna lica, mogu organizovati unutrašnju službu zaštite. Za organizovanje unutrašnje službe zaštite takođe je neophodno ispuniti niz uslova nakon čega Uprava policije izdaje rješenje.

Zakon o zaštiti lica i imovine (2018, čl. 13) prepoznaje i kategoriju obavezno štićeni objekti. Kao što i samo ime kaže, riječ je o objektima koji su dužni da se štite na osnovu plana zaštite koji sadrži procjenu bezbjednosti, ugroženosti i rizika, elaborat fizičkog obezbjeđenja i projekat tehničke zaštite. Pod obavezno štićenim objektima podrazumijevaju se objekti u kojima se vrše djelatnosti od javnog interesa, djelatnosti koje predstavljaju povećanu opasnost za život i zdravlje ljudi, kao i objekti čijim oštećenjem ili uništenjem bi mogle nastupiti teže posljedice po život i zdravlje većeg broja ljudi. Izradu plana zaštite vrše privredna društva koja vrše poslove zaštite lica i imovine, a ispunjavaju uslove predviđene u Zakonu o zaštiti lica i imovine. Nakon izrade, plan zaštite obavezno štićenog objekta dostavlja se Ministarstvu unutrašnjih poslova u čijem sastavu zasjeda komisija koja nakon razmatranja daje saglasnost na plan ili ga upućuje na doradu ukoliko njeni članovi

smatraju da plan nije urađen u skladu sa Pravilnikom o bližem sadržaju plana zaštite obavezno štićenih objekata.

Na osnovu Zakona o zaštiti lica i imovine Uprava policije, Ministarstvo unutrašnjih poslova i privredna društva koja obavljaju djelatnosti zaštite dužni su da vode odgovarajuće evidencije. Između ostalog Uprava policije vodi evidencije i o izdatim odobrenjima za obavljanje djelatnosti zaštite, kao i o rješenjima za organizovanje unutrašnje službe zaštite.

Tabela 1. Broj subjekata koji posjeduju odobrenje za obavljanje djelatnosti zaštite

Vrsta zaštite:	Fizičko-tehnička zaštita	Tehnička zaštita	Unutrašnja služba zaštite
Broj odobrenja:	74	30	40

U datoj tabeli može se vidjeti broj odobrenja izdatih od strane Uprave policije, zaključno sa januarom 2019. godine.

Nadzor nad primjenom Zakona o zaštiti lica i imovine vrši Ministarstvo unutrašnjih poslova. Pod nadzorom se podrazumijeva inspekcijski nadzor koji vrše ovlašćena službena lica (OSL). Ukoliko se prilikom inspekcijskog nadzora konstatuju odstupanja od zakona, odnosno ukoliko se konstatuje prekršaj, ovlašćeno službeno lice primijeniće kaznene odredbe. Kaznene odredbe predviđaju novčane kazne za pravno lice, za odgovorno lice u pravnom licu, za preduzetnika i za fizičko lice u različitim iznosima. Za određene prekršaje koji se izvrše u povratu, ovlašćena službena lica uz novčanu kaznu mogu izreći i zabranu obavljanja djelatnosti u trajanju od tri do šest mjeseci.

Detektivska djelatnost

Obavljanje detektivske djelatnosti uređeno je Zakonom o detektivskoj djelatnosti koji je stupio na snagu 2005. godine, nakon čega su 2011. godine donijete izmjene i dopune zakona. Pod detektivskom djelatnošću, shodno navedenom zakonu, podrazumijeva se prikupljanje podataka, dokaza i informacija, kao i obrada i dostava podataka naručiocu usluga. Vršioci ove djelatnosti nazivaju se detektivi, koji mogu osnovati detektivske kancelarije ukoliko se ovim poslom bave dva ili više lica.

Za obavljanje detektivske djelatnosti, zakon je predvidio niz uslova koje lice mora ispuniti kako bi od strane Uprave policije dobio odoborenje. Pod detektivskim poslovima podrazumijeva se prikupljanje podataka o licima koja su nestala ili su sakrivena, dužnicima, autorima ili pošiljaocima anonimnih pisama ili licima koji šire klevete i uvrede, o licima koja su stranci prouzrokovali štetu, o predmetima koji su izgubljeni, nestali ili ukradeni, dokaznom materijalu, kao i podaci o uspješnosti lica u obavljanju poslova privrednih društava. Osim toga pod detektivskim

poslovima smatraju se i aktivnosti traženja izgubljenih lica, poslovi privatnih istražitelja i prismotre (Zakon o detektivskoj djelatnosti, 2005, čl. 10).

Detektivi radi dokazivanja svog svojstva posjeduju legitimaciju. Prilikom vršenja poslova, detektivi ne smiju da nose vatreno oružje i upotrebljavaju druga sredstva prinude, kao ni sredstva za elektronsko snimanje i prisluškivanje. Ukoliko detektiv prilikom vršenja svojih poslova sazna za postojanje krivičnog djela koje se goni po službenoj dužnosti, dužan je da o tome obavijesti nadležne organe.
Detektiv može da prikuplja informacije neposredno od lica na koja se podaci odnose ili od lica koja su spremna da daju podatke, kao i iz javno dostupnih izvora. Državni organi, organi lokalne samouprave, lokalne službe, privredna društva, druga pravna lica i preduzetnici dužni su da na zahtjev detektiva omoguće pristup informacijama, spisima i dokazima kojima raspolažu.

Detektivi, kao i nadležni organi dužni su da vode određene evidencije. Osim toga, ovlašćeni službenici Ministarstva unutrašnjih poslova dužni su da vrše inspekcijski nadzor nad primjenom Zakona o detektivskoj djelatnosti. U slučaju nepoštovanja zakonskih odredbi, ovlašćena službena lica mogu izreći novčanu kaznu pravnom licu, preduzetniku, detektivu, kao i mjeru zabrane obavljanja detektivske djelatnosti u trajanju od tri mjeseca do jedne godine.

Iako je Zakon o detektivskoj djelatnosti stupio na snagu još 2005. godine, u Crnoj Gori je relativno mali broj lica koji se bave detektivskom djelatnošću. Prema policijskim evidencijama, u 2017. godini odorenje je posjedovalo osam detektiva, s tim što je u međuvremenu jedan broj odobrenja je istekao ili je oduzet. Treba naglasiti da je trenutno u izradi novi zakon koji reguliše ovu oblast. U predlogu zakona predviđena je i mogućnost djelovanja detektiva iz drugih država. U tom smislu, detektivi koji imaju odobrenje za obavljanje detektivskih poslova izdato od države članice Evropske unije ili države ugovornice Ugovora o evropskom ekonomskom porastu, mogu na teritoriji Crne Gore vršiti detektivske poslove u skladu sa zakonom bez obzira da li ispunjavaju uslove za izdavanje dozvole koji su propisani u Zakonu o detektivskoj djelatnosti.

Zaključak

Nakon dugog niz godina, u svim demokratski razvijenim zemljama među kojima je i Crna Gora, pojavio se novi pravac u sistemu bezbjednosti, usled čega je došlo do preraspodjele poslova i dijeljenja samog sistema. Državne institucije više nijesu jedini subjekti koji se bave zaštitom svojih građana, već se kao nosioci ovlašćenja za zaštitu lica i imovine javljaju subjekti iz privatnog sektora. Do ovakve fragmentacije sistema bezbjednosti, koji je dugi niz godina bio isključivo u nadležnosti državnih organa, dolazi usled preopterećenja istih.

Prema tome, ova novina u suštini znači povećanje stepena bezbjednosti po društvo u globalu, s tim što država mora biti na oprezu kako bi cjelokupan sistem bez-

bjednosti držala pod kontrolom. Da privredna društva u sektoru privatne bezbjednosti ne bi zloupotrebljavala data ovlašćenja i kako ne bi dolazilo do kršenja zakonskih normi, država je postavila pravne okvire. Prema tome, neophodno je konstantno vršiti nadzor nad primjenom Zakona o zaštiti lica i imovine i Zakona o detektivskoj djelatnosti kojima se ova oblast uređuje.

Za kontrolu privatnog sektora bezbjednosti u Crnoj Gori zaduženi Ministarstvo unutrašnjih poslova i Uprava policije. Ministarstvo vrši kontrolu preko ovlašćenih službenih lica, koja su dužna da putem inspekcijskog nadzora utvrđuju da li subjekti odstupaju od zakonskih normi. Uprave policije vrši kontrolu u smislu bezbjednosnih provjera lica koji rade unutar privrednih društava, što je ujedno i jedan od uslova za dobijanje odobrenja za obavljanje djelatnosti zaštite.

Na kraju, treba istaći da se kao nedostatak javlja nepostojanje zajedničkog udruženja subjekata privatnog sektora bezbjednosti. Prema tome, ne postoji jedinstvena organizacija koja bi imala za cilj zastupnje interesa privatnih bezbjednosnih subjekata, kako u sistemu Crne Gore, tako i na Evropskoj sceni, a sve u cilju usaglašavanja standarda i propisa.

Literatura

Baljak, M. (2015). Uloga privatnih bezbjednosnih agencija u 21. vijeku. Defendologija, Banja Luka, str. 22-30.
Ivetić, S. i Pavlović, G. (2011). Uloga i značaj CoESS u usaglašavanju pravnih standarda u privatnoj bezbjednosti kao istrument suprotstavljanja kriminalitetu. Suzbijanje kriminala u okviru međunarodne policijske saradnje / Zbornik radova Tara, Beograd, str. 347-357.
Kesić, Z. (2009). Privatni sektor u kontroli kriminaliteta. Beograd: Dosije studio.
Kesić, Z. (2010). Uporednopravni prikaz sistema privatne bezbjednosti u južnoslovenskim i zemljama članicama Evropske unije. Zbornik radova Tara, Beogras, str. 197-207.
Korajlić, N. (2012). Istraživanje krivičnih djela. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
Mašulović, I. (2010). Nacionalna bezbjednost Crne Gore. Podgorica: Fakultet humanističkih studija.
Savić, A. i Stajić, Lj. (2006). Osnovi civilne bezbjednosti. Novi Sad: Fakultet za pravne i poslovne studije.
Zakon o detektivskoj djelatnosti, Službeni list Crne Gore, 29/2005 i 61/2011 (2011).
Zakon o zaštiti lica i imovine, Službeni list Crne Gore, 43/2018 (2018).

Defend*OLOgija* MNE
Vol. 4, No. 7-8 (2019), 123-127

ma Ida Kolinović
Ministarstvo rada i socijalnog staranja

UDK: 004.738.5-053.5/.6

DJECA I INTERNET UPOREDNA ANALIZA STANJA I ZAKONODAVSTVA CRNE GORE I EU

CHILDREN AND INTERNET COMPARATIVE ANALYSIS OF LEGISLATION AND MONTENEGRO AND EU

SAŽETAK

Živimo u digitalnom svijetu koji, pored brojnih dobrih i korisnih stvari, sadrži i mnoge potencijalne opasnosti. U posebnom riziku da postanu žrtve nasilja na internetu su djeca, zbog svoje nezrelosti i vulnerabilnosti. Veliki dio crnogorske djece i djece EU doživio je uznemirujuća iskustva tokom boravka u online svijetu, a njihovi roditelji nisu dovoljno upoznati sa tim. Pravna regulativa Crne Gore je najvećim dijelom usklađena sa pravnom regulativom EU u ovoj oblasti. Zaštita najmlađih u virtuelnom svijetu je odgovornost cijelog društva i zahtijeva kontinuiranu i koordiniranu saradnju svih relevantnih aktera uključenih u ovu problemtiku.

Ključne riječi: internet, djeca, EU, bezbjednost, dječja pornografija, cyber bulling, pravna regulativa, institucije i organizacije

ABSTRACT

We live in a digital world that, in addition to the many good and useful things, contains many potential dangers. At particular risk of becoming victims of violence have access to children, because of their immaturity and vulnerability. A large part of Montenegro's children and children of EU experienced a disturbing experience during their stay in the online world, and their parents are not familiar with it. Legal regulation Montenegro is largely harmonized with the EU legislation in this area. Protecting the youngest in the virtual world is the responsibility of the entire society and requires continuous and coordinated cooperation of all relevant actors involved in this problems.

Key words: internet, children, EU, security, child pornography, cyber bullying, legislation, institutions and organizations

Bezbijednost djece na internetu

Današnje „digitalno doba“ iz korijena je izmijenilo način odrastanja i vaspitavanja djece. Nekadašnja igra i zabava u dvorištu, zamijenjeni su igrom i zabavom u „virtuelnom prostoru“. Nekada su roditelji upozoravali djecu da se paze nepoznatih ljudi u parku, a sada nepoznati čovjek može doći preko interneta. Pristup cyber prostoru značajno je olakšala upotreba „pametnih“ telefona koja je omogućila brz

i lak pristup internetu, sa bilo kojeg mjesta. Djeca veliki dio vremena provode „lutajući“ nepoznatim ulicama tog cyber svijeta, a da najčešće nisu ni svjesna opasnosti koje vrebaju.

U posebnom riziku da postanu žrtve cyber eksploatacije su upravo djeca, koja zbog svoje nezrelosti i naivnosti nisu ni svjesna mogućih rizika, niti sposobna da se na adekvatan način suoče sa potencijalno opasnim situacijama. Eksploatacija na internetu uključuje nasilje, iskorišćavanje, zloupotrebu i/ili zlostavljanje djece od strane odraslih lica i vršnjaka, putem informaciono - komunikacionih tehnologija. Široko rasprostranjen oblik nasilja među učenicima osnovnih I srednjih škola je cyber bulling, dok u najrasprostranjenije kriminalne aktivnosti na internetu spada zloupotreba djece u pornografske svrhe.

S obzirom na to da su djeca, u današnje vrijeme, uglavnom računarski pismenija od roditelja, te da internetu mogu pristupiti van kućnog okruženja, putem savremenih mobilnih telefona ili prilikom posjete prijateljima, efikasna roditeljska kontrola upotrebe interneta, kao vid prevencije od cyber nasilja, često izostaje. Posebna pažnja u radu biće posvećena uporednoj analizi stanja i zakonodavstva Crne Gore i Evropske unije u oblasti zaštite djece na internetu. Crna Gora je kao potpisnica brojnih relevantnih međunarodnih dokumenata i kao kandidat za državu članicu EU, sa otvorenim poglavljem 10 - Informatičko društvo i mediji, u obavezi da osigura bezbjedno online okruženje za svu djecu.

Uporedna analiza stanja u Crnoj Gori I EU

Na osnovu istraživanja UNICEF- a i EU kids online, najveći dio crnogorske djece kao i djece EU koristi internet (91% vs. 93%), od kojih većina svakodnevno. Virtuelni svijet djeca najčešće posjećuju radi zabave, online komunikacije, sticanja novih znanja i za školske potrebe. Komunikacija putem društvenih mreža, kao što su na primjer, Facebook, Skype i Instagram, postala je privlačnija od neposredne komunikacije. Istraživanja pokazuju da su djeca Crne Gore i EU u velikoj mjeri prisutna na društvenim mrežama, s tim što su starija djeca uzrasta od 15 godina i više, prisutnija (86% vs. 82%). Poseban problem predstavlja razmjena informacija o sebi, intime i fotografija sa nepoznatim osobama, imajući u vidu da su društvene mreže lovište raznih internet predatora koji za metu imaju djecu. Najveći broj crnogorske djece (90%) otkriva svoje prezime na profilu, 89% pokazuje sliku na kojoj se jasno vidi lice, 53% otkriva ime svoje škole, a 35% daje svoju adresu. Jedna od najrizičnijih aktivnosti, koju djeca praktikuju u online svijetu, je komunikacija sa nepoznatim osobama. Veliki dio crnogorske djece i djece EU doživjelo je takve susrete u cyber prostoru (27% vs. 30%). Tokom prošle godine, jedna osmina djece Crne Gore (13%) sastala se offline sa osobom koju su upoznala preko interneta, što je slučaj sa 9% djece EU. Oko trećine crnogorske djece (29%) i sedmine djece EU (14%), u poslednjih 12 mjeseci, bilo je izloženo seksualnim sadržajima na internetu. Zabrinjava podatak da 69% crnogorske djece sa takvim iskustvom, pomenuti sadržaji uopšte nisu uznemirili ili su ih samo malo uznemirili, dok jedno

od osmoro djece EU, prijem poruka i fotografija sa seksualnim sadržajem, nije doživijelo štetnim. Ovakav stav djece umanjuje njihovu obazrivost i bezbjednost u cyber svijetu.

Novi prostor za nasilničko izražavanje i ponašanje, djeca i mladi danas pronalaze u virtuelnom svijetu. Cyber bullying je široko rasprostranjen oblik nasilja među učenicima osnovnih i srednjih škola. Mogućnost anonimnosti i lažnog predstavljanja ohrabruje ovakvo ponašanje. U proteklih godinu dana, 7% crnogorske i 6% djece EU bilo je maltretirano na internetu od strane vršnjaka. Roditelji Crne Gore i EU nisu u dovoljnoj mjeri upoznati sa iskustvima svoje djece na internetu, naročito kada je riječ o seksualnim sadržajima. Na primjer, 29% djece Crne Gore istaklo je da je na internetu bilo izloženo sadržajima sa očigledno seksualnom konotacijom, dok je samo 4% roditelja izjavilo da su njihova djeca vidjela takve sadržaje na internetu. Slična situacija je i sa roditeljima u Evropskoj uniji. Skoro polovina roditelja EU, čija su djeca bila izložena seksualim sadržajima (40%), i više od polovine roditelja, čija su djeca primila "prljave" i štetne poruke na internetu (56%), nije upućena u to.

Skoro više od polovine crnogorskih roditelja sugerišu djeci načine bezbjednog korišćenja interneta (45%), a u nešto više od trećine (39%) skrenulo im je pažnju šta da rade u slučajevima uznemirujućeg iskustva na internetu. Većina roditelja Evropske unije savjetuje djeci na koji način da se ponašaju u cyber prostoru (56%) i razgovaraju sa njima o situacijama koje ih mogu uznemiriti na internetu (52%). Takođe, ograničavaju otkrivanje ličnih informacija svoje djece (85%), distribuiranje (63%) i preuzimanje sadržaja (57%) (Logar, 2016; Livingstone 2011).

Pravna regulative Crne Gore I EU

Ustav Crne Gore jemči djetetu posebnu zaštitu od psihičkog, fizičkog, ekonomskog i svakog drugog iskorišćavanja ili zloupotrebe (član 74) (Službeni list RCG, 01/2007). Krivični zakonik Crne Gore propisuje kazne za krivična djela seksualne ekspolatacije, nasilja nad djetetom i dječje pornografije (član 211, član 211a, član 211b, član 174, član 444) (Službeni list RCG, 40/2008). Odredbe KZ su u saglasnosti sa Direktivom Evropske unije br. 2011/92/EU o borbi protiv seksualnog nasilja, eksploatacije djece i dječje pornografije (Official Journal of the European Union, 2013). Eventualni propust KZ može se uočiti u dijelu koji ne propisuje kaznu za posjedovanje pornografskog materijala nastalog iskorišćavanjem djece, a kriminalizacija posjedovanja ove vrste pornografskog sadržaja standardna je u zemljama EU. Naime, u Direktivi 2011/92/EU jasno se navodi da je za posjedovanje dječje pornografije propisana minimalna kazna zatvora od jedne godine, što je u našem Krivičnom zakoniku izostavljeno.

Sistem zaštite od računarskih bezbjednosnih incidenata propisuje Zakon o informacionoj bezbjednosti Crne Gore, koji u članu 11 navodi formiranje posebne organizacione jedinice odgovorne za koordinaciju prevencije i zaštite od računarskih

bezbjednosnih incidenata na internetu i drugih rizika bezbjednosti informacionih sistema - CIRT. CIRT djeluje preventivno, pružajući informacije i savjete u vezi sigurnosti u cyber prostoru, i reaktivno analizirajući i objavljujući istrage u slučaju internet incidenata na nacionalnom nivou (član 13a) (Službeni list RCG, 14/2010). Odredbe ovog Zakona su u skladu sa Direktivom NIS, koja zahtijeva od svake države članice da uspostavi tim za odgovor na incidente kompjuterske sigurnosti – CIRT (Official Journal of the European Union, 2016).

Vlada Crne Gore usvojila je nekoliko strateških dokumenata koji se bave zaštitom korisnika interneta, uključujući djecu. U Strategiji razvoja informacionog društva Crne Gore do 2020. godine među strateškim prioritetima navodi se jaka organizaciona infrastruktura za prevenciju i suzbijanje incidenata na internetu, koja podrazumijeva jačanje kapaciteta nacionalnog CIRT tima za zaštitu, prevenciju i suzbijanje incidenata na internetu (MIDT, 2016). U Strategiji cyber bezbjednosti za period od 2013 do 2017. godine takođe se navodi značaj CIRT-a u sprječavanju i uklanjanju cyber prijetnji koje pogađaju državu i građane i mogućnost prijave incidenta na portal www.cirt.me (MIDT, 2013). Strategiju za prevenciju i zaštitu djece od nasilja za period od 2017. do 2021. godine Crna Gora je donijela sa ciljem da unaprijedi zaštitu djece od svih vidova nasilja, uključujući i online nasilje. Pomenutom strategijom predviđeno je sprovođenje kampanje sa ciljem povećanja svijesti o problemu nasilja nad djecom uključujući i online nasilje, kao i sporovođenje promocije „Net prijatelji“ aplikacije po školama, kreiranje i implementacija regulacije za rad medija u vezi sa sistemom plasmana, koje ima za cilj veću bezbjednost djece od onlajn nasilja i nasilja na televiziji, kao i promociju, jačanje i osnaživanje nacionalnog dječjeg SOS telefona za savjetovanje i prijavu nasilja nad djecom, uključujući i onlajn nasilje (MRSS, 2017). Pomenute strategije su u skladu sa strategijama koje je donijela EU: Strategija sajber bezbjednosti Evropske unije (2013), Evropska strategiju za bolji internet za djecu (2012) i Digitalna agenda 2010-2020 za Evropu.

Zaključna razmatranja

Istraživanja iznijeta u radu, pokazuju da crnogorska djeca, kao i djeca Evropske unije sve više vremena provode na internetu, i da nisu dovoljno svjesna opasnosti koje se kriju u cyber svijetu. Nerijetko stupaju u online konverzaciju sa nepoznatim osobama, a što je najrizičnije, sastaju se uživo sa njima. Zabrinjavajuće je da jedan dio crnogorske djece, kao i djece EU, prijem slika i poruka sa seksualnim sadržajem nije uznemirio, kao i to da crnogorski roditelji nisu dovoljno upoznati sa iskustvima svoje djece na internetu. Roditelji mogu značajno da doprinesu bezbjednosti djece na internetu, ali većina ne posjeduje dovoljno razvijene digitalne vještine. Pravna regulativa Crne Gore, iako uglavnom usklađena sa pravnom regulativom EU, nije dovoljna da zaštiti djecu u cyber prostoru.

U današnje vrijeme ubrzanog razvoja informaciono – komunikacionih tehnologija, zaštite djece na internetu je neophodna i predstavlja zajedničku obavezu i odgo-

vornost institucija, roditelja i cjelokupnog društva. Neophodno je širiti svijest o rizicima i načinima zaštite u online prostoru, digitalno opismenjavati djecu i roditelje, te obezbijediti efikasnu koordiniranu i kontinuiranu saradnju svih relevantnih institucija i organizacija uključunih u ovu problematiku: centara za socijalni rad, uprave policije, tužilaštva, sudova, škola, provajdera internet usluga, CIRT-a, međunarodnih i nevladinih organizacija.

Crna Gora je donijela Zakon o zaštite od nasilja u porodici i Protokol o postupanju, prevenciji i zaštiti od nasilja u porodici, koji ne uključuju online nasilje. Bilo bi korisno donijeti Protokol koji će obuhvatiti vanporodično nasilje, uključujući i nasilje na internetu i precizno definisati odgovornosti svih institucija i organizacija u ovoj oblasti.

Literatura

Logar S., Anzelm D., Lazić D., Vujačić V. (2016). Izvještaj za Crnu Goru "Djeca na internetu – mogućnosti, rizici i bezbjednost". Podgorica: UNICEF.
Livingstone S., Haddon L., Gorzig A., Olafsson K. (2011). Risk and Safety on Internet, The perspective of European children. Full finfings and policy implications from the EU Kids Online survey of 9 – 16 years old and their parents in 25 countries. London: the London School of Economics and Political Science.
Stanković N., Šljivančanin D., Rakočević V., Šćekić R., Jovović Z. (2013). Zloupotreba djece putem interneta.Podgorica: Zaštitnik ljudskih prava i sloboda.
Službeni list RCG (2007). Ustav Crne Gore. Podgorica: Službeni list RCG,br. 01/07,p10.
Službeni list RCG (2017). Krivični zakonik Crne Gore. Podgorica: Službeni list RCG, br. 40/08, str. 43-50.
Službeni list RCG (2013). Zakon o elektronskim komunikacijama. Podgorica: Službeni list RCG, br. 32/11, str 70.
Službeni list RCG (2016). Zakon o informacionoj bezbjednosti. Podgorica: Službeni list RCG, br. 14/10, str. 2-3.
Ministarstvo za informaciono društvo i telekomunikacije (2016). Strategija razvoja informacionog društva Crne Gore. Podgorica: MIDT.
Ministarstvo za informaciono društvo i telekomunikacije (2013). Strategija sajber bezbjednosti Crne Gore. Podgorica: MIDT.
Ministarstvo rada i socijalnog staranja (2017). Strategija za prevenciju i zaštitu djece od nasilja sa akcionim planom za period 2017 – 2021. Podgorica: MRSS.
European commission (2014). A Digital Agenda for Europe. Luxembourg: Publication Office of the European Union.
The European Parliament and the Council of the European Union (2013). Directive 2011/92/EU of the European Parliament and of the Council. Strasbourg: Official Journal of the European Union.
The European Parliament and the Council of the European Union (2016). The Directive on Security of Network and Information Systems - NIS Directive. Strasbourg: Official Journal of the European Union.

UPUTSTVO AUTORIMA

Teorijsko – stručni časopis Defendologija MNE objavljuje naučni (originalan naučni rad, pregledni rad, kratko ili prethodno saopštenje, naučnu kritiku – odnosno polemika) i stručne članke (stručni rad, informativni prilog, prikazi), na crnogorskom, srpskom, bosanskom i hrvatskom jeziku. Strani autori izvan ovog govornog područja, radove mogu objaviti na engleskom i ruskom jeziku, uz prevod apstrakta na crnogorski jezik. Da bi se osigurao što veći stupanj naučnosti, redakcija časopisa Defendologija MNE svaki rad šalje na anonimnu recenziju. Redakcija se obavezuje da će jedan primjerak recenziranog rada sa primjedbama recenzenata blagovremeno poslati autorima radi ažuriranja. Dva anonimna recenzenta će pregledati svaki rad koji pristigne u redakciju, a rad će biti štampan ukoliko se oba recenzenta usaglase da rad zadovoljava visoke naučne kriterijume.

Priprema rukopisa za štampu je vrlo važna, zato molimo autore da se pridržavaju sledećih uputstava prilikom pisanja tekstova za časopis Defendologija MNE.

Rad koji redakcija razmatra za objavljivanje mora sadržavati sljedeće elemente:

– **Obim rada**: minimum šest (6), maksimum 16 stranica, treba biti lektorski obrađen;

– **Tip slova**: Franklin Gothic Book (ili Times New Roman)

– Glavni tekst rada piše se malim slovima, veličine (11 pt) ravnomjerno ravnanje (poravnata lijeva i desna ivica); prored 1, bez uvlačenje novog reda; prored poslije pasusa 6 pt.

– **Naučno zvanje, ime i prezime autora** (bold), instituciju u kojoj je zaposlen i mjesto odakle dolazi u gornjem lijevom uglu, veličine (12 pt);

– Glavni naslov piše se malim slovima, veličine (14 pt);

– Naslovi drugog reda pišu se malim slovima, veličine (12 pt);

– *Ostali podnaslovi* – malim kurzivnim slovima (12 pt);

– APSTRACT: tekst u nastavku 150-250 riječi

– ***Ključne riječi***: obim tri do deset (3-10) riječi;

– Rad se piše na crnogorskom, srpskom, bosanskom ili hrvatskom jeziku; na engleskom se piše: TITLE, ABSTRACT i ***Key words.***

– **Tabele i slike**: Nazivi tablica i slika moraju biti numerisani i ispisani običnim fontom iznad tabele ili slike, lijevo ravnanje. Veće tabele i slike moguće je prikazati vertikalno na posebnoj strani. Izvor podataka tabela ili sliku piše se ispod tabele ili slike, lijevo ravnanje. Veličinu tabele ili slike obavezno prilagoditi veličini strane.

Tabela 1. Naziv tabele

	Naziv kolone:	
Naziv reda:	XXXXX	

Izvor podataka:

– LITERATURA, centrirano ravnanje. Reference se navode azbučnim redom;

– **Citiranje:** U označavanju referenci i navođenju literature, časopis Defendologija MNE koristi APA standard citiranja Primjere APA standarda navodeći možete pronaći na sajtu Defendologija centra Crne Gore. https://defendologija.wordpress.com

- Rad predati u dva jednaka izvornika (originalna primjerka), na crnogorskom, srpskom, bosanksom ili hrvatskom jeziku, inostrani autori van ovih govornih područja rad mogu predate na ruskom ili engleskom jeziku, kao i u elektronskom obliku (putem e mail-a) uz zahtjev za obavještenje o prijemu rada. Jedan primjerak sa svim gore navedim elementima, a drugi bez navođenja imena i prezimena autora, te institucije zaposlenja; Takođe, potrebno je navesti autorovu e-pošte, odnosno e-pošte korespodenta ukoliko se radi o ko-autorskom radu;
- Redakcija časopisa ima pravo izbora radova i priloga, a u obzir dolaze samo oni tekstovi koji dotad nigdje nisu bili objavljeni ili već nijesu predate radi objave u drugom časopisu.
- Rad donijeti lično ili slati poštom na adresu Defendologija centra:
  Baja Pivljanina, broj 7a (Zgrada Glušica prevoza), p.f 81400 Nikšić, Crna Gora

  e-mail: casopis.defendologijamne@gmail.com